10.18132/LFZE.2008.2

KŐVÁRI RÉKA

A KÁJONI CANTIONALE ÉNEKEI SZÉKELYFÖLD ÉS MOLDVA NÉPHAGYOMÁNYÁBAN A DEÁK–SZENTES KÉZIRAT TÜKRÉBEN

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2007

10.18132/LFZE.2008.2

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

Doktori iskola (7.6 Zeneművészet)

A KÁJONI CANTIONALE ÉNEKEI SZÉKELYFÖLD ÉS MOLDVA NÉPHAGYOMÁNYÁBAN A DEÁK–SZENTES KÉZIRAT TÜKRÉBEN

KŐVÁRI RÉKA

TÉMAVEZETŐ: DOMOKOS MÁRIA

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2007

10.18132/LFZE.2008.2

Ajánlás

„Ha kedved-szerint-valók kegyes Olvasó, ély vélek és Istent dicsirj.”

Kájoni 1676.

(A’ Keresztyen Olvasonak)

„... quod verbis, quae cantas, respondeat vita, (...)
qui enim puro corde, & devotè cantat, bis orat.”

Kájoni 1719.

(Ad Lectorem)

„... arra a’ Sz. tzélra, a’ melyből kéſzittetett, és ki adatott,
úgy mint: az Iſten’ nagyobb ditsőitésére,
a’ ditsőűlt Szentek tiſzteletére,
egyebek’ Lelki vigaſztalására:
tulajdon idveſségedre.”

Kájoni 1805.

(A’ Kegyes Olvasóhoz, és Éneklöhöz)

„... Isten dicsőségére, a kath. hitbuzgó nép és ifjuság lelki épülésére...”

Kájoni 1921.

(Előszó)

10.18132/LFZE.2008.2

Tartalom

Bevezetés……..V
I. A katolikus egyház helyzete Erdélyben és Moldvában a XVI-XVII. században ..1
1. A katolikus egyház helyzete ……... 1
2. A licenciátus intézménye ……..... 11
II. Kájoni János Cantionale Catholicuma és kiadásai …… 15
1. Kájoni János élete és munkássága …… 15
2. Cantionale Catholicum 1676. ……... 17
3. Cantionale Catholicum 1719 ……... 19
4. A Keresztény Katolikusok Egyházi Énekeskönyve 1805. és 1806. ……. 24
5. Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv 1921. …… 29
III. A Deák-Szentes kézirat …… 32
1. A kézirat leírása és története ……. 32
2. Az átírás (lásd Melléklet) elvi és gyakorlati kérdései ……... 36
3. A kézirat tartalma és összefüggése a Cantionale Catholicum kiadásaival ... 37
IV. A Deák-Szentes kézirat dallamai a néphagyományban — a karácsonyi ünnepkör énekei, halottas énekek ……..... 50
1. Gyűjtések, gyűjtők, kiemelkedő énekesek …… 50
2. Adventi énekek ……. 56
3. Karácsonyi, újévi és vízkereszti énekek ……... 73
4. Halottas, valamint a végső dolgokról szóló énekek …… 102
5. Néhány megjegyzés …… 127
Összefoglalás ……..... 131
Bibliográfia …….. 135
Függelék ……... 149
1. Erdélyi püspökök névsora ……... 149
2. Térkép ……. 151
3. Fényképek ……... 152

Melléklet
A Deák–Szentes kézirat átírása

10.18132/LFZE.2008.2

Köszönet

Köszönettel tartozom elsősorban témavezetőmnek, Domokos Máriának értékes, mindenre kiterjedő tanácsaiért és észrevételeiért, valamint a Zenetudományi Intézet Népzenei Osztályán található anyagok használatáért. Hasonlóan értékes tanácsaikért és megjegyzéseikért köszönet illeti kollégáimat, Paksa Katalint, Rudasné Bajcsay Mártát és Szalay Olgát.

A dolgozat elkészítéséhez az elmúlt években végzett gyűjtéseink kapcsán gyűjtőtársaimnak, időrendben Németh Istvánnak, Rudasné Bajcsay Mártának, Bakó Katalinnak és Harangozó Imrének köszönöm azt, hogy eljöttek velem vagy elvittek magukkal a gyűjtőutakra.

A Kájoni Cantionale kiadásainak tanulmányozása kapcsán köszönet illeti Muckenhaupt Erzsébetet, aki az 1806-os kiadású énekeskönyvbe való betekintést Csíkszeredán lehetővé tette számomra.

Ugyancsak hálával tartozom Medgyesy-Schmikli Norbertnek és Richter Pálnak, akik hozzáférhetővé tették számomra az elmúlt években megírt disszertációjukat.

10.18132/LFZE.2008.2

Bevezetés

A témával való kapcsolatom mintegy két évtizedre nyúlik vissza. Kájoni Jánosra és hatalmas népének-gyűjteményére először népénektanárunk, Jáki Sándor Teodóz OSB hívta fel figyelmemet a budapesti nyári kántorképzőn 1988-ban.[1] A kántorképző elvégzése után hat évvel, 1996-ban egyházzene szakos zeneakadémistaként szerezhettem tapasztalatokat társaimmal együtt a népzenegyűjtésről egy erdélyi tanulmányút alkalmával, melyet tanáraim, Dobszay László és Szendrei Janka, az MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Osztályáról Domokos Mária és Németh István, valamint Kallós Zoltán vezettek. Ennek során — többek között — egy azóta még néhányszor megélt felemelő eseményben volt részünk: háznál végzett halotti virrasztásban.[2]

Ennek a tanulmányútnak hatására, továbbá az említett személyek ösztönzésére 1997 nyarán — Németh Istvánnal együtt, majd önállóan — és 1999 nyarán Háromszéken gyűjtöttem a Soros alapítvány anyagi támogatásával. Az első gyűjtőút anyagából született egy szakdolgozat[3] — melyet 1999-ben OTDK különdíjra érdemesítettek —, és közreadtam a kézdialmási betlehemest,[4] valamint az anyagból egy konferencián is beszámoltam.[5] Ezalatt és gyakorlatilag innentől kezdve a Zenetudományi Intézet Népzenei Osztályán — elsősorban Domokos Mária irányítása alatt — ismerkedtem tovább a népzenével, a központi népzenei gyűjteménnyel, és foglalkoztam a népénekekkel. Majd 2004-ben jött a lehetőség, hogy más vidékeken is nyomába eredjek a katolikus népénekkincsnek. Először Rudasné Bajcsay Mártával — a csíksomlyói búcsút követően — Gyimesben, a Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszékének hidegségi gyűjtési helyén kutattunk, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem doktoriskolája és a Zenetudományi Intézet anyagi támogatásával.[6] Ugyanezen év második felében Bakó Katalinnal a jászberényi csángó fesztiválon Klézse vezető énekesétől gyűjthettünk. Itt elhatároztam, hogy e kiváló énekest (Kotyor Balán Mihályné Bálint Erzsébet, sz. 1942.) otthonában felkeresem, és kimerítően, mindenre kiterjedően felgyűjtöm népénektudását. Ezért — még mindig 2004-ben —

1. A történeti énekeskönyveknek (Kájoni Cantionale, Cantus Catholici) „felelősei" voltak, akik a mai népénektárban (ÉE) levő egyes énekeknél felállásukkal jelezték azok korábbi meglétét. Kővári 2006b. 103.
2. Részletesebben *l*. Kővári 2007b. 491–492.
3. Kővári 1998.
4. Kővári 2001.
5. Kővári 2007c.
6. Ezúton is köszönetet mondok Pécs Évának, aki lehetővé tette számomra az egyetem által a saját hallgatóik és tanáraik számára fenntartott szálláshely igénybevételét.

10.18132/LFZE.2008.2

csatlakoztam egy Moldvába induló, ott rendszeresen gyűjtő néprajzkutatóhoz, az Újkígyóson élő Harangozó Imréhez. A gyűjtőút elsődleges célját ugyan a körülmények miatt nem sikerült elérni, de az ott töltött néhány nap alatt szép számmal vettünk fel népénekeket Pusztinán és Klézsén, melyekből hangzó anyaggal és kottákkal azóta egy kötetet közreadtunk.[7]

Kutatásaimba a közelmúltban egy másik tudományterület is bekapcsolódott. 2006 késő tavaszán felkérés érkezett Kilián István és Demeter Júlia részéről, hogy a *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század* sorozat újabb, *Ferences iskoladrámák*at feldolgozó és közreadó alsorozatának akkor nyomdába küldött első kötetéhez[8] — melyben az 1721–1739 között előadott csíksomlyói passiójátékok szerepelnek —, pontosabban a bennük található énekszövegekhez és nótautalásokhoz keressek lehetőség szerint a csíki néphagyományban fellelhető énekeket, dallamokat. E kutatás eredményeiről még az év őszén egy konferencián be is számoltam.[9]

A disszertációhoz hatalmas anyagot kellett áttekinteni, megismerni és folyamatosan forgatni (a Kájoni Cantionale valamennyi kiadását, egyenként több száz énekszöveggel), továbbá el kellett készíteni a Deák–Szentes kézirat teljes átírását.

Talán a legidőigényesebb, első látásra feleslegesnek, zenéhez nem, vagy alig kapcsolódónak tűnő munkafázis a Kájoni Cantionale kiadásainak (1676., 1719., 1805., 1921.) egybevetése, az énekszövegek összehasonlítása, valamint az *ad notam* utalások alapján az egy dallamhoz tartozó szövegek összegyűjtése volt. A munka során azonban bebizonyosodott, hogy mindez elengedhetetlen előfeltétele a téma feldolgozásának.

Témánk tárgyalását a Kájoni életét megelőző évszázad egyháztörténelmének, nehézségeinek és sajátosságainak tárgyalásával kezdjük. Ezután röviden utalunk Kájoni János életének azon eseményeire, amelyek összefüggenek énekeskönyvének, a Cantionale Catholicumnak létrejöttével. Majd részletesen bemutatjuk az énekeskönyvet, és sorra vesszük későbbi kiadásait, tárgyaljuk azok sajátságait, továbbá a kiadások egymástól való eltéréseit. Ezután a Deák–Szentes kéziratról írunk, táblázat formájában foglaljuk össze teljes tartalmát, és itt jelöljük az egyes énekek Cantionale kiadásaiban való megjelenését.

---

7. Harangozó–Kővári 2005. Ebben a kötetben a 2004-es közös gyűjtésünkből 20 ének kottája és szövege, valamint egy kivételével hanganyaga szerepel.
8. RMDE XVIII. század 6/1.
9. Kővári 2006c. Az énekeknek a Deák–Szentes kézirattal kapcsolatos részét, a Kájoni Cantionalében való felsorolásukkal, jelzésszerűen közöltük, Kővári 2007b. 502–503.

10.18132/LFZE.2008.2

Mivel az anyag hatalmas, szükséges volt a vizsgálandó énekek számának szűkítése. Ezért dolgozatunkban a Deák–Szentes kézirat énekei közül csak a karácsonyi ünnepkörhöz tartozó, valamint a halottas énekeket tárgyaljuk, mint a néphagyományban és népszokásokban leggazdagabban élő, egyúttal templomi használatban, vagy azon kívül is alkalmazott énekanyagot. Minden énekhez egy, néha több népzenei lejegyzést mutatunk be, de alkalmanként a Cantionale negyedik (1921) kottás kiadásának dallamalakját, vagy éppen a Kájoni énekeskönyvével csaknem egykorú, de kottás Cantus Catholici (1651) változatát is hozzuk.

Értekezésünk központi része három alfejezetben foglalkozik az adventi, a karácsonyi és a halottas énekekkel. Ezt megelőzi a Székelyföldön (Bukovinát is beleértve) és Moldvában végzett népének-gyűjtések áttekintése, és követi észrevételeink összegzése, aminek keretében témánk sajátosságaira, összetettségére, és néhány problémájára világítunk rá.

Munkánk során biztonsággal támaszkodhattunk az ebben a témában megjelent összefoglaló jellegű művekre, Dobszay László, Rajeczky Benjamin és Szendrei Janka könyveire.[10]

Az idézett, illetve hivatkozott szakirodalom a jegyzetekben vezetéknév- és évszám-rövidítéssel, az irodalomjegyzékben pedig minden adatával együtt szerepel.

A függelékben közöljük az erdélyi püspökök névsorát és egy, a Cantionale keletkezési idejéből származó, a ferences rendházakat tartalmazó térképet. Majd a Cantionale második kiadásából idézzük azokat az oldalakat, melyek kottát tartalmaznak. Egy személyes fotó következik, ami Kájoni János földi maradványainak helyszínén, a gyergyószárhegyi ferences kolostor kriptájában készült. Ezután a Deák–Szentes kézirat néhány oldalának fényképe látható. Végezetül pedig a kézdialmási betlehemes füzetének egy lapját közöljük.

Az értekezéshez külön kötetben csatoljuk a Deák–Szentes kézirat átírását, mely a maga teljességében mindeddig nem került közlésre. Így hozzáférhetővé válik a XVIII. századnak ez a jelentős forrása. Segítségével követni lehet a kézirat anyagának ismertetését, a táblázatot és az abban ábrázolt összefüggéseket, valamint a néphagyományban, illetőleg az énekeskönyvekben található dallamvariánsok, dallampárhuzamok összehasonlító elemzését.

10. SzDR I–II., MNdTK I. Előbbinek hangzó melléklete is megjelent, benne néhány ének összehasonlító elemzésével, Szendrei 1993.

10.18132/LFZE.2008.2

I. A katolikus egyház helyzete Erdélyben és Moldvában a XVI–XVII. században

A török hódítás következtében három részre szakadt Magyarország a XVI–XVII. században egyházilag sem mondható egységesnek, azonban sok tényező nemcsak magyar sajátság ebben a korban, hanem általánosan jelenlévő a világegyházban.

1. A katolikus egyház helyzete

Míg a XIV. századi Magyarországon viszonylag nagy volt a papság létszáma, addig a későbbiekben a háborúk és a protestantizmus miatt számuk rohamosan csökkent[1]. A papság legszembetűnőbb jellemzője, a megosztottság is korábbról ered, és sokáig tapasztalható még.

A főpapok az uralkodó mellett szinte napi diplomáciai feladatokat végeztek, az igen magas tisztségeket általában ők töltötték be,[2] valamint az udvarban a vallási élet eseményein kellett szolgálniuk. Így egyházfői teendőiket nem tudták megfelelően ellátni, a kormányzásra is képtelenek voltak és az alsópapságot sem tudták felügyelni. Mindez a papságon belüli fegyelem és erkölcs lazulásához vezetett. A püspökök között egyre inkább terjedt a javadalomhalmozás (cumulatio beneficiorum),[3] ami egyébként egész Európára jellemző volt. Magyarországon Mohács után mindkét uralkodó, Szapolyai János és I. Ferdinánd betöltötte az elárvult egyházi javadalmakat,[4] majd az újra megüresedetteket — vagy általuk gazdátlannak ítélteket — királyi főkegyúri joguknál fogva megkaparintották, beneficiumaikat hadseregeikre fordították, s a tisztségeket később esetleg betöltötték egy-egy püspökkel.[5] Az is gyakran előfordult, hogy világiak tették rá kezüket üres javadalmakra, azokat rövidebb-hosszabb ideig magáncéljaikra

1. Ugyan készültek jelentések a katolikus hívek és papjaik számáról szerte az országban (Moldvában még a családfők nevét is összeírták), de azok nem mindig voltak megbízhatók, néhány esetben — egyházpolitikai érdekekből, például hogy minél hamarabb küldjön Róma papot — jelentős túlzásokba is estek, vagy éppen csak megbecsülték az adatokat. Domokos 1941., Tóth 1994., Benda 1989., Tomisa 2002. Hasonlóan csak becsülték a hódoltsági terület katolikus lakosságát, hiszen népszámlálást ott azért nem óhajtottak végezni, nehogy újabb adókkal sújtsa a török a lakosságot. Hermann 1973. 291.
2. A XVI. században a királyi helytartók és a magyar kamarai elnökök három, illetőleg két kivétellel a püspökök közül kerültek ki, 1526-tól a XVIII. század elejéig pedig a kancellárok között csak egy olyan volt, aki nem volt főpap. Hermann 1973. 210.
3. Hermann 1973. 195.
4. Mohácsnál elesett két érsek (esztergomi és kalocsai) és öt püspök (váradi, pécsi, győri, csanádi és boszniai). Hermann 1973. 193.
5. A főpapok pénzéhségére jellemző, hogy többen közülük „vándoroltak” a két király között. Hermann 1973. 209–210.

10.18132/LFZE.2008.2

felhasználva.[6] Így például a nyitrai püspökség 30, az egri 100 évre került ki a katolikus egyház kezéből, a szék nélkül maradt püspökök pedig a királyi udvarban éltek csekély kamarai fizetésből.[7] Ugyan a tridenti (trentói) zsinat (1545–63) hatodik ülésszakán (1547. január 7.) megszületett az a határozat, mely szerint minden püspök saját egyházmegyéjében köteles lakni,[8] ám ez Magyarországon csak sokára érvényesült. A főpapok a hódoltsági területen többszöri szentszéki felszólításra sem voltak hajlandók székhelyükre visszatérni, őket (sokszor a ferences vagy jezsuita rend soraiból kikerülő) vikáriusaik képviselték. E helynökök azonban épp a főpásztori teendőket (bérmálást, papszentelést) nem láthatták el, ezért a szentszék igyekezett felszentelt püspököt küldeni vikáriusként az ország déli és keleti részeibe. Erdélyben a vizitáláshoz még a vikáriusoknak is a kálvinista Bethlen Gábor fejedelem engedélyére volt szükségük,[9] miután az 1556-os országgyűlés kitiltotta a katolikus püspököt, s az erdélyi püspökség 1556–1597 és 1601–1731 között csak címként létezett.[10]

Természetesen a főpapoknak is volt fizetési kötelezettségük a pápa és a pápai udvar felé,[11] amelynek fedezetét birtokaik helyett általában az alsópapságtól hajtották be „karitatív segély" (subsidium caritativum) címén. Ezt — annak ellenére, hogy már az országgyűlés is megpróbálta visszaszorítani egyszeri alkalomra (püspökké való kinevezésükkor) — ők egyre gyakrabban vették igénybe. A következmény pedig az lett, hogy sok helyütt a templom felszerelési tárgyait — akár a kelyhet is (!) — el kellett zálogosítania a plébánosnak. Néhány püspöknél[12] pénz ellenében bármit el lehetett érni, az anyagiasságon felül pedig többük még életvitelével is rossz példát mutatott. Volt, aki csak püspökké (érsekké[13]) való kinevezésekor szenteltette fel magát pappá, vagy ágyas(oka)t tartott.[14] A XVII. században a királyi Magyarország területén a főpapok anyagi helyzete jobbra fordult, alapítványokat tudtak tenni különböző egyházi, karitatív vagy szociális

6. Hasonlóan kerültek — de már véglegesen — állami vagy magán kézre az egyházi középbirtokok és a birtokkal rendelkező rendek javadalmai is. Hermann 1973. 212.
7. Az egri birtok például a protestánsok kezére jutott, sőt néhány évig név szerint sem létezett püspöke, mivel a kamara nem tudott fizetni járadékot, és így senki sem vállalta ezt a címet. Hermann 1973. 210-211.
8. Mondin 2001. 424.
9. Hermann 1973. 227–229, 287–292.
10. Galla részletesen tárgyalja a XVII–XVIII. századi egyháztörténeti és -politikai helyzetet, Galla 2005. (Galla Ferenc [1888–1977] posztumusz kötete).
11. Pápai tizedek (annáták), illetve a pápai udvarnak fizetendő illetékek (servitiumok). Hermann 1973. 195.
12. Például Bakócz Tamás. Hermann 1973. 196.
13. Például Szalkay László. Hermann 1973. 197.
14. Bár volt ellenpélda is: a Mohácsnál elesett Tomori Pált, „a kalocsai érseket még arra sem lehetett rávenni, hogy tisztességes posztóból csináltasson magának ruhát. A legutolsó barát sem visel durvábbat, mint ő." Burgio jelentése VII. Kelemennek. Hermann 1973. 197.

10.18132/LFZE.2008.2

célokra, papnevelésre, de a hódoltság területén fekvő egyházmegyék püspökei még a töröktől való felszabadulás után is megélhetéssel küszködtek.[15]

A püspökök negatív példája az alsópapságra is hatott. A plébános, kanonok, hogy világias életet élhessen (többnyire templomától távolabb), helyettes papjával végezteti el a lelkipásztori teendőket, melyért cserébe csak szerény megélhetést biztosít számára.[16] Ők pedig élvezik javadalmaikat, vadásznak, kocsmáznak, ágyast tartanak, és sokszor csak hosszas unszolásra hajlandók felszenteltetni magukat. Az ágyasokat tartó papok, püspökök mellett megjelennek a nős egyháziak is.[17] Évtizedeken keresztül, több zsinaton próbálja az érsek visszaszorítani ezek terjedését és visszaállítani a cölibátus értékét. Ez a királyi Magyarország területén Pázmány életében sikerrel jár.[18]

Ám a Rómába küldött jelentésekből[19] tudjuk, hogy Erdélyben és Moldvában még sokáig szokásban maradt, s a vizitátorok különbséget tesznek az ágyast tartó (concubinarius) és a házas (uxoratus) papok között, akik egymásnak eskető papjaik. Számukat csökkenteni feddéssel próbálják, illetőleg az ágyas vagy feleség elbocsátásának követelésével. Ha erre nem hajlandók, többnyire akkor is kénytelenek meghagyni hivatalukban, mert oly kevés a pap,[20] sőt a közvélekedés — „az előkelőbb emberek egyenesen dicsőségnek tartják, ha lányukat pap veszi el" — is a megszorító intézkedések ellenében hat.[21] Erdélyben a többségében nős papok által választott főesperesek között — akiknek tekintélye nagyobb volt, mint a püspöki helynököké — legkorábban csak a XVII. század második felében találunk nőtleneket.[22]

A püspökök nem nézik jó szemmel azt sem, ha papjaik két szín alatt áldoztatnak, nem latinul miséznek, protestáns módra gyóntatnak, vagy ők maguk

15. Hermann 1973. 257.
16. A papságon belül tapasztalható anyagi ellentét következményeként például az alsópapság csatlakozik a Dózsa-lázadáshoz, az 1515-ös országgyűlés pedig megtiltja, hogy jobbágy származású papot a király püspökké tegyen, és ezzel a szakadék a fő- és alsópapság között még tovább nő. Hermann 1973. 197–198.
17. Már a XV. században hagyományosnak mondható jelenlétük például a Brassó környéki szászoknál, hiszen felettesük csak a másodszor nősült (vagy özvegyet, elvált nőt elvevő) papokat kényszeríti papi tevékenységük felhagyására. Hermann 1973. 197.
18. Hermann 1973. 257-258.
19. Számos jelentés megjelent latinul, magyar összefoglalással, vagy magyar fordításban, mint például Tóth 1994. és 2004., Benda 1989., Tomisa 2002.
20. Például a Bandinus jelentésében szereplő bajai Péter pap, aki a színleg elbocsátott, valójában csak Erdélybe „száműzött" feleségéhez visszajárt. Végül — mikor ez kiderült — csupán híveinek erkölcsi tartása vetett végett papi karrierjének, mivel azok elkergették őt. Domokos 1941. 467., *l.* még Tóth 1994., Benda 1989., Tomisa 2002.
21. Hermann 1973. 213.
22. Hermann 1973. 288.

10.18132/LFZE.2008.2

nem gyónnak.[23] A papok nem nagyon törődnek a templomi felszerelésekkel, a miseruhák tisztaságával sem. Mindezekhez járul még, hogy „az alsópapság sokszor a műveltség hiánya, a teológiai képzetlenség miatt nem tudta betölteni hivatását”.[24]

A XVII. században a kanonokok és nagyobb városok plébánosai a püspökökhöz hasonlóan ugyan kényelmesebb anyagi helyzetben voltak, ám a falusi papok megsegítésére segélyalapokat kellett létrehozni.[25] A segélyeket azonban nem küldték folyamatosan és nem is mindig értek célba, gyakran inkább másra, például missziókra vagy a szerzetesrendek támogatására fordították az összegeket.

A katolikus megújulás legfőbb megvalósítói a jezsuiták voltak, akik egyedüli rendként fogadtak engedelmességet a pápának, aki ezért bármikor bármelyik missziós területre irányíthatta őket.[26] Márpedig Magyarország missziós térség lett, ahol a világi papság gyengesége miatt a szerzetesrendekre hárult a katolicizmus megőrzésének feladata.[27] Az 1622-ben XV. Gergely által újraalapított[28] Hitterjesztés Szent Kongregációja (Sacra Congregatio de Propaganda Fide) felfigyelt a hódoltságból, Erdélyből és Moldvából Rómába érkező levelekre és jelentésekre, melyek szerint katolikusok már alig vannak, a vallás ki fog pusztulni, hogy a misszionárius „olyan hívőket gyóntatott, akik bár 60, 70, 80 évesek voltak, még sohasem gyóntak”, vagy hogy például sokan még a Miatyánkot, Hiszekegyet, Üdvözlégyet sem tudják.[29] A római kúria ezen „misszióügyi minisztériuma” már megalakulása évétől küldött hazánkba papokat, püspököket vizitálni és egyes területeken egyúttal téríteni, de többnyire nem magyarokat. Így olasz minoriták, később magyar pálosok és jezsuiták térítettek Felső-Magyarországon, a török

23. Például I. Ferdinánd sorozatosan kért engedélyt Rómából arra, hogy a tridenti zsinat befejezéséig országában hadd lehessenek nős papok és két szín alatt áldozó hívek. (E folyamodványok mögött a nős papságot támogató bécsi nuncius áll.) 1563-ban végül IV. Pius pápa bizonyos feltételekkel engedélyezte a két szín alatti áldozást, de ez már nem csábította vissza az időközben protestált híveket. Hermann 1973. 213, 219.
24. Török 1992. 43.
25. Pázmány nyitja a sort, majd II. és III. Ferdinánd is megpróbálja segíteni a falusi plébániákat. Sok helyütt még kehely vagy misekönyv sem volt (például valahol egy lemásolt Requiemet mondott mindig a pap), s az idős papok sorsa sem volt általában megoldva (kivéve a század végi Zágrábban). Hermann 1973. 256–257.
26. Mondin 2001. 422.
27. Hermann 1973. 228. A korábbi, tatárjárás utáni térítésekből a magyar alapítású pálosok mellett a domonkosok is példaadóan kivették részüket, főként Erdélyben, ahol sok kolostort alapítottak, hogy majd onnan induljanak tovább keletre. Török 2000. 81–116.
28. Az 1568-as óhaj után V. Pius idejében már felállt egy bizottság. MKL IV. Hitterjesztési Kongregáció szócikk.
29. E tanács elnöke a Kongregáció prefektusa volt, a tényleges munkát a titkár (1649-ig Francesco Ingoli) végezte, tagjai pedig a legbefolyásosabb bíborosokból kerültek ki. Közülük jónéhányan később a pápaságig is eljutottak: VIII. Orbán, X. Ince, IX. Kelemen, VIII. Sándor és XII. Ince, tehát a missziók fontosak voltak a pápáknak. Tóth 1994. 5–7.

10.18132/LFZE.2008.2

szemében ellenségnek nem tekintett bosnyák obszerváns ferencesek[30] Erdély és a hódoltság határán fekvő Karánsebesen, Erdélyben rajtuk kívül világiak, sőt a felső-magyarországi minoriták is,[31] az Erdélyen kívüli országrészekben pedig a nálunk 1525-ben megjelent kapucinusok és a kisebb anyagi támogatást igénylő, a rászorulóknak mégis ingyenes oktatást biztosító piaristák működtek.[32]

A hittérítők határozott időre és helyre vonatkozó meghatalmazást (facultas) kaptak, amelynek értelmében bárhol (magánháznál, szabad ég alatt) misézhettek, templomi felszerelési tárgyakat (például kelyhet) szentelhettek, böjti előírások és házassági akadályok alól feloldozást adhattak (ami pedig eredetileg püspöki jog), illetőleg világi ruhában járhattak (ez Magyarországon megvédte őket a törököktől és a protestánsoktól). Sajnos a hazánkba érkező misszionáriusok közül sokan e munkát csak a doktori címük elnyeréséhez szükséges pensumnak tekintették, és a térítést nyűgnek érezték.[33]

Erdélyben a XVI. század második felétől — a katolikus püspök kitiltása után — mindössze két szerzetesrend működött: a ferences és a jezsuita. Utóbbit a Báthory család hívta be 1579-ben Lengyelországból, hozzájuk hamarosan magyar rendtagok is csatlakoztak. A jezsuiták alig három évtizedes munkájának eredményeként[34] megerősödött Erdélyben a katolikus vallás és egyház, annak ellenére, hogy a protestáns rendek mindent elkövettek ellehetetlenítésükért, a településekről való elűzésükért, hiszen ahol elkezdtek a nép között téríteni, onnan a protestáns prédikátoroknak menniük kellett. A protestantizmus mégis gyakorlatilag államvallássá lett, s az országgyűlések előírták az új vallások befogadását.[35]

30. A ferences rend ágait *l.* alább, 39. lj. Az 1618-tól működő hódoltsági misszióban a hat püspökből három bosnyák obszerváns volt. Tóth 1999. 283.
31. Moldvában is misszionáltak, ahonnan Erdélybe átmentek, amikor átvették Nagy Mózestől — korának egyik legnagyobb hatású, esztelneki születésű papjától, kiről még a későbbiekben szó esik — az általa alapított esztelneki papnevelő, a későbbi kantai iskola irányítását. Galla 2005. 300–303., Nagy Mózesről *l.* uo. 303–350., az iskoláról Sávai 1997c. 153–260.
32. Török 2000. 128–129.
33. Már Lippay György esztergomi érsek rossz néven veszi tőlük, hogy a bakkalaureátusi fokozattal bírók a rendi előmenetelhez szükséges három év után kérvényezik térítésük befejezését és doktorátusuk megadását, Tóth 1994. 17. lj., 7–10. Benda méltatlan bánásmódként értékeli, hogy missziós szolgálatuk egyedüli elismeréséért csak a bakkalaureátusi fokozatot ígérték nekik három év után, amit sokszor késlekedtek megadni, Benda 1989. 42.
34. Az erdélyi misszionak (Missio Transylvanica) nevezett jezsuita kísérlet a reformáció ellensúlyozására 1579–1603 között folyt — akkor, amikor nem volt püspöke Erdélynek, s a papoknak, híveknek a templomi felszereléseket el kellett dugniuk, be kellett falazniuk —, elsődleges célja a plébániák újraszervezése volt, MKL III. Erdélyi misszió szócikk. Legjelentősebb magyar tagja a rendnek Leleszi János mellett Szántó István, aki 1579-ben életre hívta a római magyar kollégiumot, egész Erdélyt végigprédikálta, az erdélyi hitújítás történetét papírra vetette. Szentírás-fordítását később Káldi felhasználta, Hermann 1973. 225–226.
35. Például 1566-ban az országgyűlés elrendelte, hogy a marosvásárhelyi és kolozsvári kolostorokat protestáns iskolákká alakítsák át. Hermann 1973. 216–218.

10.18132/LFZE.2008.2

Jezsuiták a vajda hívására Moldvában is térítettek 1588-tól. Számuk ugyan a következő évi medgyesi országgyűlési határozat következtében — mely Erdélyből kitiltotta őket — Jászvásáron időszakosan megnövekedett, működésük azonban nem volt hosszú életű. A XVII. század folyamán többször próbálták újjáéleszteni missziójukat ausztriai rendtartományból érkező magyar, illetőleg lengyelországi tagokkal, akik Kutnáron is letelepedtek, sőt a fővárosban még iskolát is működtettek. Moldvai kiküldetésük megszűnésének oka a ferencesekkel szemben tanúsított lenéző magatartásuk lehet, amit azok az anyagiasság rágalmával viszonoztak.[36] A jezsuiták zöme, magyar lévén, magyarul, azaz anyanyelven prédikált a csángóknak, mint Beke Pál, aki 1644-ben Kolozsmonostorról került Moldvába, s Bandinus érsek kísérőjeként részt vett annak 1646-ban kezdődő egyházlátogatásában.[37]

A ferencesek[38] Magyarországon kezdetben a konventuális, enyhébb irányzathoz tartoztak, majd a XV. századtól erőteljesebben terjedt nálunk is a szigorúbb, obszerváns ág.[39] A Hunyadiak inkább az obszervánsokat támogatták, akik más nemzetiségeket is misszionáltak,[40] és akiknek leghíresebb szónoka Kapisztrán János volt. Az 1523-as év jelentős változást hozott a hazai ferencesek életében: a régibb tartomány mariánus provincia néven a konventuálisoké lett, az obszervánsok pedig az Üdvözítőről nevezett szalvatoriánus provinciában működtek tovább. A világi papság nem nézte jelenlétüket jó szemmel, mivel vetélytársként tekintett rájuk, de a nép szerette őket.[41]

36. Benda 1989. 44–45.
37. *L*. Codex Bandinus, Benda 1989. 342–454, 780–781, magyarul Domokos 1941. 411–518.
38. Első kolostorukat 1226-ban létesítették Esztergomban, amihez 1232-ben létrejött önálló rendtartományuk is. Ennek erdélyi őrségét 1379-ben állították fel. Térítettek a tatárok és kunok között, Moldvában már a XIV. században is, moldvai missziójuk azonban Marchiai Szent Jakab vezetésével csak 1456 után indul el, amit 1475-től a Bákóban alapított kolostorral az erdélyi custodia irányít. MKL VI. Kisebb Testvérek Rendje szócikk, Török 2000. 113–116. Erdélyi és moldvai kolostoraik történetéről *l*. Benedek 2005., a csíksomlyóiról részletesen Benedek 2000. 133–345.
39. A két ágazat hivatalosan csak 1517-ben vált ketté, Szántó 1987. 573. Az obszervánsok a Kisebb Testvérek Rendje (Ordo Fratrum Minorum, OFM) nevet kapta, míg a konventuálisok a minoriták (OFMConv.) elnevezést. Előbbiből jogilag 1619-ben leválva alakul meg a kapucinus rend (OFMCap.), melynek tagjai azonban már 1599-tól küzdenek a török ellen a Habsburg birodalom területén, a XVIII. század első felében pedig Nagyváradon is letelepednek. MKL VI. Kisebb Testvérek Rendje és Kapucinusok szócikkek.
40. A hagyomány Hunyadi Jánosnak tulajdonítja a csíksomlyói kolostor és Salvator kápolna alapítását. Egyik rendházuk után „cseri barátoknak” hívták a görögkeletieket is térítő szerzeteseket. Az erdélyi ferencesek foglyok kiváltásával is foglalkoztak, ezért ilyen rabkiváltó utak alkalmával például a Szeret folyó partján élő tatároknál is sikerrel térítettek. Török 2000. 81–116.
41. Török 2000. 81-116.

10.18132/LFZE.2008.2

Moldvába[42] a Hitterjesztés Szent Kongregációja magyarul nem tudó ferenceseket küldött, s a hívek szegénysége miatt, adományok híján fenntartásuk érdekében gazdálkodni voltak kénytelenek. A nép számára nem váltak példaképekké, mivel erkölcsileg kifogásolhatók voltak, emellett az olasz és lengyel konventuális, illetve a bosnyák obszerváns ág[43] között állandó volt a viszály. Magyar papot hiába kértek, azokat csak elenyésző számban küldtek hozzájuk. 1670-ben érsekük is hiába állapodott meg a ferencesekkel, hogy a csíksomlyói magyarok a bákói kolostorért cserébe a moldvaiak papjai lesznek, mert ezt a lengyel király erős vatikáni befolyása következtében Róma nem engedélyezte.[44] „Csíksomlyónak ezután már sohasem sikerült a moldvai katolikus vallásos élet meghatározó tényezőjévé válnia."[45]

A középkor végén szinte egyetlen uralkodónk sem talált semmi kivetnivalót abban, hogy a szerzetesi közösség vagyonának megkaparintása céljából a szabad apátválasztást megszüntessék. Talán ez a tény sürgette a legfontosabb rendek esetében a (külső vagy belső) reformokat, melyeknek nagy része azonban csak ideig-óráig volt sikeres.[46] Ennek eredményeképpen tapasztalhatjuk, hogy a protestáns „új hit hirdetői között az 1530-as évektől kezdődően szép számban akadtak papok, szerzetesek, főként a ferencesek".[47]

A protestantizmus magyarországi megjelenésekor annak terjesztői sokáig a katolikus liturgia külsőségeit használták (mint a papi öltözék, a szabályos mise — csak két szín alatti áldozással, illetve az átváltoztatás elhagyásával), s ennek köszönhetően a hívekben szinte nem is tudatosult, hogy vallást változtattak.[48] Ahogyan a püspöki javadalmak kiestek az egyház kezéből, úgy cseréltek gazdát a középbirtokok is. A protestáns urakhoz került földek az új vallások terjedésében közvetett, de jelentős szerepet játszottak. Az új gazdák a magánkegyúri jogot, és a „cuius regio, eius et religio" elvet nemcsak saját, de familiárisaik és szolgáik birtokain is érvényesítették, így lett például Erdély és Várad több évszázadra a protestantizmus fellegvára. A városokban középkori királyi privilégium alapján a papokat a magisztrátus választotta, s e testület a XVI. század közepétől szintén

42. Moldva egyháztörténetét az első püspökség 1227-es alapításától kezdve II. János Pál 1999-es (a római katolikusok lakta Erdély és Moldva érintését kihagyó) romániai látogatásán keresztül egészen egy 2004-es esettel bezárólag részletesen tárgyalja Pozsony 2005. 58-94.
43. Közülük szép számmal lettek havasalföldi és moldvai püspökök. MKL IV. Hitterjesztési Kongregáció szócikk.
44. Benda 1989. 42–44.
45. Tánczos 1996. 190.
46. Török 2000. 116–117.
47. Török 2000. 118.
48. Tomisa 2002. 22.

10.18132/LFZE.2008.2

protestáns többségű lett.[49] Az új vallás terjedésének további oka a protestáns szellemű iskolai oktatás, valamint az, hogy a lelkészek e cél érdekében használták a nyomdákat is.[50] Ekkor volt legszámottevőbb a katolikus alsópapság hitehagyása.[51]

Erdélyben a protestáns vallások terjedését még politikai tényezők is elősegítették. János Zsigmond fejedelem vallásváltoztatásai[52] következtében az 1566-os tordai országgyűlés kitiltotta a katolikus papokat, bár bizonyos területeken (Csíkban és Háromszéken) mégis ez a vallás maradt az uralkodó. Európában egyedülálló módon a különböző felekezetek nem egymástól elkülönülten, hanem egymással keveredve éltek, s a vallásszabadság többszöri meghirdetése, illetőleg a bevett vallások szaporodása[53] mind kompromisszumhoz vezetett: egyik felekezet sem tudott teljes mértékben a másik fölé nőni. A legrosszabb helyzetbe a katolicizmus került: birtokai elvesztek, püspöksége megszűnt.[54]

Moldvában a csángó-magyarok — hagyományaikhoz ragaszkodva — mindenféle újításnak ellenálltak, így körükben az új vallások nem tudtak gyökeret verni. A vajdák a XVII. század végéig vallásuk miatt soha nem bántották őket, s ha kellett, még az ortodoxia ellenében is segítettek rajtuk.[55]

Hogy — misszionáriusi szóhasználattal élve — az „eretnekségek" ellen megfelelő módon tudjon szembeszállni a magyar katolikus egyház,[56] már a XVI. század második felében, a tridenti zsinat határozatának megfelelően szemináriumot[57] nyit Oláh Miklós püspök Nagyszombatban. 1635-ben ezt folytatja

---

49. Verancsics Faustus csanádi püspök szerint Magyarországon, Erdéllyel együtt, az összlakosság csupán egy ezreléke maradt katolikus. Hermann 1973. 219.
50. Nemes 1999. 96. (Mészáros Gábor fejezete).
51. Hermann 1973. 213–215.
52. A katolikusról 1563-ban az evangélikus, majd a református, végül az unitárius vallásra tért át. Hermann 1973. 224.
53. A XVI. századi erdélyi törvények eredményeként négy bevett vallás (religio recepta) lett: katolikus, evangélikus (1557), református (1564) és unitárius (1568). A görögkeleti csak megtűrt (toleranta religio) volt, bár ennek ellenére a gyakorlatban jobb helyzetben volt, mint a katolikus egyház, mivel még püspöke is lehetett. Hermann 1973. 282, 288. A XVII. században megkezdődik a görögkeletiekkel való uniálás, ami Erdélyben — mivel a protestáns rendek nem óhajtották könnyen megadni nekik a bevett vallásnak járó jogokat — lassabban megy végbe, mint az ország egyéb területein; csak 1698-ban jön létre az unió. Török 2000. 132., Adriányi 1975. 223. A bevett vallás teljes mértékben élvezi a vallásszabadságot, önkormányzati jogokkal rendelkezik, valamint igényt tarthat állami támogatásra is, MKL I. Bevett vallás szócikk. Magyarországon 1608-ban Pázmány Péter — egyedüliként a Mátyás főherceg által megkérdezett öt főpap közül — támogatja a protestánsoknak adandó vallásszabadságot, s a következőket mondja: „A magyarok a törökkel és a tatárokkal nagy és szoros szövetségben vannak, és inkább alávetnék magukat a törököknek, semhogy a vallásszabadságuktól megfosztani engedjék magukat". Nemes 1999. 98. (Mészáros Gábor fejezete).
54. Hermann 1973. 225.
55. Benda 1989. 42.
56. Az eretnekség szóval általában a protestantizmus különböző ágazatait és tanításaikat jelölték. Legfőbb védekezési eszköznek a prédikáció és a kateketikus népoktatás számított. Szántó 1989. 175.
57. A tridenti zsinat e reformhatározata annak 1563. július 15-i ülésén fogalmazódott meg: az egyházmegyés püspököknek egyházmegyei papnevelő intézeteket kell felállítaniuk. Ezek

10.18132/LFZE.2008.2

Pázmány Péter egyetem felállításával ugyanott, továbbá a kispapok, illetőleg plébánosok külföldi tanulmányainak anyagi támogatásával.[58] Bécsben is létrehozott egy intézetet, melynek alapítólevelében a következőket írta: „Akaratunk, hogy mindazok, akik erdélyi székelyek valamint a török által megszállt területekről jöttek, a növendékek sorába még akkor is felvétessenek, ha korukban vagy tanulmányukban gyengébbek, amennyiben megígérik, hogy hazájukba visszatérnek”.[59] Ez azt eredményezi, hogy Pázmány után „a magyar egyház legjobbjai az általa külföldön iskoláztatottak közül kerültek ki”.[60] Ezt az oktatást kiegészítették a jezsuita iskolák, ahol nemcsak a papságra készülőknek volt helyük.[61]

A Szent István alapította erdélyi egyházmegyében létezett egy, a középiskolai és papnevelői képzést egyesítő káptalani iskola Gyulafehérvárott, ami a XV–XVI. században virágzott, de a reformáció megszüntette. Amint a jezsuiták beindították iskoláikat, pápai engedélyt kaptak arra, hogy bármelyik püspökkel felszenteltethessék az arra alkalmas ifjakat, így egy időre a kolozsmonostori iskolájuk vette át a papképzés feladatát.[62] Erdélyben is gyakorolták a külföldi egyetemre járás szokását, ami Európa nyugati részén ugyan a káptalani iskolák rovására ment, itt azonban azok felvirágzásához vezetett. A választott püspökök is gondot fordítottak arra, hogy egyházmegyéjük tanult paphoz jusson.[63] A falusi papok viszont még sokáig csak egymástól tanultak.[64]

---

mintájául az 1551-es jezsuita alapítású Collegium Romanum és a következő évben jóváhagyott szintén jezsuita Collegium Germanicum szolgált. Szorgalmazza már a kisszemináriumot is, ahol 12 éves kortól elkülönítve tanulhatnak a papságra készülők. Marton 1993. 41–43. A zsinat csak annyit ír elő, hogy milyen elemi ismeretekkel és könyvekkel rendelkezve kell elhagyniuk a szemináriumot a végzetteknek. Így az alapító meglehetősen szabad kezet kap. Hermann 1973. 254.

58. Pázmány azonban nemcsak a papképzésről gondoskodott, hanem a világiakat is igyekezett okítani, sőt 1636-os prédikációs gyűjteményében a leányok neveléséről is szól. Török 2000. 122.
59. Rimely 1860. 9. Idézi: Marton 1993. 63.
60. Török 2000. 125.
61. 1599-es *Ratio Studiorum*uk biztosította, hogy egész Európában lényegében egységes tantervet valósítsanak meg. Török 2000. 123-127.
62. A gyulafehérvári iskola már a XIII. században is létezhetett, mivel az 1215-ös lateráni zsinat előírja, hogy minden székesegyház mellett iskolának kell működnie. 1540-ben ért el ide a reformáció, amikor a rektor, Kálmáncsehi Sánta Márton protestánssá lett, majd 1550-ben meg is szűnt az iskola. A kolozsmonostori kolostori iskola XI. századi bencés alapítású volt, amelyre szintén a protestantizmus mondta ki a halálos ítéletet, ami a jezsuiták jóvoltából csak három évtizedre szólt. A Kolozsvárra átköltözött jezsuita iskola 1585-ben főiskolává alakult. A XVII. században gyulafehérvári és kolozsvári iskolájuk mellett Karánsebesen is nyitnak iskolát a jezsuiták. Marton 1993. 30–36, 50–57.
63. A reformációig a krakkói, bécsi, párizsi, német és olasz, a reformációtól kezdődően pedig német, holland és angol egyetemekre járt az erdélyi papság körülbelül egyharmada, bár az iskolák közül néhány már protestáns kézre került. A külföldön tanuló egyháziak többsége a XV. századig azonban nem szerzett semmilyen fokozatot, az csak később vált szükségessé a püspöki szék betöltéséhez. A reformációt ellensúlyozandó, 1579-ben Rómában megalakult Collegium Hungaricum, de — mivel kevesen jártak oda — a következő évben egyesült a Germanicummal, s benne Magyarországról és Erdélyből érkezők tanulhattak, többek között például Batthyány Ignác.

10.18132/LFZE.2008.2

Az ingatag belpolitikai helyzet rányomta bélyegét a magyarországi–erdélyi egyházi diplomáciára: 1526-tól nincs pápai követ, a bécsi nunciusok és a Nagyszombatba áthelyezett esztergomi érsek a távolság miatt nem tudnak felelősen dönteni, sőt 1573-tól 1596-ig még érsek sincs Magyarországon. A katolikus egyház római vezetése egyik uralkodónak sem akarván kedvezni, egészen 1540-ig — a törökbarát politikája miatt kiközösített, de az egyházhoz mégis hű Szapolyai János haláláig — vagy nem írta meg a pápai megerősítéseket, vagy annyit késleltette, hogy időközben a püspökjelölt elhunyt. Róma ezzel a tettével azon elvi álláspontján nem kívánt változtatni, mely szerint a magyar király ugyan jelölhet és kinevezésre fel is terjeszthet szerinte arra alkalmas egyháziakat, de a tényleges kinevezés és megerősítés joga a pápáé. Később pedig a főkegyúri jog kisajátítását használta fel ugyanerre a célra. A Habsburgok viszont középkori magyar gyakorlatra helyezkedve kineveztek püspököket. E politikai harc volt az oka annak, hogy sorozatos kinevezésekkel találkozhatunk a XVI. században.[65]

Erdélyben a szászoknak alakul meg elsőként önálló politikai szervezetük (Universitas Saxonum).[66] A katolikusoknál ugyanez jogszerűen csak 1653-tól létezik Status Catholicorum néven,[67] de ahogy az egyház gyulafehérvári fejét megszüntetik, 1556-tól a híveknek a mindennapi vallási életet maguknak kell megszervezniük és fenntartaniuk. Intézkednek saját iskoláról, papról, plébániáról, peres ügyekről. Ekkor a katolikus önkormányzat a plébánoson kívül egy templomatyából és két választott nemesből áll. A templomatya feladata anyagi természetű: kezeli az egyházi jövedelmet, fizeti a papot és tanítót (az utóbbi személyére alább még kitérünk), valamint végrehajtja a hozott határozatokat. Az egyházfiak pedig — akiknek egyike egyúttal sekrestyés is — a vallási fegyelemre ügyelnek: az ünnepszegőket és a káromkodókat megbüntetik, sőt a század második felétől kezdve még az országgyűléseken is tiltakozhatnak a katolikusokat ért sérelmek ellen, kérhetik az egyházi ingatlanok visszaadását, vikáriusok választását, valamint alapítványokat és iskolákat létesíthetnek.

Bécs és Nagyszombat mellett még Olmützben is tanulhattak kispapjaink. Különböző alapítványok, illetőleg szemináriumok alapító levelei biztosították — akár évszázadokra is — az erdélyiek papságra készülését, vagy a máshonnan származó papjelöltek későbbi erdélyi működését. Marton 1993. 36–40., 47–48., 64–66.

64. Marton 1993. 39–40.
65. 1538-ban, 1554-ben és 1573-ban. Hermann 1973. 211.
66. Előbb az esztergomi érsek, majd az erdélyi püspök joghatóságából kerültek ki. Hermann 1973 216.
67. A Status Catholicorum elnevezés az 1615-ös országgyűléstől kezdve használatos. Hivatalos léte 1932-ig tart, feje a gyulafehérvári püspök. MKL 1997. Erdélyi Római Katolikus Status szócikk.

10.18132/LFZE.2008.2

2. A licenciátus intézménye

A fent vázolt történeti helyzetben, s a paphiány okozta gondok mellett is igényelte a nép a közösségi vallásgyakorlást, és szüksége volt olyan emberekre, akik a pap hetekig vagy évekig tartó távollétében vasár- és ünnepnap a templomban vezetik az imádkozást, és tanítanak. Erre a helyzetre a katolikus egyház létrehozta a licenciátus intézményét. A XVI. század közepére (történészek szerint azonban jóval későbbre) visszavezethető licenciátusi tevékenységre már a népénektörténetben is kiemelkedő fontosságot képviselő Telegdi Miklós prédikációs könyvében találunk utalást. Abban külön bevezetőt írt az egyébként különböző névvel illetett licenciátusoknak, klerikusoknak, deákoknak, félpapoknak, „akik egyszerű falusi emberek lévén, vezetik az imákat, felolvassák a népnek a prédikációt”.[68] Ezen világiak szókapcsolattal való elnevezése (például *plebanus licentiatus*) mögött a *licentia docendi* kifejezés áll, mely tulajdonképpen egy–két évre érvényes hitoktatói engedélyt jelent, és ami aztán a legközelebbi plébános ajánlásával meghosszabbítható. Az egész országban érvényes e titulus viselői feladatának a következő meghatározása: „Licenciátusok azok a világi, semmilyen egyházi felszenteltséggel nem rendelkező, nőtlen, tisztes életű férfiak, akik kellő tanultsággal rendelkezve, főpásztoruktól vagy a helyileg illetékes püspöktől engedélyt kapnak, hogy ahol nincs plébános, vagy nem juthat el, ott a népet a hit alapjaiba bevezessék, kereszteljenek, temessenek, eskessenek”.[69] Erdélyben Damokos Kázmér[70] idején, 1674-ben pedig így határozzák meg a deákok és a papok tevékenységét: „Minden plébánosnak és licenciátusnak kötelessége, hogy Szentháromság vasárnapjának vesperásától egészen Szent Mihály napjáig, minden vasárnap katekézist tartson”.[71] Ezeken túl feladatuk volt még a gyermekágyas asszony beavatása, előimádkozás, ünnepek és böjtök kihirdetése, a szentlecke, evangélium és postilla (írásban elkészített szentbeszéd) felolvasása, böjti időszakban (adventi és nagyböjti) ájtatosságok vezetése.[72]

Habár a licenciátusok felkészültsége többnyire kívánnivalót hagyott maga után, a deákok munkájának — a katekézis, a megírt prédikációk felolvasása, azaz a rendszeresen tartott beszédek — fontosságát maga Pázmány írja le: „ha elküldöm a licenciátusokat, szabad utat nyitok a kálvinista prédikátoroknak. A világiak

68. Sávai 1997b. 91.
69. Az 1628. évi pozsonyi zsinat 5. pontja, idézi Sávai 1997b. 90.
70. Damokos életéről, működéséről, a nehéz politikai viszonyokról *l.* Galla 2005. 189–256.
71. Az 1674. évi constitutio, idézi Sávai 1997b. 90–91.
72. Sávai 1997b. 92.

10.18132/LFZE.2008.2

alkalmazása megszámlálhatatlan veszéllyel jár. Két rossz közül kell választanom, választom tehát a kisebbet.”.[73] A Székelyföldön és Moldvában szerzetesrendek is megtűrték maguk mellett a licenciátusokat. Elsőként a jezsuiták, akik a klerikusok képzéséről külön nem gondoskodtak, az általuk fenntartott iskolákból kikerülő fiatalok felkészültségét elégségesnek tartották ugyanis ehhez a feladatkörhöz. A ferencesek beszédeinek hatására számos prédikátor tért át a katolikus vallásra, és tevékenységét már a katolikus egyházon belül mint licenciátus folytatta hivatalosan, de tudunk olyan esetről is, amikor egy áttért belépett a rendbe. Természetesen élt a licenciátusok képzésének a körülmények miatti legkézenfekvőbb módja is: a misszionáló szerzetes maga mellé véve néhány alkalmas férfit, személyre szabott felkészítést adott.[74]

A licenciátusokról dokumentumok alapján ír a már eddig is többször idézett Sávai János, aki munkájában háromszéki, Udvarhely, Gyergyó és Csík megyei deákokról részletesen értekezik.[75] Tanulságos a Mihály nevezetű gelencei deák és mester esete kapcsán 1649-ben készült rendelkezés, mely általánosságot is megfogalmaz: „Ha egy pap, vagy deák egy megyébe jelentkezik és befogadják, tartsa meg az ottani régi szokásokat, hallgasson az esperesre és a közösségre”.[76] Háromszéki jellegzetesség, hogy a papnak két segítője volt: a deák és a mester. Az előbbi licenciátusa mellett tanító is, de nagyobb tudású, iskolázottabb is, mint a mester, aki csak tanít. Voltak azért olyan falvak is, ahol e két posztot egy személy látta el.[77]

A székelyföldi licenciátusság későbbi történelméről, továbbéléséről Sávai a következő, témánk szempontjából igen jelentős mondatokat írja:

> A csíki és háromszéki licenciátusok ugyanazt a joghatóságot kapták, amit Pázmány bíboros előírt. A (...) csapásoktól megtizedelt papság miatt fokozottabban és hosszabb ideig volt rájuk szükség, mint bárhol. Az erdélyi egyháznak és (...) papságnak (...) a maga erejéből kellett talpra állni. Világi munkatársaikat is éppen azért jobban becsülték. A licenciátusok tevékenysége annyira természetes és

73. Pázmány panaszos levele a bécsi nunciusnak 1628. szeptemberében, idézi Sávai 1997b. 95.
74. Sávai 1997b. 105–107.
75. Sávai 1997b. 109–181. A háromszéki papok és licenciátusok neveit és működési helyüket évszámmal együtt közli: 132–134., a többi megyéből az 1719-es pestisben elhunytak között talált papok adatait pedig a 176–177. oldalakon hozza. Az általa kiadott székelyföldi plébániai levéltárak dokumentumai között fel-felbukkannak kántorok, tanítók, harangozók és tanulók nevei különböző, általában azonban panaszos ügyekben, főként a XIX. században. Sávai 1997a. 415–417. (a kántort alaptalan megvádlása miatt a zabolai hívek védelmükbe veszik); 442–448. (licenciátusok, tanítók csak rövid ideig maradnak Csernátonban); 518. (a zabolai kántorválasztáson tíz pályázó volt); 565–569. (megittasodott segédtanítók esete Kézdivásárhelyen).
76. Az 1649. decemberi sárfalvi kongregáció 8. pontja, Sávai 1997b. 123.
77. Sávai 1997b. 127–128.

10.18132/LFZE.2008.2

> elfogadott, hogy minden mentegetőzés nélkül hivatkoznak jelenlétükre. A jelentésekben nem emlegetik, hogy „mihelyt lesz elegendő pap, azonnal elküldik őket". Hivataluk átalakul: főként a plébániai iskolák tanítóiként folytatják szolgálatukat, de mint ilyenek a gyermekek és a felnőttek keresztény élete formálásának továbbra is részesei. Sőt liturgikus szolgálatuk is tovább él: a kántori tisztet is betöltik. De (...) a prokurátori feladatot is rendre ellátják. Vezetik a nép énekét, imádságát, részt vesznek a templomi és magánájtatosságokon. A 19–20. századi kántortanítók Erdélyben a licenciátusok utódai: a népi vallásosság és műveltség szolgái, a magyar kultúra őrzésének pótolhatatlan és fáradhatatlan munkásai. Hiszen legtöbb községben Háromszéken éppúgy mint Csíkban, Gyergyóban és Udvarhelyszékben a kántortanítók tanították az ifjúságot a magyar népdalra, a falusi színjátszást szervezték, zenére oktatták a tehetségesebbeket. De ők szervezték a magyar népi vallási hagyományokat őrző búcsúkat, templomi játékokat. Apáról fiúra menekítették azokat a gyönyörű énekeket, amelyek szövege és dallamvilága a kutatóknak még mindig kifogyhatatlan kincsesbánya.[78]

Moldvában még rosszabb volt a helyzet, mint Erdélyben, a paphiány is sokkal nagyobb volt a nép szegénysége miatt.[79] A moldvaiak nem ismerték a licenciátus szót, ők az azonos tevékenységi kört ellátó férfiakat diakonusnak, diáknak-deáknak, mesternek vagy kántornak hívták. Teljesen jogosan, mivel a Bákótól rendszerint távol levő püspök adhatott volna csupán licenciátusi engedélyt. Ezért a ritkaságszámba menő, missziós érseki megbízással működő András deákot is „csak" diáknak nevezték.[80]

A moldvai falvakban az „illegálisan" működő deákok egy része nem maradt meg az egyház által a licenciátusoknak kijelölt munkavégzésnél, hanem önhatalmúlag felszenteléshez kötött feladatokat is ellátott, mint például a gyóntatás, illetve ott is tevékenykedtek, ahol viszonylagos közelségben elérhető volt felszentelt pap. Összetűzésekről, vitákról számolnak be a misszionáriusok Rómának küldött levelei, melyek egyoldalúan mesélik el a történéseket. Mindenesetre a missziós papok sokszor irigykedtek a deákokra, mivel azok a nép közül kerültek ki, így napi és nyelvi kapcsolatban voltak velük, míg ők — olaszok, dalmátok, bosnyákok lévén — magyarul nem tudtak érintkezni a néppel. Ebből kifolyólag a legnagyobb gondot a gyónás jelentette, hiszen az idegen papok nem értettek abból semmit, vagy pedig tolmáccsal gyóntattak. „Ilyen körülmények között érthető, ha a hívők a képzetlen diákokat és a helybeli papokat jobban

78. Sávai 1997b. 180–181.
79. Tóth 1988. 139.
80. Tóth 1988. 140–141.

10.18132/LFZE.2008.2

szerették az idegenből jött, más nyelven beszélő szerzeteseknél. Az Itáliából érkezett szerzetesek viszont értetlenül, sőt ellenségesen nézték a helyi papok és a diákok a tridenti előírásoktól sokban eltérő liturgiáját."[81]

A moldvai diákok az erdélyi társaik feladatain felül a harangozó és a kántor feladatát is ellátták, magyar énekeket vezettek, és általában még latinul is tudtak valamelyest. Erdélyből a XVI. században sorra érkeztek protestáns lelkészek, s a falusi nép ezen egyházak liturgiájában alig észlelt eltérést.[82] A XVII. század közepétől a missziós jelentések is az „eretnekek" helyett inkább a „szakadárokkal", vagyis a liturgiában is sokkal szembetűnőbb eltéréseket mutató ortodoxokkal foglalkoztak. „A protestáns időkben a falvak lakói megszokták, hogy világiak kereszteljenek, temessenek, ez folytatódott később is. (...) Nem biztos, hogy a nép észrevette diákja katolizálását (...) A csángó magyarok[nak] (...) fennmaradt magyar, azaz, ami ezzel ebben az időben egyet jelentett, katolikus identitásuk. Ebben a műveletlen, szertartásokat nem ismerő, de magyarul beszélő és a nyugati kereszténységet hirdető diákoké a főszerep".[83] Zöld Péter, csíki pap — aki „először használta és írta le a csángó szót, mint a moldvai magyarok maguk-adta megnevezését"[84] — csöbörcsöki jelentései szerint még a XVIII. század végén is előfordul, hogy a hívek évtizedekig nem látnak papot, így valóban vallásmegtartó (és egyben magyarság- és anyanyelvmegtartó) szerep jut Moldvában a diákokra.[85] „A moldvai kántortanítók nagyobb része Erdélyből származott. Még a XIX. században is általánosan elterjedt gyakorlat volt, hogy egy-egy moldvai magyar római katolikus falusi közösség Székelyföldről invitált deákot."[86]

Amint láttuk tehát, annak ellenére, hogy Magyarország nagy részén a licenciátusok működését átmeneti megoldásnak gondolták, és a paphiány enyhültével ez intézményt meg kívánták szüntetni, a keleti részeken még évszázadokig tovább működtek a deákok. A licenciátus feladatköre idővel áthagyományozódott a napjainkban is élő, különböző vallásos társulatok vezetőire, valamint az ének- és búcsúvezetőkre.

81. Tóth 1988. 142.
82. Tóth 1988. 144.
83. Tóth 1988. 145.
84. Domokos M. 1998. 273.
85. Tánczos 1996. 192. A jelentéseket magyarul kiadta: Domokos M. 1998. 275–282.
86. Pozsony 2005. 73.

10.18132/LFZE.2008.2

II. Kájoni János Cantionale Catholicuma és kiadásai

Ebben a fejezetben a Cantionale Catholicum című énekeskönyvről és annak szellemi atyjáról, Kájoni János ferences szerzetesről szólunk. A közelmúltban két, sikeresen megvédett doktori (PhD) értekezés is született Kájoni János, és az erdélyi ferencesek XVII–XVIII. századi működését illetően. A dolgozatok különböző tudományterületeket kapcsolnak össze: a ferences lelkiségtörténet és a XVIII. századi csíksomlyói misztériumdrámák témája a történet- és irodalomtudományt,[1] míg a Kárpát-medencei XVII. századi ferences dallamok feldolgozása a zenetudományt érinti.[2]

1. Kájoni János élete és munkássága

A Kájoni-szakirodalom igen gazdag és sokrétű, mi életének és munkásságának azokat a mozzanatait emeljük ki, amelyek közvetlen kapcsolatban álltak vagy állhattak énekeskönyvének, a Cantionale Catholicumnak megszületésével. Máig alapvető Jénáki Ferencnek a Cantionale forrásairól írt értekezése,[3] részletesen taglalja a katolikus anyanyelvű népének kérdését Domokos Pál Péter a Kájoni Cantionale modern, kottás kiadása elé írt tanulmányában,[4] sorra adják ki a rendtárs Benedek Fidél (1907–1979) Csíksomlyóról és Kájoniról szóló tanulmányait.[5] Énekeskönyvén kívül zenei gyűjteményei közül kettő is napvilágot látott a közelmúltban: Papp Ágnes és Saviana Diamandi a Kájoni codex, Richter Pál az Organo Missale kéziratokat adta ki, adatokban gazdag kísérőtanulmánnyal.[6]

Kájoni János életútjában máig vannak tisztázatlan kérdések. 1629 végén vagy ’30-ban született, s magát több helyütt is Kiskájonból való oláhnak nevezi.[7] A *Fekete könyv*be írt sorainak értelmezésétől függően feltehetően Jegenyén látta meg a napvilágot.[8] Örökölt orthodox hitét egyesek szerint az itt működő jezsuiták hatására elhagyva tért át a katolikus vallásra, Benedek viszont Kájoni írásából és egy jezsuita jelentésből egyértelműen azt olvassa ki, hogy — abban az időben, pap

1. Medgyesy-Schmikli 2006.
2. Richter 2003.
3. Jénáki 1914.
4. Domokos 1979.
5. Benedek 2000.
6. Diamandi–Papp 1993., Richter 2005.
7. Benedek következetesen Kajoninak írja nevét, minthogy Kájoni maga sosem használt nevében ékezetet, valamint a család eredendően „Kis-Kajonból” származik, születési helyét pedig Jegenyében jelöli meg. Benedek 2000. 362.
8. Domokos a Fekete könyv „que me in hanc lucem edidit” sorait orthodox hitéről való áttérésének helyszíneként értelmezi Jegenyét. Fekete könyv 1991. 39. és 96., Domokos 1979. 103.

10.18132/LFZE.2008.2

és tanult világi ember híján — egy, a szomszéd faluból licenciátusnak felfogadott református lelkész eleve katolikusnak keresztelte, kinek, hogy véletlen se „térithessen”, tilos volt megszólalnia.[9] A kolozsmonostori jezsuitáknál (akik Kájoni születésekor ritkán kijártak Jegenyére), majd a csíksomlyói ferenceseknél tanulhatott. 1648. szeptember 17-én öltözött be Csíksomlyón. 1651 után a feltételezések szerint az Erdéllyel élénk kulturális kapcsolatot ápoló Nagyszombatban tanult tovább a mariánus rendtartomány helyi főiskoláján (teológiát, zenét, tabulatúra-írást, orgonaépítést, természettudományokat), és itt szentelték pappá 1655. szeptember 5-én. Korábban, még szentelése előtt, fráterként tudott már orgonálni, sőt hangszerépítésbe is fogott: virginált készített.

Nagyszombatból visszatérve haláláig Erdélyben munkálkodott a három ferences kolostorban: Csíksomlyón (1663–69 és 1681–84 között házfőnök, 1682-ben ő szentelte fel a templomot), Mikházán és Gyergyószárhegyen (1669–1675 házfőnök). Közéleti feladatai is voltak, kezdetben az erdélyi ferences rendtartomány kormánysegédje (definitora 1660-ban), majd kusztosza (1675–78) volt.[10] Többek között szerepe volt a neves somlyói iskola építésének befejezésében, ahol orgonát tanított. Köztudott, hogy a csíksomlyói iskolából és kolostorból több zenész és zenetudós került ki. A leghíresebb köztük Kájoni volt, aki orgonát vásárolt és -épített (a tatárok dúlása miatt elpusztult csíksomlyói hangszert kellett újra felépítenie, de újakat is készített, például Mikházára, Gyergyóba és Udvarhelyre).[11] Himnuszokat fordított, és mint amolyan polihisztor, különböző témájú könyveket írt, még rovás-ábécét is összeállított. Kájoni „sokoldalú tudományos és művészeti munkásságával, példaadó felekezeti türelmességével, gyakorlatiasságával (...) jelképes személyiséggé vált Erdélyben”.[12]

Már 1674-ben nyomdát kívánt állítani, amihez könyvsajtót vásárolt, s a római engedélyt követően 1676-ban megjelent első műve, a *Cantionale Catholicum*. Ezzel a géppel látták el egészen a XIX. század végéig az erdélyi és moldvai magyar katolikusságot liturgikus és spirituális olvasmányokkal, a diákokat tankönyvekkel. A könyveket a nyomda mellett működő könyvkötő műhelyben

9. Benedek 2000. 364. „proximi pagi, Egeres vocati Ministrum Calvinistam conductum tenuit, salva mercede integra Catholico Ministro debita, hoc firmo tamen pacto, ut statis diebus adveniens, festos dies, jejuniaque eis denuntiaret, Baptizaret, copularet, mortuosque sepeliret, et caetera: sed nequaquam praesumeret eis concionari, vel imagines tanere” Fekete könyv 1991. 39. és 96–97.
10. Feladatköréről, a tisztség elvállalásának problémáiról *l*. Galla 2005. 256–269.
11. Fekete könyv 1991. 58–60.
12. RMIL II. Kájoni János emlékezete szócikk.

10.18132/LFZE.2008.2

kötötték és javították.[13] A továbbiakban erről a Somlyón nyomtatott énekeskönyvről, a Cantionaléról lesz szó részletesen, amely „a magyar zeneirodalomnak egyik mérföldjelző alkotása lett”.[14] Átszerkesztett változatát a következő századokban újra és újra kiadták, az egyház és a néphagyomány — a kutatásról nem is beszélve — mindig nagy becsben tartotta.

A Cantionale Catholicum című énekeskönyvvel Kájoninak néhány kéziratos műve is szoros kapcsolatban áll: a későbbiekben még tárgyalásra kerülő *Csíkcsobotfalvi kézirat*, ami énekszövegek mellett néhány kottát is tartalmaz,[15] a kotta nélküli hatalmas szöveggyűjtemény, a latin-magyar *Hymnarium*, melyben Kájoni saját fordítású himnuszai is vannak,[16] az *Organo Missale*, és a *Kájoni kódex*, amely zömmel világi anyagot tartalmaz, de népének- és himnuszdallamok is szerepelnek benne.[17]

2. Cantionale Catholicum 1676.

A 819[18] latin és magyar énekszöveget *ad notam* jelzésekkel tartalmazó hatalmas gyűjtemény, amelyet Kájoni János összegyűjtött, részben fordított és szerkesztett, a csíksomlyói kolostor általa alapított nyomdájában látott napvilágot 1676-ban.[19] A csicsókeresztúri Torma István főispánhoz címzett, 1675-ben írt ajánlásában érzékletes költői párhuzamot vont annak vezetékneve és a Cantionale népénekei közé.[20] Az énekeskönyv elejére még rövid, a Cantionalét jóváhagyó és hivatalosan engedélyező sorok kerültek latin nyelven olyan ferences szerzetesektől, mint Jakab generális, Damokos Kázmér vikárius (püspök, aki abban az időben építtette újjá a

13. Részletesen *l.* Muckenhaupt 1999. és 2001., valamint Benedek 2000. 505–615. Az évszázadok során összegyűjtött somlyói könyvtárállomány egy részének XX. századi kalandos történetét, megtalálását *l.* Muckenhaupt 1999.
14. Galla 2005. 278. A Cantionaléról *l.* még Bárdos 1990. 172.
15. Domokos 1929a–b., uő 1979. 127.
16. Domokos 1979. 110–117.
17. Diamandi–Papp 1993., Domokos 1979. 123–125.
18. Domokos 1979. alapján 820 ének lenne, de három esetben egy szám alatt kétféle műfajhoz tartozó énekszöveg szerepel (253., 802., 807. sz.), négy ének viszont kétszer, de utóbbiak másodszori előfordulásukkor csak visszautalnak a megfelelő folióra (253b = 3., 380 = 191., 471 = 27., 613 = 12. sz.).
19. Benedek 2000. 540., Muckenhaupt 1999. 125., 2001. 18–20., Kájoni 1676. (OSzK FM2/028.) „Cantionale Catholicum Régi és Uj, Deák és Magyar Aítatos Egyhazi Enekek, Dicseretek, Soltarok, es Lytaniak; Kikkel a’ Kereſztyének Eſztendö-által-való Templomi Solemnitáſokban, Proceßiókban, és egyébb aítatoſságokban ſzoktanak élni. Halottas Temetéskor-való, és a’ négy utólsó dolgokról emlékeztetö Enekekkel eggyütt. Moſt újonnan nagy ſzorgalmatoſsággal egybe-ſzedettek, meg-jobbíttattak, és a’ Kereſztyének éppületire s’ lelki-vigaſztaláſokra ki-bocsáttattak, A’ Szent Ferencz-Szerzetiben lévő Kajoni, P. Frater Janos által. Superiorum Permiſſu. A’ Csiki Kalastromban, Nyomtattatott Caſſai András által. 1676-ben.”
20. Kihozza a könnyet az ember szeméből, és megújul-megvirágzik a jég elolvadta után. Domokos 1979. 157. o.

10.18132/LFZE.2008.2

somlyói kolostort),[21] Újfalvi Adalbert (az erdélyi őrség vezetője), Dottzi Imre (rendtartományi tanácsos), Hozó Péter és Nagy János teológiai licenciátusok.

Kájoni az olvasóhoz írt magyar nyelvű bevezetőjében az éneklésről, az Istendicséretről szól, alátámasztva latin-magyar szentírási idézetekkel és utalásokkal. Említést tesz a magyar egyház- és művelődéstörténet kialakult gyakorlatáról, a templom mellett létrehozott iskolák létjogosultságáról. Énekeskönyvének kiadását azzal indokolja, hogy egyrészt csekély a katolikus énekeskönyvek száma, aminek következtében a kántorok és tanítók maguk írnak énekeket, a kézzel írt másolatok során pedig romolhatnak a régi és új szövegek. Másrészt kiadványával az egyházon belüli egységet kívánta megerősíteni, harmadrészt pedig — később ismertté lett szavaival élve — édes Hazájának akart szolgálni, mivelhogy az Istendicsérő énekléssel az ember nem csupán saját magát, de másokat is áhítatosságra indít.[22] Cantionaléjának újdonságára ugyanitt hívja fel a figyelmet: a szentmise ordinárium tételeit maga fordította magyar nyelvre. Végezetül pedig a zenészekhez intézett, „Ad Cantores et Musicos" című, szintén magyar nyelvű fejezetben a vesperáson való zsoltározás dallamairól ír. Útmutatót nyújt a kántorok által ismert Antiphonale használatához: szól a zsoltártónus antifónához való illesztésének módjáról, a zsoltártónus kiválasztásáról az antifóna finálisa és a kisdoxológia kikottázott részének (EUOUAE) első hangja alapján. Megjegyzi továbbá, hogy egyetlen zsoltár (In Exitu Israel de Aegypto) kivételével[23] csupán nyolc dallamot kell észben tartania a kántoroknak, és ehhez emlékeztetőül azok kezdőhangjait versbe szedte. Mindezen leírások stílusa iskolás.

A Cantionale Catholicum három könyvből áll. Az elsőben az egyházi év időszakaira szóló énekek szerepelnek adventtől úrnapjáig. Az önálló címlappal rendelkező második rész[24] szentháromságos énekekkel indul, majd dicsőítő, szentségi, Máriáról és a szentekről szóló énekek következnek. Ezek után az évközi időszak énekanyagát találjuk: a szentmise ordinárium tételeit, azok fordításait, illetve tropizált és strófikus változatait. Ezeket egyéb énekek követik, mint például

21. 1669–1677 között volt püspöki feladatokat ellátó apostoli vikáriusa Erdélynek. Az eredetileg mariánus rendtartományba tartozó, nyárádremetei (köszvényesi) származású Damokos Kázmér életéről, munkásságáról, a róla Thomassi Gábor által terjesztett megalapozatlan rossz hírekről, Erdély és Moldva történelmében betöltött jelentős szerepéről *l.* Galla 2005. 157., 163–164., 167., 193–256.
22. Kájoni 1676. „A' Keresztyen Olvasonak".
23. Azt azonban nem írja, hogy ehhez a *tonus peregrinus*t kell használni.
24. „Cantionale Catholicum Régi és Uj, Deák és Magyar Egyházi Enekek Dicséretek és Lytániák; Kikkel a' Keresztyének Esztendö-által-való Templomi-Solemnitásokban, Processiókban, és egyéb áitatosságokban, és Temetéskor szoktanak élni. Most újonnan ki-bocsáttattak, Pars II. A Szent Ferencz-szerzetiben lévő Kájoni Frater János által. Superiorum Permissu. A' Csiki Kalastromban, Nyomtattatott Cassai András Által 1676-ben."

10.18132/LFZE.2008.2

a *Te Deum* és a *Benedictus* magyar népénekvariánsa, prédikáció utánra való, valamint reggeli és esti énekek, himnuszok és zsoltárparafrázisok. A harmadik könyvecske[25] halottasokat tartalmaz, melyeket kiegészítenek a végső dolgokról (az ítéletről — köztük van például a Dúsgazdag siralma —, a mennyei boldogságról, az örökkévalóságról) szóló énekek. Végül pedig az évközi idő vasárnapi vesperását olvashatjuk, továbbá litániákat (Jézus neve, Boldogasszony, Szent Márk napi – búzaszentelői, mindenszentek, keresztjáró napi litániák), imádságokat (*Pater noster*, *Ave Maria*, *Credo*) és a passió strófikus változatait.

3. Cantionale Catholicum 1719.

Még fél évszázad sem telt el, amikor Balás Ágoston — a ferences rend akkori Erdélyi Custodiája vezetőjének, Szentmiklósi Gáspárnak engedelmeskedve — kijavítva és énekanyagát némileg kicserélve újra megjelentette, változatlan címmel Kájoni Cantionaléját.[26] Ebből több dologra következtethetünk. Először is arra, hogy az 1676-os énekeskönyv minden bizonnyal olyan gyorsan terjedt el és lett népszerű, hogy gyakorlatilag néhány évtized alatt elfogyott.[27] Tehát Kájoni műve — a saját bevezető soraiban írtaknak megfelelően — valóban hiánypótló volt. Másodszor viszont arra, hogy — amint a későbbiekben látni fogjuk — a szövegek javításának igénye erőteljesen mutatkozott.

A Cantionale Catholicum második kiadása már a karcfalvi Mártonffy György püspöksége idejére esett. A neki szóló ajánlás — mely nem egy személy nevében szól, mint az első kiadásban, hanem az erdélyi ferences custodia nevében — az

25. „Mors. Memorare Noviccima Tua. et in eternum non peccabis. Emlekezzél-meg a' te utólsó dólgaidról, és örökké nem vétkezel. Pars III. Temetéskor, és Halottaknál-való Enekek. Mellyeket Nagy szorgalmatossággal, egybe-szedett A' Szent Ferencz Zászlója alatt vitézkedö Kajoni Frater Janos Superiorum Permissu. A' Csiki Kalastromban, Nyomtattatott Cassai András Által 1676-ben."

26. Benedek 2000. 544., Muckenhaupt 2001. 44., Kájoni 1719. (OSzK M294.639.) „Cantionale Catholicum Régi, és Új, Deák, és Magyar Aítatos Egyházi Énekek, Kikkel a' Kereſztények Eſztendö-által-valo Templomi-Solemnitáſokban, Proceſſiókban, Halottas Temetéſeken, és más aítatoſságokban ſzoktanak élni. Most Masodszor A' Meltosagos, és Nagysagos Martonfi Geörgy Karcz-falvi Záſzlós-Ur, és Erdélyi Püspök, N. Fejér-Vármegye Fö-Iſpánnya, Fölséges Regium-Guberniumbéli eggyik Tanács-Urnak &c. Iſtenes költségével, ki-nyomtattatott. Mellyet Ez elött Seraficus Sz. Ferencz Szerzetéböl-való Páter F. Kájoni János ſzorgalmatos múnkával egyben-ſzedett volt: Moſtan pedig P. F. Sz. Miklósi Gáspár Erdélyi Cuſtodia Cuſtoſának parancsolattyából P. F. Balás Agoston Theologus-által a' fogyatkozáſokból meg-jobbittatván, és némelly Deák, s' Magyar Enekek ki-hagyattatván, újjak tétettenek hellyekben, és Iſtennek dicsiretére, s' a' Kereſztények lelki vigaſztalására újjonan ki-bocsáttatott. Pars Prima. Superiorum permiſſu. A' Csiki Sarlós B. A. Kalaſtromábã nyomtattatott 1719."

27. Arról nincs tudomásunk, hogy a Cantionalét Kájoni pontosan hány példányban nyomtatta ki, de az olvasónak írt 1719-es kiadás ajánlásának 8. pontja alapján tudjuk, hogy ez a szám nem nagy: „... erat paucitas Exemplariorum, & pium totius Populi Catholici desiderium" (Kájoni 1719. **2v. „Kevés volt a példányszám,és az egész katolikus nép nagyon vágyott utána", fordítása Domokos 1986. 399.). Feltételezhetjük, hogy nem csupán a templomokban, a kántornál lehettek énekeskönyvek, hanem a hívek közül is vásárolhatták azokat.

10.18132/LFZE.2008.2

énekeskönyv kiadásának célját abban jelöli meg, hogy az 1676-os könyv „közönségessé" válása után ennek is ugyanaz legyen a sorsa. Az énekek jobbításával, javításával kapcsolatban Balás Mártonffy személyére hivatkozik, aki legfőbb feladatának a hitbéli tévelygések kiirtását tekinti. Az ajánlás után — az első kiadáshoz hasonlóan — latin nyelvű hivatalos engedélyek következnek Jakab ferences generálistól, Mártonffy püspöktől, Ács János és Bögözi László ferences elöljáróktól. Ezt követi a szintén latin nyelvű cenzori engedély, amit Kézdiszentléleken írt alá Demjén Lőrinc (kézdiszentkereszti plébános és háromszéki főesperes), Cseh Mihály (torjai plébános), valamint Antalffi István (kézdiszentléleki plébános). Szinte mindegyik engedély említi az énekszövegek minden tévelygéstől mentesítő kijavítását.

Ezután Balásnak, mint szerkesztőnek az olvasóhoz írt előszavát találjuk, latinul, melyben az újbóli kiadás okait részletezi.[28] Felvetődik a kérdés, hogy miért írta mindezt latinul, elődjével, Kájonival ellentétben. Talán azért, hogy a hitvitákból, „eretnekségekből"[29] a katolikus egyházon belül a hívek ne érezzenek, ne tudjanak sokat.[30] A kiadás legfontosabb oka az, amire már Jénáki Ferenc is felhívta figyelmünket: „Kájonit eretnekséggel vádolták meg, s Balás Ágoston részint, hogy igazolja Kájonit, részint, hogy azokat a részeket kijavítsa, melyek miatt a haeresis vádjával illették, újból kiadja Kájoni Cantionale-ját".[31] Azt vetették Kájoni szemére, hogy protestáns énekeket vett át, ám Balás egy egyszerű tényre utalva hárítja ezen alaptalan vádat, tudniillik hogy a korábban magyar nyelven nyomtatott énekeskönyvekből emeli át az énekszövegeket, és azokban ugyanígy szerepelnek.[32] A Cantionale nagy számban közöl zsoltárparafrázisokat, melyek zöme valóban protestáns énekeskönyvből származik. Ezek egy részét kihagyja, nagyobbik részét viszont átalakítja, átkölti az 1719-es Cantionale szerkesztője. Utal arra Balás, hogy már az 1676-os énekeskönyvtől a Mária-kultusz fenntartását várták, mely az

28. Kájoni 1719. **2. „Ad Lectorem." Részletesen ismerteti, egyes részleteket lefordít Domokos 1986. 397–402.
29. A korban az eretnekség szóval illették a protestáns nézeteket. Kevésbé elképzelhetőnek tartjuk, hogy a katolikus egyházon belüli egyéb eretnekségekről lenne szó, mint amilyen például a gallikanizmus és a janzenizmus, vagy a felvilágosodás korának episzkopalizmusa, melynek előfutára már a XVII. század végén megjelent. Az említett eretnekségekről *l.* Adriányi 211–217., Szántó 1988. 221., 226–228., 276.
30. Ezen feltételezésünknek ellent mond Nagy Mózes háromszéki világi papnak, a kantai iskola alapítójának 1699-ben versben, az unitáriusok ellen írt és 1700-ban Nagyszombatban kinyomtatott hitvédelmi könyve, melynek érdekessége, hogy Erdélyben egyetlen példányát sem lelték még fel, bár feltételezés szerint maga osztogathatta azt kantai diákjai és hívei között (Nagy 1998. 116.) Mégis az 1719-es Cantionalénak az olvasóhoz intézett szavainak latin nyelvűségét mással nem tudjuk magyarázni.
31. Jénáki 1914. 36–37.
32. Kájoni 1719. **2–2^{v}. „Ad Lectorem. Quarta".

10.18132/LFZE.2008.2

eretnekek, vagyis a protestánsok megtérését, valamint a római katolikusok megerősödését eredményezi.[33]

Az 1676-os Cantionalében is szerepelt énekeknél helyenként apróbb változtatással élt a második kiadás szerkesztője, mint például egyes betűk vagy szavak, szóösszetételek kicserélése, szinonim átfogalmazás, a szótagszám javítása érdekében végzett átfogalmazás,[34] néhány strófa elhagyásával az ének rövidítése, vagy éppen a tartalom kisebb-nagyobb megváltoztatása.[35] Néhány példát hozunk ez utóbbira, az advent–karácsonyi időszakból. Az egyik strófikus Credóban, a Szentlélekről szóló részben míg 1676-ban „Dicsirtessék Angyaloktól" szerepel, a második kiadásban „Dicsirtessék mindenektöl", hiszen nem csupán az angyalok feladata a harmadik isteni személy dicsőítése.[36] Az adventi tropizált Sanctusnál Jézust dicséri az egész világ, mert az első kiadás szerint „A' kereszt-fán kit szerzél, meg-feszitéseddel", 1719-ben viszont hozzáigazítja a liturgikus időszakhoz: „kit szerzél mi nékünk el-jöveteleddel";[37] vagy másutt ugyanez a jelenség: „Hogy Christus vére Embereket válta" helyett „Hogy Christus Jesus Embert meg-váltana".[38] Teológiailag teljesen indokolt a „Dicsíret légyen az Atya, Fiú és a' szent malasztnak: Dicsíret légyen a' szüz Marianak." doxológia[39] javítása „Dicsíret légyen az Atya, Fiú és a' szent Léleknek: Dicsíret légyen mind örökké. Amen." szövegre, mely az első kiadásban az ének végére függesztett imádságzáró *Amen*t bevonja az ének utolsó strófájába.[40] Szűz Mária nevének kihagyásával ugyanekkor megszűnik a doxológia „liturgikus alkalomhoz kötött" volta.[41] A himnuszoknál a kor felfogásának megfelelő változtatásokkal, teljes átfogalmazásokkal találkozunk.[42] Az is előfordul, hogy egy himnusz latin szövegének doxológiája megváltozik azért, hogy Jézus neve is szerepeljen benne: „Gloria tibi Domine, Qui apparuisti hodie, cum Patre, et Sancto Spiritu" helyett „Jesu tibi sit Gloria, Qui

33. Kájoni 1719. **2. „Ad Lectorem. Secunda".
34. Legszembetűnőbb a *Nékünk születék mennyei király* kezdetű ének, mert az első kiadás valamennyi strófa mindegyik sorának szótagszáma eltér az *ad notam* (Jer, mi dicsérjük a szép Szűz Máriát) énekétől (Kájoni 1676. 96. o. [Domokos 1979. 164. sz.], 1719. 72. o. *Nékünk születék mennyei királyunk*).
35. Jénáki 1914. 36.
36. *Hiszünk egy bizony Istenben* 10. vsz. (Kájoni 1676. 3. o. [Domokos 1979. 6. sz.], 1719. 5. o.).
37. *Földön lévő nemzetek* 4. vsz. (Kájoni 1676. 5. o. [Domokos 1979. 9. sz.], 1719. 6. o.).
38. *Az Úristennek csoda hatalma* 14. vsz. (Kájoni 1676. 11. o. [Domokos 1979. 18. sz.], 1719. 14. o.).
39. A Kájoni Cantionale első kiadásának strófás doxológiáit elemzi Szalay 2003.
40. *Nagy szivel várják vala régentén* 16. vsz. (Kájoni 1676. 9. o. [Domokos 1979. 16. sz.], 1719.).
41. *l.* Szalay 2003. 225–226.
42. Például az adventi *Conditor alme siderum – Mindeneknek teremtője* helyett *Creator alme siderum – Mindeneknek alkotója* (Kájoni 1767. 25. o. [Domokos 1979. 38–39. sz.], 1719. 22. o.). Ez a humanista okokból indult jezsuita reform elvileg már a Cantionale első megjelenésekor is (1643-tól!) kötelező érvényű volt, s egészen a XX. század közepéig hivatalos szöveg maradt. (Szendrei 2000. 17.) Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a második kiadást ez a reform is sürgette.

10.18132/LFZE.2008.2

apparuisti Gentibus, cum Patre, et almo Spiritu", de a magyar fordítást ez nem érinti.[43] Nem Krisztus, hanem — 1719-ben javítva — Isten kegyelme tette azt, hogy a második isteni személy testet öltött,[44] illetve nem „emberi Személyt", hanem „Emberi temészetet" vett fel Szűz Máriától.[45] Az Istenanya dicsőséges voltát, dicsőítését igyekszik megszüntetni: „Dicsösséges te vóltod" helyett „Szüzességed is nagy vót".[46] A következő példában a gondolatritmus érvényre jutását tapasztalhatjuk a változtatásban: „Születet Emmanuel, kit meg-monda Gabriel, bizonyit Ezechiel, Attyától származék El" utolsó fél sorát megváltoztatja „Es Proféta Daniel"-re.[47] A nyelvtanilag régies formákat igyekszik kiküszöbölni egyszer az adott strófa elhagyásával, máskor megváltoztatásával. Például a következőképpen: „Zúzmaraz és nagy dér vala Mariát fel-vötte vala, Kis Jesus ölében vala, Egyptomba ötet vitte vala" helyett „Zúzmarazos nagy hidegben, fel-vévé Jesust ölében, Mariával egyetemben, El-vivé Egyptusnak földében".[48]

Az előszó után, az első kiadást utánozandó, „Ad cantores et musicos" feliratú, ugyancsak latin nyelvű részben Balás Ágoston kis káté, vagyis tizenegy kérdés-felelet formájában írja le a zenei tudnivalókat.[49] Ez a három oldalas zeneelméleti összefoglalás, melyet kisebb tankönyvnek is felfoghatunk, több újdonsággal is szolgál a Cantionale előző kiadásához képest. Kájonihoz hasonló módon, iskolás stílusban — úgy, hogy mindenki, még a kottát olvasni nem tudó ember is megértse — leírja az akkor már elterjedt liturgikus kottaírás, a kvadrát notáció képét és olvasatát. Továbbá a gregorián hangrendszert, a hangokat, a módosító jeleket, a hangnemeket ismerteti, de szót ejt a kéziratos kottaolvasásról is. A könnyebbség kedvéért a fejezet végén „Scala Musicalis" címmel kottát is közöl. Először a dúr és moll dallamokat összesíti, ábécés és szolmizációs nevekkel jelöli meg a négyvonalas rendszerben a harmadik vonalra tett C kulcs g-től E-ig terjedő

43. *Hostis Herodes impie – Gonosz, kegyetlen Heródes* 5. vsz. (Kájoni 110. o. [Domokos 1979. 177–178.], 1719. 84–85. o. *Crudelis Herodes Deum*).
44. *Az Úristennek csoda hatalma* 12. vsz. (Kájoni 1676. 11. o. [Domokos 1979. 18. sz.], 1719. 14. o.).
45. *Jer, mi dicsérjük, áldjuk és felmagasztaljuk* 2. vsz. (Kájoni 1676. 38. o. [Domokos 1979. 62. sz.], 1719. 55. o.).
46. *Üdvözlégy, Mária, te vagy tenger csillaga* 4. vsz. (Kájoni 1676. 19. o. [Domokos 1979. 30. sz.], 1719. 19. o.).
47. *Születésén Istennek az angyalok örülnek* 3. vsz. (Kájoni 1676. 44. o. [Domokos 1979. 67. sz.], 1719. 63. o.).
48. *Mikor Krisztus Betlehemben* 20/19. vsz. (Kájoni 1676. 102. o. [Domokos 1979. 169. sz.], 1719. 80. o.). Természetesen nem minden változás tekinthető tudatosnak, hibák az 1719-es kiadásban is előfordulnak (például szókihagyás egy-egy strófában, ami megbontja a szótagszámot). Ilyen a *Királyoknak királyának* kezdetű ének 21. vsz.-ának utolsó sorában: „Aranyat, temjént, szent Kenetet, szépen bé-adák" szövegből a „szépen" kimarad (igaz, az idézett sor is — szótagszám tekintetében — hibás: egy szótaggal rövidebbnek kellene lennie). (Kájoni 1676. 105. o. [Domokos 1979. 171. sz.], 1719. 78. o.)
49. Kájoni 1719. **3.

10.18132/LFZE.2008.2

hexachord hangjait (*l.* függelék 1. fénykép). Majd négy oldalon[50] „Octo Tonos Servant Psalmi Generaliter Omnes” címmel[51] a Dixit Dominus zsoltárverssel közli a nyolc zsoltártónus általános dallamát, néhány differenciával (*l.* függelék 2–5. fénykép).

A 804 éneket tartalmazó énekeskönyv szerkezeti beosztása elődjéét követi, még a három könyvre való osztás is megvan, címlapokkal együtt.[52] Néhány ének sorrendje megváltozott: vagy ugyanazon csoporton belül előbbre vagy hátrébb került, vagy pedig az egyházi évnek megfelelő helyére, például Mária ének az adventiek közé. Több éneket kihagyott Balás Ágoston, helyettük viszont más, régi vagy új szövegekkel gyarapította az énekeskönyvet.[53] A régiek zöme gregorián ének, mint például a *Rorate* adventi introitus, latin Mária-antifónák, vagy szentek ünnepének vesperás tételei. Az újak közül a következőket emeljük ki: *Mikor Máriához az Isten angyala*, *Egészen szép vagy, Mária*, *Dicső Szent Jánosnak ünnepét szenteljük*, *Ne szállj perbe énvelem*, *Könyörülj, Istenem, én bűnös lelkemen*, *Gyarló világ, romlandó ág*, vagy a Magnificat magyar fordítása. Amelyeket pedig maga is „Uj Enek” felirattal látott el, a következők: *Ím midőn mindeneket*, *Jaj, nagy kedven tartott szerelmes szülöttem*, *Ó ki ez oltáron*.

Sávai megállapítását: „a közös zsolozsmázást orgonakísérettel végezték”,[54] az 1719-es kiadás egyik példányában talált utólagos kézi bejegyzések alátámasztják. Ezek alapján azt is tudjuk, hogy az adott pszalmuszt milyen harmóniákkal kísérték orgonán: a vasárnapi vesperás zsoltárainak első verseinél B-dúr, g-moll, Esz-dúr, c-moll és G-dúr, majd alább, a 116. zsoltár versei C-dúrral kezdődnek, és G-dúrra végződnek. Harmóniai jelölések mellett nótautalással is találkoztunk az apostolok második vesperásának zsoltárainál: „Nota Beatus”, „Nota Confitebor”, valamint

50. Az OSzK egyetlen példánya két oldalon az első öt zsoltártónus kottáját tartalmazza, utána viszont már az énekek következnek, vagyis minimum egy lap hiányzik. A hiányzó lap másolatát megtaláljuk Domokos 1986. 405–406. oldalakon.
51. Ez nem más, mint az 1676-os kiadás ugyanezen fejezetének záró verse, melyet azonban hibásan nyomtathattak ki, hiszen itt az 5. tónus kezdetét „fa, re, fa”-nak jelöli. (Vö. Kájoni 1676., Domokos 1979. 168. o.)
52. Kájoni 1719. 433. „Cantionale Catholicum. Régi és Új, Deák és Magyar Egyházi Enekek. Dicsiretek, Soltarok es Litaniak. Kikkel a’ Kereſztények Eſztendö-által-valo Templomi-Solennitáſokban, Proceſſiókban, Halottas Temetéſeken, és más aítatoſságokban, ſzoktanak élni. Most másodszor, meg-jobbittatván, újolag ki-bocsáttattak. Pars II. Superiorum permiſſu. A’ Csiki Sarlós Boldog-Aszszony Kalaſtromaban.”
550. „Mors. Memorare Novissima Tua, et in aeternúm non peccabis. Emlekezzél-meg a’ te utólsó dólgaidról, és örökké nem vétkezel. Temetéskor, és Halottaknál-való Enekek. Kikkel a’ Keresztények Esztendö-által-való Templomi-Solennitáſokban, Proceſſiókban, Halottas Temetéſeken, és más aítatoſságokban, ſzoktanak élni. Most másodszor, meg-jobbittatván, újolag ki-bocsáttattak. Pars III. Superiorum permiſſu. A’ Csiki Sarlós Boldog-Aszszony Kalaſtromaban.”
53. Jénáki adatai szerint 36 latin és 50 magyar himnusz, azaz strófikus ének maradt ki, és 10 latin illetve 48 magyar ének került be 1719-ben a Cantionaléba. Jénáki 1914. 36.
54. Sávai 1997c. 97.

10.18132/LFZE.2008.2

„In exitu”. S végül ugyancsak e kéztől származó jelzések, illetve sorszámozás alapján tudjuk, hogy használták a szűzek vecsernyéjének három saját zsoltárát is.[55]

4. A Keresztény Katolikusok Egyházi Énekeskönyve 1805. és 1806.

1805-ben a szerkesztő, Andrási Rafael már az énekeskönyv címéhez is hozzányúlt: „A’ Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve”, de a címlapon megőrizte Kájoni és Balás, az előző századokban megjelent kiadások szerkesztőinek nevét.[56] Ő sokkal nagyobb mértékben változtatta meg a Cantionale tartalmát, mint azt egy évszázaddal korábban rendtársa tette. Sőt, a még mindig csupán szövegeket, s kottát nem tartalmazó énekeskönyv szerkezetét is átalakította. Ez összefüggésben állt a XVIII. század új népénekanyagával, a pietista–jozefinista–racionalista szövegű, a barokk és bécsi klasszikus zenei jellegzetességeket mutató ún. miseénekkel, mely versszakai változó tartalmával kiszolgálta a szentmise különböző részeit. Ezek a mind szövegükben, mind dallamukban többnyire új szerzemények nyitják az 1805-ös Cantionale csak magyar nyelvű énekszövegeinek sorát, a szentmise egyes részeinek sorrendjében, illetve azon belül az egyházi évnek megfelelően. A tényleges miseénekek előtt[57] azonban olvashatjuk a szentmise kezdetén és végén az oltáriszentséggel adandó áldás alatt felhangzó szentségi ének,[58] majd a *Rorate* introitus magyar szövegét, különböző időszakok tropizált Kyriéit, strófás Gloriáit és Credóit, tropizált Sanctusait (utóbbiaknál megfigyelhető a Benedictus-szakasz áttolódása az Úrfelmutatás utánra), valamint a szentmise befejező énekét. A miseénekek csoportja „A’ Szent Misének minden részeihez alkalmaztatott Ének” felirat után következik, a néhány (2–5) szakaszos

55. Kővári 2006a. 289. Az 1719-es kiadás használójának további utólagos kézi bejegyzéséről *l.* még i.m. 288.
56. Benedek 2000. 566–568., Muckenhaupt 1999. 127., 2001. 45., Kájoni 1805. (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszék Könyvtára 318. Nyilvános könyvtárban nem lelhető fel, csak az LFZE Egyházzenei Tanszék Könyvtárában, valamint magángyűjteményben egy csonka példánya.) „A’ Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve, mellyel Egéſz Eſtendö által Vasárnapokan, Ünnepnapokan, Temetéſeken, és más áitatoſságokan ſzoktanak élni, És a’ melly Elöſzör Seraficus Sz. Ferentz Szerzetéböl való P. F. Kájoni János Szorgalmatos munkájával egybe ſzedettetvén, és világoſságra botsáttatván, Az után 1719-ben ugyan azon Szerzetbéli P. F. Balás Ágoston által Sok jobbitáſokkal újonnan ki adattatván, Moſt Harmadſzor, ugyan azon Szerzetbéli P. F. Andrási Rafael által újj rendbe ſzedettetett, és különös Királlyi, Tsáſzári Kegyelem, ’s Püſpöki engedelem mellet ki nyomtattatott. A’ Csik Somlyai Klaſtrom’ Betűivel. 1805-ben.”
57. „A’ Szent Mise alatt mondatni szokott Énekek Az Eſztendönek minden részeiben.”
58. Például a *Szent vagy, Uram, szent vagy* kezdetű ének (Kájoni 1805. 1. o.). Ennek az énekszövegnek itteni megjelenése módosítja vagy kiegészíti Dobszay állítását, mely szerint ez az — egyébként egy Bozóki-féle dallam második felének önállósodása révén létrejött — ének csupán az 50 évvel későbbi Zsasskovszky énektár óta ismert, Dobszay 1993. 173. Sőt ugyanezen incipittel más, Sanctusra, az Úrfelmutatás alatt és után éneklendő szöveggel is szerepel az 1805-ös Cantionalében (20–21. o.).

10.18132/LFZE.2008.2

részeket pedig a liturgia pontjainak latin műfajmegjelölése vagy azok magyar körülírása jelzi.[59] Végül prédikáció előtti és utáni énekek zárják le azon énekek sorát, melyek szövegük tematikájában szorosan kapcsolódnak a szentmise egyes részeihez.

A Kájoni Cantionale harmadik kiadásában összesen 376 oldalon szerepelnek énekszövegek. A 33. oldalon kezdődő, korábbi kiadások szerkezetét követő részben — azaz a miseénekek után — olvashatók az egyházi év ünnepköreire való, majd oltáriszentségi, Jézus- és Mária-énekek, szentekről szóló és különféle énekek, zsoltárok, végül halottas énekek. Majd egy rövid, „Miscellanneae Cantiones Latinae" feliratú függelék-szerű rész következik.[60] Ez összesen nyolc oldalon közöl a korábbi kiadások latin énekei közül nyolcat, melyekből csupán három ének fordítása olvasható ebben a kiadásban.[61]

Az ajánlásban[62] — melynek aláírója nem egy személy, mint az első kiadásban, de nem is a teljes erdélyi custodia, mint a másodikban, hanem a csíksomlyói kolostor szerzetesi közössége — utalást olvashatunk arra a már Kájoni által is említett szokásra, mely szerint a kántorok egymástól leírják az új énekeket, és az ennek során keletkező tévesztések révén akár a hittel ellentétes énekszövegek is születhetnek és terjedhetnek. Ezért kérik a csíkmindszenti születésű Mártonfi József püspököt, hogy az ő költségén megjelent könyvet hagyja jóvá, s így elérhessék azt, hogy a teológiailag pontos szövegeket mindenütt egységesen énekeljék és énekeltessék a kántorok. A következő, a "felhasználóhoz" intézett oldalakon[63] pedig az előző kiadásokhoz képest végrehajtott újításokat összegzi a szerkesztő. Az első oldalakon olvasható — már fentebb tárgyalt — énekekről azt írja, hogy azok korábban is szerepeltek a Cantionalében, csak éppen az egyházi év megfelelő részén. Ez azonban csupán néhány énekre igaz, mások újonnan kerültek be. Azt is olvashatjuk, hogy az új énekeket vagy Szentmihályi Mihály 1797-es egri

59. „A' Szent Mise kezdetén", „Az Angyali Énekre" vagy „A' Gloriakor", „Az Evángyéliomra / Evangyéliumkor", „A' Hiszek egy Istenre" vagy „Credokor", „Az Offertoriumkor", „A' Sanctuskor", „Az első tsenditésre", „Az Ur fel mútatása után", „A' Mi Atyánkra", „Midön a' Pap élsőbben mellyét veri", „Mikor a' Pap az Úrat magához vészi", „A' Communiokor", s „A' Szent Mise végezetére" vagy „Az Ite Misse est, és útolsó áldáskor".
60. Kájoni 1805. 369. o. „Cantiones Latinae ex antiquo Cantionali excerptae, & ad novi Cantionalis calcem adjectae, in gratiam eorum, qui his delectantur."
61. *Infinitae bonitatis* (Kájoni 1805. 639. o., magyarul 57. o.), *Caelo rores, pluunt flores* (370. o.), *Veni Jesu, veni amor* (370. o.), *Veni Sancte Spiritus* (371. o.), *Quo me o Deus* (371. o.), *Omni die dic Mariae* (372. o., magyarul 238. o.), *Stabat Mater dolorosa* (374. o.) és *Eheu, quid homines sumus?* (376. o., magyarul 78. o.).
62. „Nagy Méltóságú, és Fő Tisztelendö Csik Mind-Szenti Mártonfi Josef Úrnak Iſten', és az Apoſtoli Szék' Kegyelméböl az Erdéllyi nagy Fejedelemség Pöspökének, A' Tszászári, és Királlyi Felség', nem külömben A' Felséges Királlyi Fö Kormány Szék' Valóságos Belsö Titkos Tanátsossának Ö Excellentziájának."
63. „A' Kegyes Olvasóhoz, és Éneklöhöz."

10.18132/LFZE.2008.2

Énekeskönyvéből veszik, vagy — a szentekről szólókat — újonnan csináltatták.[64] Ezen kívül — főként a halottasokra utalva — a szerkesztő megjegyzi, hogy a régi énekeket megújították, mivel azok „különös tekintetet érdemelnek". Továbbá itt nevezi „Cſíki Cantionale"-nak az 1676-os és 1719-es kiadásokatt. A történelem rácáfol erre a bizonyára szerkesztési és nyomtatási helyről történt elnevezésre, már ami az énekeskönyv használati területét illeti, hiszen azt nem csupán Csík vármegye környékén, vagy az egész Székelyföldön, hanem annak kirajzási területén, Bukovinában is, sőt — részben szintén kitelepedés, a székelyföldi származású kántorok révén, valamint a somlyói búcsúk hatására — Moldvában is használták. Az ajánlásban talán számunkra a legfontosabb — ami megkönnyítette volna nemcsak a modern kutatást, de a Cantionale utáni századokban annak még nagyobb mértékű használatát —, hogy az olvasókhoz, éneklőkhöz intézett bevezetőben arról is értekezik, hogy néhányan megkívánták volna az énekeskönyv kottás kiadását. Ám ezt haszontalan, pontosabban „haszon nélkül való" munkának titulálja, mert „a' Cottához közönségeſen Kántoraink nem értenek". Rögtön mentegetőzik is, és megfogalmazza a több évszázados gyakorlatot: „a' Kántorságra menendö Ifiak meg tanúlhattyák az ahoz értőktől". A tanulást segíti, hogy az új énekeket az újabban használt dallamokra készítették, a nótautalást pedig mindig jelölték.

A korábbiaktól tartalmában nagymértékben különbözővé tett Cantionale szakít azzal a hagyománnyal, hogy a protestáns énekeskönyvekből Kájoni által átvett énekeket is közölje.[65] 1805-ben nyomtatták ki ezt a „Cantionalé"-t, de létezik egy évvel későbbi, tulajdonképpen változatlan utánnyomása is.[66]

Ugyanezen években, tehát 1805-ben és 1806-ban ugyancsak Andrási Rafael szerkesztett meg és adott ki egy, a kántoroknak szánt ún. Ceremóniás könyvet is,[67]

---

64. Jénáki összevetette Szentmihályi és Andrási énekeskönyvét: utóbbi az előbbiből szinte szó szerint vett át közel 300 éneket. Jénáki 1914. 39.
65. Jénáki 1914. 39.
66. Ez csak az ajánlás tördelésében különbözik az 1805-ös kiadástól. Ezért sem tekintjük külön kiadásnak, csupán mintegy utánnyomásnak. Egy példányát a Csíki Székely Múzeumban tanulmányozhattam 2004. nyarán Muckenhaupt Erzsébet muzeológus jóvoltából, kinek ezúton is köszönetet mondok. A könyv a Kájoni nyomdáról rendezett kiállításra érkezett Csíkszeredába a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Tudományos Könyvtárból. (Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Tudományos Könyvtár 41118.)
67. Muckenhaupt 1999. 127., 2001. 45., Kájoni 1805. Cer. „K. Kántorok' Tzeremoniás Könyve, Mellyben A' Katholikus Kántorok Egyházi szolgálat tételek, A' R. Katholika Anyaſzentegyháznak A' külsö Iſteni Tiſzteletben bé vett Szertartáſa ſzerént 'S Sz. Ferentz ſzoroſabb Rendén lévő P. F. Andrási Rafael által újj Rendbe ſzedettetvén, Tóldalékúl Az Egyházi Énekes Könyvhöz ragaſztatott, És Kűlönös Királlyi, Tsáſzári Kegyelem, 's Püſpöki engedelem mellett ki nyomtattatott. A' Csik Somlyai Klaſtrom' Betűivel. 1805."

10.18132/LFZE.2008.2

amelyet szándéka szerint lehetett külön is köttetni, avagy a Cantionaléval egybe.[68] Ebben, az általa toldaléknak nevezett könyvecskében összesen 112 oldalon vannak összegyűjtve olyan énekek, amelyek — az „Intés" feliratot viselő, igen rövid, tulajdonképpeni előszó szerint — a régi énekeskönyvekben a kántori feladatok ellátásához nélkülözhetetlenek, legyen szentmiséről, vesperásról („Vetſernyé"-ről), processzióról vagy temetésről szó. Ha azonban tüzetesen megvizsgáljuk a Ceremóniás könyv tartalmát, azt látjuk, hogy bőven van benne a Cantionale korábbi kiadásaiban szereplőkön túl más énekszöveg is, és inkább — a címnek megfelelően — gyakorlatias kézikönyvnek tekinthető. Vagyis, ahogy Andrási írja: „ſzűkséges bővitéſſel az Egyházi Könyvhöz ragaſztattak, a' Katholikus Kántorok' némű, némű könnyebbségére, hogy Egyházi köteleſségeket egy más után rendbe ſzedve meg találllyák".[69]

Valóban, ahogy a legelső éneket megnézzük, az úgy van leírva, mintha liturgikus könyvben lenne: az *Asperges*, és húsvéti megfelelője, a *Vidi aquam* latin nyelvű szövegében (és az utána elhangzó verzikulusban, valamint az oráció akklamációiban) a megfelelő ponton — ugyan nem piros, mint a kódexek rubrikái, de a főszövegtől elütő — dőlt betűs beírás mondja meg, hogy kinek kell énekelni, meddig kell a zsoltárt énekelni, stb. Mindez, vagyis a rubrikák — ismét csak a korábbi századok gregorián forrásaitól eltérően — természetesen magyar nyelvűek (hogy értse a kántor). Ezután, a szentmise sorrendjének megfelelően latinul („deák" nyelven) a *Rorate* introitus, különböző tropizált Kyriék, a Graduále könyv szerinti különféle dallamra éneklendő Gloria és Credo, végül a Sanctus és az Agnus Dei szövege olvasható. Majd a halotti mise *Requiem* introitusa, *Dies irae* szekvenciája, Agnusa, és *Absolve Domine* kezdettel egy, a mise végén eléneklendő Benedictus-antifóna következik.[70]

---

68. Andrási Rafael ezirányú szándéka a Ceremóniás könyv Intés c. részében (2. o.): „... vagy az Énekes Könyvel öſzve, vagy kűlönösönis köttetheſsék, a' mint kinek, kinek tetzeni fog". A Kájoni Cantionale általam tanulmányozott harmadik kiadása mindegyikébe bele volt kötve a Ceremóniás Könyv (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszék Könyvtára 318. 1805-ös dátummal, Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Tudományos Könyvtár 41118. 1806-os dátummal). Az Országos Széchényi Könyvtárban egy különálló példány található 1806-os dátummal (OSzK Lit. 205.).
69. Kájoni 1805. Cer. 2. o.
70. Kájoni 1805. Cer. 10. o. Felirata: „Halotti Szent Mise Végeztével, vagy mindgyárt az Úr fel mútatáſa után.", Nota: tulajdon. Ennek a szövegnek változatai liturgikus könyvekben responsorium prolixum, Benedictus-antifóna és abszolúció szövegeként fordulnak elő, de vele teljesen egyező szöveget nem találtunk. Épp a saját dallamra való hivatkozás miatt gondoljuk, hogy a laudes énekéről van szó. A halotti liturgia zsolozsma-szövegeiről *l.* Kovács 2003. A ferences rend antifónáinak a világ- és a magyar egyházhoz való viszonyáról *l.* Dobszay 2003. 72–74., az erdélyi hagyománynak hasonló egybevetéséről uo. 59–61. és 68–71., a halotti zsolozsma variálódásáról (ezen tétel említésével, mely szerint csak magyar forrásokban találni) uo. 116–117.

10.18132/LFZE.2008.2

Ezután a vasár- és ünnepnapi vecsernyék jönnek sorra latinul, először az egyházi év időszakaira, majd az Úr ünnepeire — tehát nem az egyházi év ciklusának, a liturgikus könyveknek megfelelő sorrendben —, benne egyetlen magyar tétellel, a Magnificat 1719-es Cantionalében már megjelent fordításával. Majd Mária, az angyalok, különböző szentek és azok commune ünnepeinek, illetőleg a mindenszentek napi és a templom felszentelésének vesperásai következnek, általában csupán a himnusz és a verzikulus változó szövegével.

A továbbiakban egy paraliturgikus tételt olvashatunk magyarul, az ún. loretói litániát, mint „Szombat-eſtvéli, vagy más napi közönséges Lytania (...) A' Bóldogságos Szüz Máriáról", ezután az egyházi év sorrendjében jönnek latinul a Mária-antifónák, verzusaikkal. Majd hat processzió következik latinul, de a megszokott módon, magyar nyelven és eléggé részletesen kommentálva: gyertyaszentelő, virágvasárnap, nagyszombat este (feltámadási), Szent Márk nap (búzaszentelő), áldozócsütörtök előtti három nap (keresztjáró) és úrnapja. A latin tételek között néhány szerepel magyarul is. A *Gloria laus*-nál rubrikákban olvashatjuk éneklésének azt a különleges módját — benne a templomkapun kereszttel való kopogást és a belülről felhangzó éneklést —, amely Erdélyben még napjainkban is ismert virágvasárnap (talán kivételesnek is tekinthető a liturgiában ez a tétel, hiszen teljes egészében elhangzik először latinul, majd magyarul).[71] Magyar nyelvű a nagyszombat esti szertartás végén, a Te Deum előtt az *Úr Krisztus feltámada* kezdetű népének; búzaszentelőkor a mindenszentek litániája és a *Feltámadt Krisztus e napon* kezdetű népének; keresztjáró napokon a *Hallgasd meg, hallgasd meg* kezdetű, tulajdonképpeni kibővített litánia-felelet. Csupán Úr napjára jellemző, hogy nem latin responzóriumok, hanem magyar nyelvű népénekek következnek az evangéliumok után.[72] Néhány egyéb körmenethez való

71. Kájoni 1805. Cer. 58–59. o. „Azomban a' Proceſſio meg-indúl, a' melly alatt énekeltetni ſzokott: *Gloria, laus, & honor*, elébb deákúl, azután magyarúl. Viſzſza térvén a' Proceſſio, két vagy több Kántorok bé-menvén a' Templomba, 's az ajtót bé-tévén, éneklik: *Gloria, laus, & honor*, 's a' t. és egygy, vagy két ſtrófát el-mondván, a' Pap a' kűn lévőkkel iſmég el-mondgy azon ſtrófát. Az után a' ben lévők éneklik a' következendő ſtrófát, sé a' kűn lévők felelnek: *Gloria, laus*, 's a' t. mint elébb. Végre a' Subdiaconus, vagy a' Pap a' Kereſzt végével meg-űtvén az ajtót, a' mindgyárt meg-nyittatik, és a' Proceſſio ének ſzóval bé-megy a' Templomba." A mai hivatalos erdélyi énekeskönyv, a Dicsérjétek az Urat! 89.f nem írja a körmenet előbb említett rendjét, de ennek teológiai hátterét a 89.e éneknél olvashatjuk, mely szerint a processziós ének (89.b *Üdvünknek boldog ünnepe*) utolsó strófája „kibővíti a körmenet értelmét: az egész emberiség az örök cél, a mennyország felé tart, melynek kapuját a szent kereszt nyitotta meg. Megkezdődött és az utolsó napig folytatódik bevonulásunk a mennybe. Így a földi körmenetből égi körmenet lesz". ÉE 1395. o. is.
72. Kájoni 1805. Cer. 82–84. o. Nota: Vedd jó néven én szívemet.

10.18132/LFZE.2008.2

változó tétel (zsoltár és verzikulus) következik latinul,[73] amelyek sorát a búcsús körmenet zárja a Jézus neve litániával, és a loretói litánia *Szentséges Szűz Mária, szép liliomszál* kezdetű változatával.

A Ceremóniás könyv utolsó részében egy temetési szertartáskönyv található.[74] Itt két változat szerepel: az „éltes emberek" és a „kisdedek" temetésének rendje, valamint a koporsóbatétel, mely „szokásban lévén némelly hellyeken a' Temetés előtt". Megtaláljuk a halotti matutinumból való *Circumdederunt me* invitatórium-antifónát és a hozzá tartozó zsoltárt, a laudes Benedictusát az *Absolve* antifónával, az *In paradisum* antifónát a *De profundis* (129.) zsoltárral, gyermekeknél pedig a *Laudate pueri* (112.) és a *Domini est terra* (23.) zsoltárokat, természetesen antifónákkal. Itt csupán egyetlen ének szerepel magyarul is: a Miserere (50.) zsoltár, *Könyörülj rajtam, Isten* kezdettel.[75] Egyébként pedig ha halotti zsolozsmát kellett énekelni, akkor azt a Breviárium szerint végezhette a kántor.[76]

A Ceremóniás könyv gyakorlatiasságát jelzik — előbb ismertetett tartalmán túl — azok az utalások, amelyek az egyes szertartások különböző pontjain az énekeskönyv, vagyis a „Cantionale" megfelelő oldalain található magyar énekekhez irányítják használóját. Magáról az 1805-ös énekeskönyvről pedig azt mondhatjuk, hogy ellentmondásos: több olyan éneknél, mely a korábbi énekeskönyvben is szerepel, a nótajelzetet *tulajdon*ra változtatja, vagy valóban más, új énekre, tehát „újít", ugyanakkor viszont gyökereiben évszázadokra visszamenő régi énekeket (például tropizált Kyriéket) elsőként közöl.

5. Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv 1921.

Kájoni János 1676-os Cantionale Catholicumát, és annak 1719-es, második kiadását címlapján említő 1805-ös, a kántorok igényeit kielégítő Ceremóniás könyvvel kiegészített harmadik megjelenését — előzőek mindegyike a Kájoni-alapítású csíksomlyói nyomdában, szöveges énekeskönyvként nyomtattatott — a XX. században már kottákkal, sőt orgonakísérettel ellátott formában megjelent negyedik kiadása követte Gyergyószentmiklóson, Baka János munkájának köszönhetően. Az *Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv* nevet viselő „Cantionale"

73. Esőért, tiszta időért, szükség és éhség, döghalál, háború idején, akármilyen inségben való és hálaadó processzió.
74. Kájoni 1805. Cer. 101–112. o. „Temetésnek Rendi. Vagy-is A' Romai Katholica Anyaſzentegyháznak ſzertartáſa az Urban ki-múlt Hivek hideg Tetemeinek el-temetésében."
75. „Ezek után a' Teſt fel-vétetvén, meg-indúl a' Proceſſio, melyben a' Kántor énekli az 50dik Zsóltárt Deákúl, vagy Magyarúl, a' mint a' hellységnek ſzokáſa, vagy a' meg-Hóltnak környűl álláſa kivánnya.". Kájoni 1805. Cer. 104. o.
76. „Ha Officium Defunctorum kivántatik, azt a' Breviariumban meg lehet találni." Kájoni 1805. Cer. 110. o.

10.18132/LFZE.2008.2

címlapján már nem idézi a korábbi csíki énekeskönyveket, sőt évszámot sem tüntet fel.[77] Az 1914-es keltezésű püspöki engedély azonban úgy említi, mint a „Kájoni-féle Csiki Cantionale”,[78] az 1921-es datálású szerkesztői előszó pedig pontos címmel és dátummal kifejti, mit értettek *Csiki* vagy *Székely Cantionalé*n. Bevezetőjében Baka leírja, hogy az 1860-as évektől kezdve évtizedekig gyűjtötte az 1805-ös énekeskönyv dallamait Erdélyben, de legfőképp a Székelyföldön, és hogy a székelység vezetői is régóta igényelték a *Székely Cantionale* hangjegyekkel való megjelentetését.[79] A kiadvány nyomtatásának megváltozott helyét azzal magyarázza, hogy a gyergyószárhegyi ferences házfőnök, Sántha Angelusz a nyomdaköltségekhez hozzájárult, mivel Kájoni János náluk, a szárhegyi kolostor kriptájában van eltemetve (*l.* függelék 6. fénykép). Sántha korai halála miatt azonban minden feladatot Bakának kellett ellátnia. Kivételt ez alól a szövegek gondozása jelentette, melyet Jénáki Ferenc végzett: a régi énekszövegeket akkori írásmódba ültette át.[80]

Az előszóban Baka számbaveszi az 1805-ös „Cantionale” énekanyagát. Eszerint az *Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv* anyagának 16 %-a az 1676-os, 18,5 %-a az 1719-es Cantionaléból való, túlnyomó többségét (65,5 %-át) viszont Andrási az 1769-es Szentmihályi Mihály-féle énekeskönyvből veszi.[81] A csíkszentmártoni kántortanító, Baka János az azóta eltelt időszak új, kottás énekeskönyveit — név szerint Tárkányi–Zsasskovszky, Kapossy, Nemesovics, Hennig és Kersch gyűjteményeit — azzal, a maga szemszögéből jogos kritikával illette, hogy „ezek közül minden jelességük mellett legalább Erdélyben még idáig egy sem pótolta az előbb említett Kájoni-féle énekeskönyvet, mert ez sok olyan szép, régi éneket tartalmaz, amelyek amazok egyikében sem találhatók fel”. Munkájának

77. Kájoni 1921. „Erdélyegyházmegyei énekeskönyv a róm[ai]. kath[olikus]. kántorok, a nép és ifjuság használatára. Régibb és ujabb énekeskönyvek-, a kántorok és a nép ajkán élő hagyományos énekekből összeállitotta és orgonakisérettel ellátta Baka János csikszentmártoni ny[ugalmazott]. kántortanitó. Az Erdélyegyházmegyei Hatóság 533–1914. sz. jóváhagyásával. Kiadta Sándory Mihály Könyvnyomdája Gyergyószentmiklós.” Addigra megszűnt a csíksomlyói nyomda, ezért nem folytathatta Baka a hagyományt a nyomtatás helyét illetően. A ferences nyomda életéről *l.* Muckenhaupt 9–14.
78. „D[icsértessék]. a J[ézus]. Kr[isztus].! 5333–1914. szám. A Kájoni-féle Csiki Cantionale kiadásához — Erdélyegyházmegyei Énekeskönyv címmel — a szakbírálatok beérkezett véleménye alapján az imprimaturt megadom. Kelt Gyulafehérvárt, 1914. aug. 6. + [Majláth] Gusztáv Károly erdélyi püspök.” Kájoni 1921.
79. A gyulafehérvári Közművelődés c. lap 1910-ben több ízben is buzdította Bakát, hogy fejezze be munkáját. Kájoni 1921. Előszó.
80. Az előszó arról hallgat, hogy a korábbi énekszövegek túlnyomó többségét Jénáki megváltoztatta, átfogalmazta, lerövidítette.
81. Domokos Pál Péter utánajárt, és a következőket állapította meg: a Kájoni Cantionale első kiadásából 48, a másodikból 10, a harmadikból 113, a Tárkányi–Zsasskovszky énekeskönyvből 91, a Szemennyei–Kapossiból 21, Kerschéből 24, a Kisdi–Szőlősyből 17, a Bozókyból 11, az ún. Csíki kéziratosból 35 éneket vett át, ezen felül pedig saját szerzeményei közül 15 szerepel benne (Domokos 1979. 93.).

10.18132/LFZE.2008.2

fontosságáról, hasznosságáról szólva pedig így folytatta: „miért is sok hitközségben ma is inkább a hangjegyek nélkül való régi énekeskönyvet használják”. A Cantionale előző kiadásaitól eltérő rendben szerkesztette énekeskönyvét, a harmonizációkat pedig úgy alkotta meg, hogy azok nagyobb része négyszólamú kórusban is előadható legyen.

Az erdélyi énekeskönyvet nem csupán az különbözteti meg elődjeitől, hogy kottás, hanem hogy latin nyelvű ének — a *Tantum ergo* kezdetű himnuszon kívül — nem szerepel benne. Vagyis a liturgikus énekek túlnyomó részét anyanyelvű strófikus népénekkel váltotta fel. Hogy valóban kántorkönyvnek szánta, arra bizonyíték némely nagyheti ének kíséret, illetve harmonizáció nélküli megjelenése, valamint az énekek beszámozása, de leginkább a könyv függelékében a „Rövid előjátékok és zárlejtések” feliratot viselő rész. Szerkezete is eltér a korábbi Cantionáléktól — ahogy azt ő maga is megjegyzi. Kezdete az 1805-ös kiadáshoz és Ceremóniás könyvhöz húzza: az *Asperges* és *Vidi aquam* magyar gregorián változatát követően a prédikáció elé és után való népénekeket találunk, majd „Miseénekek” és „Töredékek a szentmise egyes részeihez” felirattal következnek a többségében XVIII–XIX. századi népénekek. A szentségi énekek után kezdődnek az egyházi év rendje szerinti népénekek. A szent három nap matutinuma, a Jeremiás siralmai a korábbi kiadásoktól eltérően — az időrendet nem tartva, a zsolozsma énekeit külön közölve — a nagypénteki énekek után jönnek. A három napra való háromszor hármas felosztású olvasmányokat — melyek közül itt az utolsónak, Jeremiás imádságának kétféle változatát olvashatjuk — 1676 óta strófás népénekkel kiváltott responzóriumok követik, mintegy népzsolozsmaként. Az 1805-ös kiadás húsvéti vigilia szertartásának sajátosan erdélyi részeit itt is megtaláljuk. Az egyházi év sorrendjébe — a harmadik kiadású Cantionáléval ellentétben — Bakánál beletartoznak Jézus ünnepei, valószínűleg praktikus okokból (a kántornak nem kell az év során lapoznia előre-hátra a könyvben). Az egyházi év dallamait Jézusról, Máriáról, a szentekről szóló énekek követik, majd reggeli és esti, illetve egyéb énekek jönnek (köztük a Pápai himnusz és a püspökfogadás éneke). Végül halottasokat és litániákat olvashatunk — külön kiemelve „Az erdélyi katholikusok körmeneti litániái”-t —, és a *Te Deum*ot kétféle változatban. Annyit még meg kell jegyeznünk, hogy Baka az énekek nagy részénél feltünteti ugyan a szöveg és/vagy dallam forrását, azonban a Kájoni Cantionale kiadásaira és azok oldalszámaira való hivatkozások számos alkalommal hibásan szerepelnek.

10.18132/LFZE.2008.2

III. A Deák–Szentes kézirat

1. A kézirat leírása és története

A kézirat Papp Géza leírása szerint: „16,3 x 20,5 cm nagyságú (haránt 8r), terjedelme 142 lap (utólagos gépi számozással), elöl üres védőlevél. Közben csak egyetlen beíratlan lapot látunk (126. l.)”.[1]

1926-ban került a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába, és élénk érdeklődést keltett a zenetörténészek körében. Szabolcsi Bence 1929-ben említi,[2] Harmat Artúr a *Szent vagy, Uram!* énekeskönyv kapcsán foglalkozott vele.[3] Bartha Dénes Erdély zenetörténetéről szóló, 1936-os ismertetésében a kéziratnak a Kájoni Cantionalében is előforduló mintegy 200 szövegincipitjét közölte.[4] A *Régi Magyar Dallamok Tára* köteteiben Csomasz Tóth Kálmán és főként Papp Géza közölt dallamokat a kéziratból. A XVII. századi kötetben 26 ének főszövegben, 56 dallam a variánsok között szerepel, 17 pedig a jegyzetekben kapott helyet. Már ebből is kitűnik, hogy e XVIII. századi kéziratnak a XVII. század dallamaival összefüggésben milyen nagy jelentősége van. Papp Géza tanulmányaiban a Deák–Szentes kézirat további 12 dallamát tette közzé. 1988-as, a Magyar Zenében megjelent cikke pedig alapvető kérdéseket tisztáz a kézirattal kapcsolatban.[5]

A szakirodalomban kezdetben különböző neveken említett kéziratot[6] Papp Géza után Deák–Szentes kéziratnak hívjuk. Ezzel a meghatározással Papp mintegy utal rá, hogy a „lényegi” munkát, a dallamok feljegyzését a mindössze 26 évet élt Deák Imre csíksomlyói kántor, illetőleg tanítványai végezték, majd ő a kéziratot 1774-ben, halála évében „használatra átengedte” rendtársának, Szentes Mózesnek.[7]

E két, név szerint ismert ferences szerzetes életéről igen keveset tudunk. Pater Deák Domokos (rendi nevén Imre) 1748-ban született Szárhegyen, 1767. augusztus 1-jei beöltözése után 1771. október 5-én szentelték pappá. 1774. október 11-én Nagyváradról hazatérőben Kolozsvárott hunyt el.[8] P. Szentes Péter (Mózes) 1733-ban született Székelyudvarhelyen, 1751. július 14-én öltözött be, 1757. június 4-én szentelték fel. Róla egyes szolgálati helyeit is feljegyezték: 1769-ben

1. Papp 1988. 380.
2. Szabolcsi 1961. 115. (344. lj.).
3. Harmat 1944. 253., SzVU.
4. Bartha 1936. 14. és 42–44.
5. Papp 1988.
6. Szentes Moyzes kéziratos függeléke az 1741-iki csíksomlyói himnuszkiadványhoz, 1774.; Szentes Mózes toldaléka; Deák–Szentes: Kéziratos énekgyűjtemény 1774-ből; Deák–Szentes-féle kézirat; Szentes–Deák kézirat.
7. Deák–Szentes kézirat 122.
8. György 1930. 254. és 494.

10.18132/LFZE.2008.2

Felsődetrehemben báró Kemény Simon házánál lelkigondozó, 1781-ben szárhegyi házfőnök, 1792–94 között Körtvélyfáján báró Bálintith Zsigmond udvarában, 1795–1800 között pedig Uzonban gróf Mikes János udvari kápolnájában szolgált. 1806. március 15-én halt meg Szárhegyen, tüdővészben.[9]

Papp Géza a gyűjtemény íróiról és a kézirattal kapcsolatba hozható Balás Ágostonról megjegyzi, hogy tőlük „mindeddig semmiféle hiteles kézírás nem került elő, így az sem állapítható meg részletesen, hogy melyikük mivel járult hozzá e becses zenei emlék kialakulásához”.[10]

Bartha Dénes első ismertetésében a Hymni Vesperarum megjelenése, 1741 utáni keletkezést jelöl meg, mivel a kézirat annak függelékeként került elő. Richter Pálnak a kéziratot más Kárpát-medencei ferences forrásokkal együtt feldolgozó legújabb munkája 1741 és 1774 közé teszi a kézirat születését,[11] a felső határt a kézirat átruházásának beírt dátumához igazítva. Egyik dátum se bizonyító erejű, hiszen korábbi kéziratot is függeszthettek a Hymni Vesperarumhoz, az átruházás bejegyzése után pedig még írhattak bele újabb énekszövegeket későbbi használói.

A kézirat betűírása változó, több scriptor munkája. A kotta (*l.* függelék 7–9. fénykép) Harmat Artúr szerint „érdekes, de nagyon avult és sokszor félreérthető, fecske-alakú hangjegyekkel” írt.[12] Csomasz Tóth az Eperjesi Graduál kapcsán megjegyzi, hogy „a magyar protestáns graduálok vagy liturgikus énekeskönyvek szokásos, ún. fecskefarkos” notációja ez.[13] Véleményünk szerint a kézirat írásmódja a kurzív magyar notáció egy kései, bizonyos szempontból egyszerűsített változata. Az egyhangneuma (punctum) képe ugyanis ennek eleme.[14] A két- vagy többhangos neumák (pes, clivis, climacus) rajzolata alapján véljük egyszerűsítettnek, mivel a kézirat ezeket a hangcsoportokat nem a maguk önálló képével jelzi, hanem az egyes hangok mint punctumok utólagos összekötésével. Az írásmód másrészt eredhet a ferences rendi hagyományból is. Minthogy azonban nem csupán Magyarországon, de XVII. századi erdélyi protestáns kéziratos

9. György 1930. 321., 323., 399., 412., 438. és 575.
10. Papp 1988. 387.
11. Richter 2003. I. kötet 126. (Számbaveszi a kézirat tartalmát.)
12. Harmat 1944. 253.
13. Csomasz Tóth 2003. 314. (A Luther-énekek dallamai Magyarországon [1968]). Szintén az Eperjesi Graduál kapcsán Ferenczi — Bárdos Kornél után — a cseh notáció által befolyásolt metzi notáció hatását mutató írásképnek mondja a fecskefarok formájú punktumot. Ferenczi 1988. 13–15.
14. A korábbi századok hangjegyírásáról *l.* Szendrei 1999., ezen belül az erdélyi, illetve kelet-magyarországi notációról 62–63. és 72–74.

10.18132/LFZE.2008.2

forrásokban is látunk a Deák–Szentes kézirat hangjegyeivel egyező képet,[15] azt gondoljuk, hogy ez inkább magyar, mint ferences írásmód.[16]

A kiegészítő jelek közül csak a pontozást alkalmazták, illetőleg ritkán a custost. A kézirat dallamainak írásmódja formailag egységes (mindössze a vonalak és punctumok vastagsága változó), kivételt ez alól csupán a 122. oldalon található, szövegtelen *Pange lingua* himnusz intonációt kihagyó dallama képez (*l.* függelék 10. fénykép), melyet üres kottafejekkel írtak, az összetartozó hangokat pedig kötőívvel jelezték. Időnként találkozunk a kottafejek fölött számokkal, betűkkel, melyek a harmonizációra utalnak. Biztosan nem lehet tudni, hogy ezek kinek a keze nyomát viselik.[17]

Fordulatos, szinte már kalandos kéziratunk XX. századi története. 1926-ban a Hymni Vesperarum kottás nyomtatványhoz kötve került Budapestre. A Zeneműtárban helyezték el, miután elválasztották a nyomtatványtól, és az első bejegyzés alapján a *Missa Brunensis* címet kapta (*l.* függelék 7. fénykép). A II. világháború után eltűnt, csak 1969-ben került elő, de akkor már csonkán. Elkallódott a fedőlapja, a 79. és 116. oldalak közti rész, a megmaradt füzetben pedig a tintaírás elhalványodott. A kézirat új jelzetet kapott.[18] A hiányzó rész felkutatására irányuló erőfeszítéseink mindeddig eredménytelenek voltak.

Annak ellenére azonban, hogy a kézirat hiányos, módunk volt arra, hogy teljes tartalmát vizsgáljuk. A teljes kéziratról ugyanis több másolat is készült. Papp Géza az 1940-es évek elején egészében lemásolta, és ezt további leírásra Csomasz Tóth Kálmánnak és Domokos Pál Péternek is átengedte.[19] A világháború után előkerült egy másik, korábbi teljes másolat is, Saád (Jakab) Henrik ciszterci szerzetesé. Ő 1932–1936 között dolgozott a kézirattal, *Orgonakönyv Kájoni János Cantionaléjának második, Balas Ágoston által rendezett, 1719-es kiadásához* címmel kiadásra előkészítette, és kísérőtanulmányt is írt hozzá. Munkája végül kéziratban maradt, jelenleg magántulajdonban van, Papp Géza ismertetése nyomán

15. Hoppál 2006. Habár ebben az 1632-es protestáns Graduálban (*l.* 1. és 2. kép, 43. és 50.) a 2–3 hangos neumákat még a gregorián írásmód szerint önálló jellel írták, a punctumok képe azonos a Deák–Szentes kézirat által használt hangjeggyel.
16. A ferences forrásokról és notációjukról *l.* Szendrei 1981. 45–46., a graduálokról 50–51.
17. A Hymni Vesperarum egy bejegyzése alapján talán Bartalis István orgonista testvéré, Papp 1988. 386. A kottás Kájoni-kézirat, az Organo Missale zenei anyaga és gyakorlata összefüggésbe hozható ezzel a jelölésmóddal. A ferencesek XVII. századi zenei gyakorlatáról *l.* Richter 2005. XX–XXIII.
18. OSzK Ms. Mus. 4374.
19. Ők a másolatokat az RMDT I. és II. köteteihez, valamint a Kájoni Cantionale kottás kiadásához felhasználták.

10.18132/LFZE.2008.2

van róla tudomásunk. Saád másolatának és dolgozatának létezik egy előzménye, impúruma, szintén magántulajdonban. Ezt a példányt használhattuk.[20]

Munkánk során először az Országos Széchényi Könyvtárban levő eredeti, csonka kéziratot tanulmányoztuk és másoltuk le. A hiányzó dallamokat a publikációkból és Saád kéziratából pótoltuk. A különböző másolatokat és saját átiratunkat egybevetve azonban találhatunk eltéréseket, melyek a kézirat kottázási módjára vezethetők vissza. A Deák–Szentes kéziratban ugyanis a dallamokat négyvonalas rendszerben jegyezték le, időnként kitéve a negyedik volnalra a C-, ritkábban az F-kulcsot, valamint az egy, illetve két *bé* előjegyzést. Menet közben azonban igen gyakori a módosítójel használata, de különbözőképpen — a több kéztől származó, eltérő írásmódból eredően. Kéziratunkban ezen felül viszonylag kisszámú elírás is van.

Saád másolatának első számozott oldalára a következőt jegyezte fel:

> 1931. máj. 28-án kaptam a Nemz. Mus. Könyvtárából a Ms.Mus. 976. jelzésű kéziratos énekes könyvet. Alakja 4º széltében írva. Kötése félbőr, fent a sarkán aranyozott betűkkel: „Egyházi Énekek". Áll 142. ceruzával, később megszámozott lapból. Az én keresztelésem szerint: „Libellus Cantuum Catholicorum Transsilvaniae".[21]

Saád a kézirat hangjelzésének különböző alakjait, köztük a hangjegy nyúlványának egyszeres vagy kétszeres áthúzását ritmusértékek jelölésének fogta fel. Így az ő átírásának alapja a félkotta; ha a hangjelzés mögött pont áll, egész kotta; ha nyúlványa egyszer van áthúzva, negyed; ha pedig kétszer, nyolcad érték. További észrevétele szerint a 47. oldaltól a kézirat a hangjegy nyúlványának függőlegesen hosszú, vízszintesen a gregorián paleographiában használatos ívelt episzéma-szerű áthúzása a negyedet jelöli. (Az átírás során mi — ahogyan Csomasz Tóth és Papp is — ritmust nem, csak hangmagasságot jeleztünk.) Saád a kézirat módosítójeleivel kapcsolatban a következőket írja:

> Megjegyzendő, hogy az emelő, vagy visszaváltó + néha a hangjegy után áll. Ilyenkor az a fontos, hogy a hangjegyhez tartozó vonalon, vagy vonalközben legyen, vagy át legyen húzva a hangjegy nyúlványa.[22]

Még megjegyzi, hogy az 52. laptól a módosításhoz már a modern kottaírásban alkalmazott keresztet használják a Deák–Szentes kézirat írói, mely állhat a hangjegy előtt és után is.

---

20. Papp Géza tudósít arról, hogy Szabolcsi Bence hagyatékában is van a dallamok egy részéről másolat. Papp 1988. 380.
21. Saád 1. o.
22. Saád számozatlan 1. o.

10.18132/LFZE.2008.2

2. Az átírás (lásd Melléklet) elvi és gyakorlati kérdései

A fentiekből kitűnik, hogy a Deák–Szentes kézirat — ez a zenetörténeti, egyházzenei és népzenei szempontból is rendkívül jelentős forrás —, a maga egészében mind a mai napig nem hozzáférhető. Ezért indokolt, hogy dolgozatunkban — annak mellékleteként — teljes forrásközlésként szerepeljen.

Az átírásnál az alábbi elveket és jelöléseket alkalmaztuk.

Minden, az ének szövegében található latin és magyar rövidítést jelölés nélkül feloldottunk (kivételt képez az *etc.*). A hiányzó szótagok pótlását szögletes zárójelbe írtuk. A szöveg helyesírását, elválasztását és központozását nem javítottuk, csak az ékezetek egy részét javítottuk (ott, ahol hiánya vagy megléte értelemzavaró volt), illetve az ß-nek írt vagy abbak látszó betűket Saád alapján s-sel vagy ſ-sel helyettesítettük.

Megtartottuk a kézirat sortagolásának jelölését, az ütemvonalak alkalmazását. Pótoltuk az énekek végi záróvonalat, mely nem mindenütt szerepelt a kéziratban.

Az énekek előtt jelöltük a kézirat használta négysoros vonalrendszert, a kulcsot és előjegyzést. A hiányzó C vagy F kulcsot, valamint előjegyzést szögletes zárójelbe tettük. A dallamokat ritmusjelzés nélküli hangjegyekkel írtuk át, a két- vagy többhangos hajlításokat, melizmákat szorosan egymás mellé írt hangjegyekkel, kötőív nélkül jelöltük. A kézirat módosított hangjait mindenhol jeleztük, írásmódját megőrizve nem alakítottuk előjegyzéssé az egy éneken belül következetesen, egyenként kiírt módosított hangokat. Ha hajlításban vagy neumában fordul elő módosítás, jelét a hangcsoport elé helyeztük. Ahol a kézirat feltehetően hibásan vagy feleslegesen jelölt módosított hangot, a módosító jelet kerek zárójelbe tettük. Az általunk hiányolt módosításokat szögletes zárójelben, a kottasor fölött jelöltük.

Az átírás kottái fölé azonosítószámot tettünk. Ennek első három számjegye a kézirat oldalszámát mutatja, a _ jel utáni szám pedig azt jelzi, hogy az ének az adott oldalon hányadikként olvasható.

A kotta alatt a dallam eddigi közléseire utalunk. Az RMDT II. közléseit többféle módon különböztettük meg. Ha a szerkesztő a teljes dallamot a szövegével együtt főrészben hozta, azt a kötetben elfoglalt sorszámával jelöljük. A „variánsokban közli a dallamot” szöveg azt jelenti, hogy az RMDT a dallamot a főrészben hozza, de nem önállóan, hanem úgy, hogy a fődallamhoz viszonyított dallameltéréseket betűkottával jelzi. A „variánsokban közli a dallamot szövegincipittel” jelzésünk annyiban különbözik az előzőtől, hogy a dallam

10.18132/LFZE.2008.2

jegyzetében a főrész szövegétől eltérő, a kéziratban szereplő incipit jelezve van. A „variánsokban, illetve jegyzetben közli a dallamot szövegincipittel" pedig azt jelenti, hogy a jegyzet adott oldalán olvashatjuk a dallamot kiírva is, de a szövegét csak incipittel.

A nyomtatott közlések után a Deák–Szentes kézirat Saád átírásában levő oldal- és sorszámát jelezzük. (Ugyanis Saád az énekeket sorszámmal is ellátta.)

Az orgonakíséretre, harmonizációra vonatkozó betűket, számokat külön sorban, kurzívan hozzuk.

Végezetül a kéziraton belül esetenként található rokon dallamra utalunk.

3. A kézirat tartalma és összefüggése a Cantionale Catholicum kiadásaival

A kézirat szerkezete követi az énekeskönyvek általános felépítését, így a Kájoni Cantionaléét, de a kántori használat igényeihez igazodik, ezért kissé el is tér attól. Az egyházi évnek megfelelően az adventi, karácsonyi, nagyböjti, húsvéti, pünkösdi, úrnapi és Szentháromságos énekek csoportjai alkotják a sorrendet; majd Jézus nevéről, az Oltáriszentségről, Máriáról szóló és egyéb énekek után ordinárium tételek következnek. Ezután újra vegyes tematikájú anyag következik: hálaadó énekek, zsoltárparafrázisok, halottasok, az ítéletnapról, pokolról, illetve a mennyei boldogságról szóló énekek sorakoznak. Követi ezeket egy ének a vesperásra, és néhány litánia, melyhez Kyriék kapcsolódnak. Végül barokk kanciók, majd ordináriumok zárják a kottás részt. A kézirat legelső énekével, a *Missa Brunensis*-sel keretes szerkezetet alkot a forrás első, nagyobbik része. Ezt a 122. oldalon a *Pange lingua* intonációt követő dallama zárja le, ahol Deák Imre feljegyzését találjuk a kézirat átruházásáról. Innentől kezdve 19, többnyire újabb ének teljes szövege olvasható. Ezek — három kivétellel[23] — nincsenek meg a Kájoni Cantionale első két kiadásában. Egy részük csak az 1805-ös harmadikban jelenik meg,[24] a többi pedig a XVIII. század végi más (például Bozóki vagy Szentmihályi) nyomtatott énekeskönyvekben. Tehát bizonyosra vehetjük, hogy ezeket a szövegeket 1774 után írták be. Érdekessége, pontosabban a kézirat

23. *Cur mundus* (Kájoni 1676. 686. o. [Domokos 1979. 767. sz.], 1719. 586. o.), *Eheu quid homines sumus?* (1719. 623. o., 1805. 376. és 78. [magyar] o.), *Ó áldott Szűzanya* (1676. 395. o. [Domokos 1979. 465. sz.], 1719. 323. o., 1805. 228. o., 1921. 311. sz.).

24. *Imádlak, ó szent ostya* (Kájoni 1805. 197. o., 1921. 52. sz.), *Mária, szívemet, gyullaszd lelkemet* (Kájoni 1805. 234. o., 1921. 304. sz.), *Lelkünk üdvössége imhol jelen vagyon* (1805. 198. o., 1921. 62. sz.), *Üdvözlégy, Jézusnak szent teste és vére* (1805. 195. o., 1921. 83. sz.), *Üdvözlégy, Krisztusnak drága szent teste* (1805. 188. o.), *Boldogasszony, anyánk* (1805. 235. o.), *Dicsértessék édes Jézusnak szent neve* (1805. 22. o., 1921. 16. sz.), *Hol vagy, én szerelmes Jézus Krisztusom* (1805. 108. o., 1921. 159. sz.).

10.18132/LFZE.2008.2

későbbi használóinak kántor voltát erősíti annak a két éneknek a szövege, melyek az 1805-ös kiadásban csupán a nótautalásoknál szerepelnek.[25]

Az énekek között mintegy 50 liturgikus tétellel találkozunk. A népénekek sorozatában foglal helyet egy adventi introitus, tropizált Kyrie és Sanctus, illetőleg lamentáció, majd az egyéb énekeket meg-megszakítják ordináriumok, Kyriék, latin és magyar Gloriák, magyar Patremek, illetve litániák.

A Deák–Szentes kézirat körülbelül két és félszáz (252) éneke közül 213 hangjegyes, további 18 kottázása elmaradt (az üres kottavonalak és az alájuk írt szövegek készültek csak el), 1-nek csak a dallamát jegyezték le, 19-nek pedig az összes strófáját — dallam nélkül.[26] A Kájoni Cantionaléval kapcsolatos, egy tömbben levő 193 énekből dallammal ellátott 175. Ezeknek, vagyis a dallammal együtt leírt énekeknek a Cantionale első két kiadásához való viszonyát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy egy ének egyikben sem szerepel,[27] egy másikat csak az 1676-os első kiadásban találunk,[28] 21 ének pedig a Cantionale 1719-es második kiadásában jelenik meg először.[29] A többi 152, dallamhoz tartozó szöveg mindkét kiadásban szerepel.

A Kájoni Cantionale 1676-os első és 1719-es második kiadását teljes egészében összevetettük egymással és a kézirattal is. Ez alapján azt állíthatjuk, hogy Saád Henrik tanulmányának címadása jogos: *Orgonakönyv Kájoni János Cantionaléjának második, Balas Ágoston által rendezett 1719-es kiadásához*. Ezt alátámasztja a következő: a dallammal ellátott első strófák közül csupán 8-ban olvasható olyan kisebb–nagyobb mértékben eltérő szövegvariáns, amelyik a második kiadásban fordul elő. (További eltérés még 2 ének szövegében található: az egyikük esetében mindkét kiadástól eltérő apró változat olvasható — bár ez adódhat a latin szövegezés miatt is —, egy másik ének, mely csak az 1719-es kiadásban jelenik meg, egy további kiírt versszakában attól eltérően variálódik.)

---

25. *Ó Mária, mi életünk* (Ó mi örök Szent Istenünk, Kájoni 1805. 177. o.), *Mennynek, földnek ura, pokolnak rontója* (Ó hívek, nézzétek, 1805. 89. o.).
26. Papp Géza cikkében 171 dallam és 18 lejegyzésre váró szöveg szerepel. A kézirat dallammal ellátott énekei közül 1 csak a Cantionale első kiadásában, 10 csak a másodikban található, 1 pedig egyikben sem.
27. *O languens Jesu*.
28. *Gyermek születék Betlehemben mostani örömben*.
29. Papp Géza cikkében 10 ének szerepel: *Mikor Máriához, Ím midőn mindeneket, Bágyad sérelmétől, Jézus szent halálának, Jaj nagy kedven tartott, Ó Jézus hívek öröme, Üdvözlégy Krisztusnak drágalátos teste, O Maria en ad te, Szent szent szent Ura a seregeknek, Szent az Atya szent az Atya*. Ezeken felül a következő 11 éneket nem találtuk az 1676-os első kiadásban: *Rorate* (introitus), *Passionem Domini, Veni Sancte* (függelék), *Mennyországnak királynéja... reménység O Maria, Ne szállj perbe énvelem, Könyörülj Istenem, Eheu quid homines* (a kézirat végén hét kiírt versszakkal), *Magasztalja magasztalja*, két litánia refrénje, *Szentséges Szűz Mária*. A következők szintén csak az 1719-es második kiadásban jelennek meg először, a Deák–Szentes kéziratban dallamát nem, csak szövegét olvashatjuk: *Ez nap fényét, Ó ki ez oltáron*.

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kéziratban levő énekek sorrendje is a Cantionale 1719-es második kiadását követi. Az adventi Credo az énekeskönyv commune részéből a XVIII. században az adventi énekek közé került. A maga csoportjában maradó énekek közül három későbbre, kettő pedig korábbra került a második kiadásban. További eltérés a Cantionale első két kiadása és a kézirat között két helyütt, két-két éneknél tapasztalható.[30]

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a Deák–Szentes kézirat, mint kottás kéziratos énekeskönyv, a Kájoni Cantionale 1719-es második kiadásában található leggyakrabban használt énekek dallamát gyűjti össze. Gyakorlati használat igénye hozta létre, mint a többi kéziratos (általában kotta nélküli, csak szövegeket tartalmazó) énekeskönyveket is. Közelebbről pedig templomi énekvezetői, kántori használatra készülhetett, hiszen e kézirat összeírója–összeírói zömében ugyan lekottázták a szövegekhez tartozó dallamot, de a szövegből csak az énekek első versszaka olvasható benne. Tehát a Deák–Szentes kéziratot kántorkönyvnek tekinthetjük. Ezt a vélekedést erősíti, hogy 135 le nem kottázott ének incipitjét is olvashatjuk a megfelelő liturgikus időszak szabadon maradt kottavonalain, üres helyein, illetve lapszélein, amelyekhez ad notam utalások is tartoznak. Ezek közt 25 olyan található, mely a Cantionalében nótautalás nélkül szerepel.

Az alábbi táblázat a Deák–Szentes kézirat tartalmát, valamint annak a Kájoni Cantionale kiadásaival való összefüggését mutatja. A kézirat incipitjei után a második oszlopban az énekek dolgozatunk mellékletében található azonosítószámai szerepelnek, melyek első számjegyei a kézirat oldalszámait jelzik. A következő hat oszlopban a Kájoni Cantionale kiadásainak oldal- (1676., 1719., 1805., Cer.) vagy énekszámai (1979., 1921.) találhatók. Itt megjegyezzük, hogy az első kiadás két oszlopban szerepel, mivel a könnyen hozzáférhető, Domokos Pál Péter által újonnan kiadott könyvre is hivatkozunk. A Deák–Szentes kéziratnak számos éneke vagy latinul, vagy magyarul, vagy mindkét nyelven szerepel az énekeskönyvekben. Ezért azt a jelölésmódot alkalmazzuk, hogy az oldal- és énekszámok után zárójelben jegyezzük meg, ha a kézirattól eltérően más nyelven, vagy más nyelven is megtaláljuk az éneket. Például a „2 (3 M)” azt jelenti, hogy a

30. Az adventi Credo, a *Hiszek egy Atya Istenben* a kézirat elején szerepel (Deák–Szentes kézirat 9. o.).
Az 1676-os első kiadásban ugyanabban a csoportban, de később szerepel a *Mittitur ad Virginem* (13. o.), a *Jer mi dicsérjük* (14. o.) és a *Veni Jesu* (47. o.) kezdetű ének.
Az 1676-os első kiadásban ugyanabban a csoportban, de korábban szerepel a *Siralomnak oka* (15. o.), *Üdvözítőnknek szent anyja* (16. o.), valamint a 21–26. oldalakon tizenkettő, és az 55–56. oldalakon két ének.
Két helyütt két-két ének mindkét kiadásban másutt található: a lamentáció (29. o.) és az *A felséges Isten* később (30. o.), míg az 58. oldalon szereplő két ének korábban.

10.18132/LFZE.2008.2

2. oldalon szerepel a kézirat latin (L) szövegű éneke, de a 3. oldalon a magyar fordítása is megtalálható az adott énekeskönyvben. Ha a Cantionale ugyanazon oldalán van mindkét szövegváltozat, akkor a „2 (M is)" jelzést találjuk a táblázatban. Találkozunk olyan énekkel, amely a Cantionalében két helyen szerepel, itt „is" a jelölésünk. Előfordul az is, hogy a kézirat szövege az énekeskönyvben csupán a nótajelzetek között (nótaut.) szerepel. Kurzív betűkkel adjuk meg azokat az énekeket, melyek a népzenei gyűjtések tanúsága szerint élnek (vagy biztosan állíthatjuk, hogy éltek) Székelyföld, Bukovina és Moldva néphagyományában.

*-gal jelöltük meg azokat az énekeket, amelyeknek kottázása elmaradt, **-gal pedig azokat, amelyeket 1774 után írtak a kéziratba, eleve kotta nélkül. Végezetül + jellel mutatjuk azt a féltucat éneket, melynek dallama a Cantionale egyik forrásaként használt Csíkcsobotfalvi Kájoni-kéziratban ugyanazzal a szöveggel szerepel. A Deák–Szentes kézirat anyagából így eggyel több éneknek (*Az Úristen ím az Ádámnak*) ismerjük már dallamát is (mivel ennek kottázása a XVIII. századi kéziratból kimaradt).

Incipit	**D-Sz**	**1676**	**1979**	**1719**	**1805**	**Cer.**	**1921**
Missa Brunensis							
Kyrie	001_1	-	-	-	-	-	-
Et in terra pax	001_2	-	-	-	-	-	-
Patrem omnipotentem	003	-	-	-	-	-	-
Sanctus	005	-	-	-	-	-	-
Agnus Dei	006	-	-	-	-	-	-
ADVENT							
Rorate coeli de super	007_1	-	-	1	(2 M)	4	-
Kyrie – Sanctorum lumen	007_2	1 (M is)	1 (2 M)	1 (M is)	-	-	-
Dicsőség mennyben Istennek, békesség földi népeknek	008_1	1	3	2	7	-	118
Mittit ad Virginem	008_2	2 (M is)	4 (5 M)	2 (3 M)	(36 M)	-	(100 M)
Hiszek egy Atya Istenben	009	516	610	4	14	-	-
Küldé az Úr szent [ark]angyalát	012_1	4	7	5	36	-	103
Omnes unanimiter	012_2	5 (M is)	8 (9 M)	6 (M is)	-	-	-
Resonemus pariter	012_3	5 (6 M)	10 (11 M)	7 (M is)	(18 M)	-	(94 M)
Ave Mária, boldog Isten anyja	012_4	7	14	8	35	-	108
Mittitur ad Virginem	013_1	15 (M is)	24 (25 M)	9 (M is)	(37 M)	-	(104 M)

10.18132/LFZE.2008.2

Incipit	D-Sz	1676	1979	1719	1805	Cer.	1921
Ave Maria gratia plena, így üdvözlé angyal	013_2	12	20	10	34	-	109
Jer, mi dicsérjük a szép Szűz Máriát+	014_1	17 (399 is)	27 (471 is)	10	37	-	97
E világot Ádám hogy elveszté	014_2	13	21	11	-	-	101
Siralomnak oka lőn mindnyájunknak Éva	014_3	8	15	12	-	-	-
Mikor Máriához az Isten angyala	015_1	-	-	15	33	-	105
Az Úristen ím az Ádámnak*+	015_2	21	33	21	-	-	-
Ó fényességes szép hajnal, kit szépen	016_1	27	42	23	40	-	106
Üdvözítőnknek szent Anyja	016_2	12	19	29 (L is)	245	(54 L)	337
KARÁCSONY							
Puer natus in Betlehem, natus in Betlehem*	016_3	33 (M is)	50 (51 M)	31 (M is)	-	-	-
Gyermek születék Betlehemben, mostani örömben	016_4	34 (L is)	54 (53 L)	-	-	-	-
Grates nunc omnes reddamus	017_1	34 (M is)	55 (56 M)	32 (M is)	-	-	-
Dies est laetitiae	017_2	35 (M is)	57 (58 M)	32 (33 M)	(43 M)	-	-
Ím midőn mindeneket	018_1	-	-	34	44	-	-
Virgo Parit Filium	018_2	44 (45 M)	68 (69 M)	35 (M is)	(52 M)	-	(111 M)
Infinitae bonitatis	019_1	49 (M is)	76 (77 M)	36 (M is)	369 (57 M)	-	(114 M)
Mennyből jövök most hozzátok	019_2	54	82	37	-	-	-
Panditur coeli atrium+	019_3	60 (61 M)	90 (91 M)	38 (39 M)	(62 M)	-	(124 M)
A Szűz egy Fiat szült, kin mennyben öröm gyűlt	020_1	64	95	41	53	-	-
Dum Virgo vagientem	020_2	74 (75 M)	124 (125 M)	45 (M)	(62 M)	-	(119 M)
Csordapásztorok	021_1	83	138	46	-	-	116
Dormi Fili, dormi	021_2	76 (M is)	126 (127 M)	47 (M is)	-	-	-
Gratulare Virgo singulari privilegio	021_3	79 (80 M)	132 (133 M)	49 (50 M)	(54 M)	-	(129 M)
Vedd jó néven én szivemet	022_1	88 (87 L)	146 (145 L)	52 (L is)	59	-	130
Jer, mi dicsérjük, áldjuk és felmagasztaljuk	022_2	38	62	55	-	-	-
Ez nap nékünk dicséretes nap	023_1	41	64	57	55	-	-
Jer, mindnyájan örüljünk	023_2	42	65	58	51	-	122
Én nagy vigasságos örömet hirdetek	024_1	45	70	59	56	-	121
Jer, dicsérjük e mai napon	024_2	40	63	60	-	-	-
Magnum nomen Domini	024_3	37 (M is)	60 (61 M)	61 (62 M)	-	-	-
In natali Domini	025_1	43 (44 M)	66 (67 M)	62 (63 M)	(63 M)	-	-

10.18132/LFZE.2008.2

Incipit	D-Sz	1676	1979	1719	1805	Cer.	1921
Dulcis Jesu, dulce nomen	025_2	48	75	63	-	-	-
Aludj, ó magzatom	025_3	59	89	68	-	-	-
Coelo rores pluunt flores	026_1	80, 80 (kétféle)	134, 135 (kétféle)	69, 69 (kétféle)	370 (1.var., 65 M)	-	-
O mi pulcher floscule	026_2	88	147	70	-	-	-
ÚJÉV							
Puer natus in Betlehem, unde gaudet Jerusalem*	026_3	95 (M is)	157 (158 M)	71 (M is)	-	-	-
Puer natus in Betlehem, hoc in anno (...Jerusalem, ad laudem)*	027_1	95 (M is)	159 (160 M)	71 (M is)	-	-	-
Puer natus in Betlehem, hoc in anno (...Jerusalem, hoc in anno)	027_2	95 (M is)	161 (162 M)	71 (M is)	(67 M)	-	-
Mennyei király születék*	027_3	97	165	72	68	-	-
Megteljesíté az Atya Isten	027_4	98	166	74	-	-	-
Jer, mondjunk éneket a mi Urunknak	028_1	99	168	74	-	-	-
Királyoknak királyának+	028_2	105	171	78	71	-	140
Ó szép fényes kis csillag	028_3	108 (107 L)	173 (172 L)	82	72	-	141
Emlékezzünk Istennek nagy hatalmasságáról+	028_4	109	176	84	-	-	-
NAGYBÖJT							
Kezdetik Jeremiás prófétának imádsága. Emlékezzél meg, Uram	029_1	227	245	176	164	-	184
O Langvens Jesu, defuncte Jesu	029_2	-	-	-	-	-	-
A felséges Isten, ki lakik mennyekben	030_1	772	819	694	-	-	-
Mennynek, földnek, ez világnak Ura	030_2	113	180	87	-	-	-
Audi benigne conditor	031_1	152 (M is)	192 (193 M)	105 (106 M)	-	-	(158 M)
Könyörgésünkre kegyes füleidet	031_2	154 (153 L)	195 (194 L)	106	-	-	-
No, földnek minden népei	031_3	154	196	112	-	-	-
Én nemzetem, zsidó népem	032_1	160	200	115	160	-	178
Dicséretet mondjunk Úristennek*	032_2	164	204	118	-	-	-
Bűnös lélek, sirasd, kérlek	033_1	165	205	119	118	-	155
Bágyad sérelmétől mártírok asszonya	033_2	-	-	123	131	-	171
Jézus szent halálának	033_3	-	-	124	113	-	-
Jaj, nagy kedven tartott szerelmes szülöttem	034_1	-	-	124	132	-	172
Atyának bölcsessége	034_2	172 (171 L)	211 (210 L)	126 (125 L)	113	-	152

10.18132/LFZE.2008.2

Incipit	D-Sz	1676	1979	1719	1805	Cer.	1921
Stabat mater	035_1	173 (174 M)	212 (213 M)	127 (128 M)	374 (130 M)	-	(170 M)
Salve mundi salutare	035_2	176 (181 M)	215 (216 M)	131 (136 M)	(123 M)	-	(244 M)
Planctus ante nescia*	035_3	204	234	160	-	-	-
Passionem Domini recolamus pariter	035_4	-	-	166 (167 M)	(112 M)	-	(169 M)
Ez nap fényét változtatja*	036_1	-	-	169	-	-	-
Ah, ah, jaj nékem, szomorúnak	036_2	229	249	178	-	-	-
HÚSVÉT							
Kyrie - Surrexit Christus a morte	037	234	253/I	180	-	-	-
Krisztus feltámada, mi bűnünket elmosá... (Kyrie)	038_1	234 (236 is)	255 (262 is)	180 (181 is)	-	-	-
Hiszünk igaz Istenben	038_2	235	256	181	-	-	-
Krisztus feltámada, mi bűnünket elmosá... (Ur Isten megváltá)	039_1	235	257	181	166	62	206
Krisztus feltámada igazságunkra	039_2	237	263	182	-	-	-
Feltámadt a mi életünk	039_3	238	264	183	-	-	-
Surrexit Christus hodie	040_1	244 (245 M)	271 (272 M)	187 (188 M)	(167 M)	(74 M)	(197 M)
Feltámadt Krisztus e napon (Alleluja)*	040_2	245	273	188	-	-	-
Ó Jézus, mi üdvözítőnk*	040_3	245	274	188	-	-	-
Feltámada mi Urunk	040_4	246	275	189	-	-	-
Krisztus halált meggyőzé	041_1	248	278	190	-	-	-
PÜNKÖSD							
Kyrie – fons bonitatis+	041_2	263	300	202	(4 M)	6	-
Veni Sancte Spiritus...Veni,%,%,%	042	(264, M is, függ. nélkül)	(302, 303 M, függ. nélkül)	203 (M is)	(371 függ. nélkül)	-	(217/II M)
A Pünkösdnek jeles napján	043_1	268	305	205	173	-	218
Jövel Szentlélek Úristen, lelkünknek vigassága	043_2	269	309	206	-	-	-
Jövel Szentlélek Úristen, világosíts meg elménkben*	043_3	271	311	207	-	-	-
A Szentléleknek malasztja*	044_1	272	313	209	-	-	-
Spiritus Sancti gratia*	044_2	273 (274 M)	314 (315 M)	210 (M is)	-	-	-
ÚRNAPJA							
Lauda Sion Salvatorem	045_1	278 (279 M)	323 (324 M)	215 (216 M)	(185 M)	80	(226 M)
Ó Jézus, hívek öröme	045_2	-	-	217	188	-	70

10.18132/LFZE.2008.2

Incipit	D-Sz	1676	1979	1719	1805	Cer.	1921
SZENTHÁROMSÁG							
O Pater Sancte	045_3	291 (M is)	337 (338 M)	227 (M is)	-	-	-
JÉZUS NEVE							
Jesu Salvator mundi amator	046_1	291	339	228	-	-	-
Vis tibi dicam Jesu mi	046_2	292	340	228 (229 M)	(205 M)	-	-
Gaudete dulcis(!) Lacrymae*	046_3	293	342	230			
Veni Jesu, veni amor	047_1	646	736	233	370	-	-
OLTÁRISZENTSÉG							
Imádlak téged, elrejtezett Istenség	047_2	312	351	251	-	-	-
Imádlak tégedet, láthatatlan Istenség	047_3	313	352	252	189	-	53
O magnum sacramentum	048_1	313	353	252	-	-	-
Üdvözlégy, Krisztus szent teste	048_2	315	356	254	-	-	-
Ó Jézusom, hitünk segedelme	048_3	318	361	257	189	-	71
Üdvözlégy, Istennek szent teste	048_4	320	365	259	-	-	-
Üdvözlégy, szép rózsa	049_1	340	393	275	190	-	88
Itt jelen vagyon az Istennek fia	049_2	346	403	280	-	-	59
Üdvözlégy, Krisztusnak drágalátos teste	049_3	-	-	282	-	-	-
Ó ki ez oltáron*	050_1	-	-	283	192	-	72a
MÁRIA							
Angyaloknak királyné asszonya	050_2	350	408	285	226	-	-
Gyönyörködjél, Szűz Mária	051_1	351	409	286	-	-	-
Mária, dicsőségnek anyja*	051_2	352	411	287	-	-	-
Ó Istennek szent anyja	051_3	356	416	289	-	-	-
Ave Domina tu es praeclara	052_1	358	418	291	-	-	-
Örök Atyaisten, hálát adok néked	052_2	365	425	295	-	-	-
Gaude Virgo gloriosa	052_3	373 (M is)	440 (441 M)	301 (302 M)	-	-	(325 M)
O Maria Virgo pia	052_4	375 (376 M)	443 (444 M)	303 (304 M)	(227 M)	-	(328 M)
Sanctissima, sanctissima Mater Dei	053_1	379	447	308	-	-	-
Ó szentséges, ó szentséges Istennek szent Anyja	053_2	380	449	309	-	-	-
Ave stella matutina*	053_3	381	452	309	-	-	-
Stella coeli extirpavit	054_1	383 (384 M)	456 (457 M)	311 (M is)	(242 M)	-	-
Omni die dic Mariae	054_2	384 (388 M)	458 (459 M)	312 (316 M)	372 (238 M)	-	(308 M)

10.18132/LFZE.2008.2

Incipit	D-Sz	1676	1979	1719	1805	Cer.	1921
Szűz Mária, kegyes anya	054_3	392	460	320	228	-	327
Ó áldott Szűz Anya	054_4	395	465	323	228	-	311
Virgo Dei Genitrix	055_1	398 (399 M)	469 (470 M)	325 (M is)	-	-	-
O Maria, en ad te	055_2	-	-	329 (330 M)	(230 M)	-	-
Mennyországnak királynéja	055_3	370	433	354 (353 L)	247	(55 L)	340/II
Mennyországnak királynéja, ó Mária	056_1	370	434	354	247	-	340/I
Mennyországnak Királynéja (reménység, ó Mária)	056_2	-	-	354	247	-	-
EGYÉB							
Követi vala Krisztus csodáját	057_1	449	527	379	294	-	-
Szent Márton születék	057_2	470	554	403	-	-	-
Szűz támada pogány népnek nemzetéből	057_3	485	570	419	-	-	-
ORDINÁRIUM							
Kyrie – Magne Deus potentiae	057_4	507 (M is)	596 (597 M)	434	(4 M)	6	-
Et in terra hominibus pax bona sit credentibus	058_1	510	604	435	-	-	-
Dicsőség az Istennek, mennyei felségnek	058_2	509	603	435	9	-	26
Hiszek egy mindenható szent Istenben	059	513	607	439	15	-	-
Hiszek egy mindenható Istenben	062	514	608	440	16	-	-
Hiszek egy Atyaistenben, mennynek, földnek teremtőjében	066	515	609	441	17	-	-
Szent, szent, szent Ura [a] seregeknek	070	-	-	442	-	-	-
Szent az Atya, szent az Atya örök Isten	071	-	-	443	19	-	31
EGYÉB							
Amely embernek jó hite vagyon	072_1	523	618	452	-	-	-
Fiant Domine oculi tui intendentes	072_2	526	622	455	-	-	-
Könyörögjünk az Istennek Szentlelkének	073_1	528	624	456	-	-	-
Adjunk hálát mindnyájan	073_2	528	625	457	-	-	-
Hála tenéked, mennybéli szent Isten	074_1	533	633	460	-	-	-
Mondjatok dicséretet, keresztények az Úristennek	074_2	534	635	461	-	-	-
Vedd el, Úristen, rólunk	074_3	539	640	463	304	-	382
Hálaadásunkban rólad emlékezünk	075_1	541	643	465	-	-	-
Ébredjél fel, világ, bűneidből	075_2	542	644	466	-	-	-

10.18132/LFZE.2008.2

Incipit	D-Sz	1676	1979	1719	1805	Cer.	1921
Emlékezzél, Úristen, híveidről	076_1	542	645	466	-	-	-
Mennybéli nagy Isten, hozzád kiáltunk	076_2	546	651	470	-	-	-
Ó mely igen rövid volt lám e világ	076_3	549	654	473	-	-	-
ZSOLTÁR							
Szent Dávid próféta éneklő könyvének huszonkettőd részében	077_1	585	686	498	-	-	-
Nagy bánatban Dávid mikoron vala	077_2	599	696	506	-	-	-
Mint a szép hives patakra	077_3	600	697	508	320	-	-
Lásd meg, Uram, én ügyemet*	078_1	601	698	509	-	-	-
Mikor Senakerib a Jeruzsálemet	078_2	603	699	510	-	-	-
Erős várunk nekünk az Isten	078_3	604	700	511	-	-	-
Ne szállj perbe énvelem	079_1	-	-	513	-	-	187
Hogy Jeruzsálemnek drága templomát	079_2	617	711	522	-	-	-
Úrnak szolgái, no dicsérjétek	080_1	628	722	536	-	-	-
Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban	080_2	635	726	539	-	-	-
Meg ne fedj engemet, Uram	081_1	638	728	541	312	-	-
PENITENCIATARTÓ ZSOLTÁR							
Könyörülj, Istenem	081_2	-	-	545	102	-	163
HALOTTAS							
Jaj, mely hamar múlik	082_1	652	740	553	356	-	-
Sok rendbéli próbák vannak	082_2	657	743	557	-	-	-
Ember, emlékezzél a szomorú halálról	082_3	660	745	559	-	-	-
Ó életünk végórája	083_1	669	753	568	334	-	429
Már elmegyek az örömbe	083_2	685	766	582	-	-	-
Mit bízik e világ ő álnokságában	083_3	687	768	583	326	-	-
Dies irae dies illa	084_1	688 (689 M)	769 (770 M)	584 (585 M)	(323 M)	9	(403 M)
Horrenda mors tremenda mors	084_2	690 (M is)	771 (772 M)	586 (M is)	(332 M)	-	-
Bizonytalan voltát világ állapotjának	084_3	702	779	593	-	-	-
Seregeknek szent Istene	084_4	703	780	595	340	-	-
Szomorú a halál a gyarló	085_1	707	783	598	-	-	-
Ó keserves jajszó	085_2	713	786	602	335	-	428
Est messor cognomento mors	085_3	719	789	611	-	-	-
Kaszás e földön a halál	086_1	720	790	612	356	-	-

10.18132/LFZE.2008.2

Incipit	D-Sz	1676	1979	1719	1805	Cer.	1921
Eheu quid homines sumus?	086_2 (133_2 is)	-	-	623	376 (78 M)	-	-
ÍTÉLETNAP							
Kérlek és intlek mostan tégedet	086_3	725	793	626	-	-	-
Ó mely félelem és rettegéssel	087_1	726	794	627	85	-	-
POKOL							
Ó bú látott, sok kínt vallott	087_2	729	795	630	88	-	-
MENNYEI BOLDOGSÁG							
Ad perennis vitae fontem	087_3	733 (734 M)	796 (797 M)	633 (634 M)	-	-	-
Igazságszerető	088_1	745	801	644	92	-	-
VESPERÁS							
Magasztalja az én lelkem az Urat	088_2	(751 L)	(808 L)	650 (649 L)	243 (244 is)	16 (L is)	195
LITÁNIA							
Uram, irgalmazz nékünk – Jézus, élő Istennek Fia (Jézus neve)	089_1	753	810a	677	-	-	-
ua. R.2. Ó kegyes Jézus	089_2	-	-	-	-	-	-
ua. R.3. Ó megfeszült Jézus	089_3	-	-	679	-	-	-
Mária, Istennek Szent anyja – Üdvözlégy, Mária (Lorettói)	090_1	756	811	680	-	-	-
ua. R.2. Imádj Istent érettünk	090_2	758	812	682	-	-	440 („Kájoni-féle” lit. refrénje)
ua. R.3. Szentséges Szűz Mária	090_3	-	-	682	-	100	439 („Laureto-mi” lit. refrénje)
Atya, Fiú, Szentlélek egy Isten (Szent Márk napi)	091_1	759	813	683	305	-	211
Uram, irgalmazz nékünk – Szentséges Szűz Mária (Mindenszentek)	091_2	763	814	688	-	-	-
Uram, irgalmazz nékünk – Jer, mi kérjük a mennybéli Atya Istent (Mindenszentek)	092	775	820	693	-	-	-
Hol vagy, én szerelmes Jézus Krisztusom?**	094 (141 is)	-	-	-	108	-	159
KYRIE LITÁNIÁHOZ							
Kyrie	095_1	-	-	-	-	-	-
Kyrie	095_2	-	-	-	-	-	-
Kyrie	095_3	-	-	-	-	-	-
Kyrie	095_4	-	-	-	-	-	-

10.18132/LFZE.2008.2

Incipit	D-Sz	1676	1979	1719	1805	Cer.	1921
Kyrie	095_5	-	-	-	-	-	-
Kyrie	095_6	-	-	-	-	-	-
Kyrie	096_1	-	-	-	-	-	-
Kyrie	096_2	-	-	-	-	-	-
Kyrie	096_3	-	-	-	-	-	-
Kyrie	096_4	-	-	-	-	-	-
Kyrie	096_5	-	-	-	-	-	-
Kyrie	096_6	-	-	-	-	-	-
Kyrie	097_1	-	-	-	-	-	-
Kyrie	097_2	-	-	-	-	-	-
Kyrie	097_3	-	-	-	-	-	-
Kyrie	097_4	-	-	-	-	-	-
Kyrie	097_5	-	-	-	-	-	-
BAROKK KANCIÓ							
Rex clementissima	098	-	-	-	-	-	-
Da mihi Iesu cor tuum	099_1	-	-	-	-	-	(237 M)
O Virgo Virginum	099_2	-	-	-	(230 nótaut.)	-	-
Ubi es? Ubi es? Dilacte Iesu	100	-	-	-	-	-	-
O quando te videbo	101	-	-	-	-	-	-
Chare chare IESU	102–103_1	-	-	-	-	-	-
Ah Iesu ubi requiescis	102–103_2	-	-	-	-	-	-
Iesu mi ad te suspiro	102–103_3	-	-	-	-	-	-
Iesu o delitium	104_1	-	-	-	-	-	-
Stella maris, tot amaris*	104_2	-	-	-	-	-	-
MISE							
Kyrie	105	-	-	-	-	-	-
Et in terra pax	106	-	-	-	-	-	-
Patrem omnipotentem	108	-	-	-	-	-	-
Sanctus	111	-	-	-	-	-	-
SZENT FERENC MISE							
Kyrie	113	-	-	-	-	-	-
Gloria	114	-	-	-	-	-	-
Patrem omnipotentem	117	-	-	-	-	-	-
EGYÉB							
[Pange linqua gloriosi - corporis mysterium]	122	277 (278 M)	321 (322 M)	214 (M is)	(182 M)	28	65
Imádlak, ó szent ostya**	123	-	-	-	197	-	52

10.18132/LFZE.2008.2

Incipit	D-Sz	1676	1979	1719	1805	Cer.	1921
Mária, szívemet, gyullaszd lelkemet**	125	-	-	-	234	-	304
(üres oldal)	(126)						
Édes Jézus, én szerelmem, lelkem kedves vendége**	127	-	-	-	-	-	-
Lelkünk üdvössége ihol jelen vagyon**	128	-	-	-	198	-	62
Üdvözlégy Jézusnak szent teste és vére**	129	-	-	-	195	-	83
Üdvözlégy Krisztusnak drága szent teste**	130	-	-	-	188	-	-
O mi Jesu vulnerate**	131	-	-	-	-	-	-
Végórámon, halálomon, Jézus, Mária, József**	132	-	-	-	-	-	-
Cur mundus militat**	133_1	686	767	586	-	-	-
Eheu quid homines sumus?**	133_2 (086_2 is)	-	-	623	376 (78 M)	-	-
Sancta mater Dei**	134_1	-	-	-	-	-	-
Egeknek királyát, világ megváltóját**	134_2	-	-	-	-	-	-
Boldogasszony anyánk**	135	-	-	-	235	-	-
Ó Mária, mi életünk**	137	-	-	-	(177 nótaut.)	-	-
Mennynek, földnek ura, pokolnak rontója**	138	-	-	-	(89 nótaut.)	-	-
Dicsértessék édes Jézusnak szent neve**	139_1	-	-	-	22	-	16
Ó áldott Szűzanya**	139_2	395	465	323	228	-	311
Hol vagy, én szerelmes Jézus Krisztusom?**	141 (094 is)	-	-	-	108	-	159
Imádlak, Jézusom, itt áldlak, Krisztusom**	142	-	-	-	-	-	-

10.18132/LFZE.2008.2

IV. A Deák–Szentes kézirat dallamai a néphagyományban — a karácsonyi ünnepkör énekei, halottas énekek

1. Gyűjtések, gyűjtők, kiemelkedő énekesek

A népzenei gyűjtések között kevés a kifejezetten népénekek felkutatására irányuló gyűjtés, a XX. század első feléből pedig szinte hiányzik. Örvendhetünk tehát azoknak a vallásos, egyházi adatoknak, amelyek a gyűjtésekben mégis felbukkannak. Éppen az a tény, hogy nem az itt vizsgálandó anyag, hanem elsősorban a régi stílusú népdal összegyűjtését célozták az első gyűjtőutak, rendkívül jelentőssé teszi ezen adatokat. Az így (írásban vagy hanghordozón) rögzített énekek egy része a népénektörténet utolsó két–három századából való, másik részének énekei viszont mindig is közkedveltek és közismertek voltak, lehettek.

Az első székelyföldi és bukovinai gyűjtések Kodály Zoltán nevéhez kötődnek, akinek a helyszíni lejegyzésekben és fonográffelvételeken meglevő anyagában — szemléletének és történeti érdeklődésének köszönhetően — számos népének is található.[1] 1910-ban Gyergyóban, 1912-ben Kászonban, 1914-ben pedig Bukovinában gyűjtött, így nem véletlen, hogy számos ének nála jelenik meg először. Anyagában feltűnően sok a halottas.[2] Az 1920-as évek végétől egy újabb népzenekutatói generáció indult útnak. Bukovinából Balla Péter 1933-as gyűjtése tárt fel néhány népéneket.

A moldvai gyűjtések[3] a székelyföldihez képest későn kezdődtek el. 1929-ben és 1932-ben Domokos Pál Péter hozta az első adatokat a moldvai magyarok archaikus énekeiről, amelyeket róluk írt könyvében közzé tett. Itt közölt néhány egyházi éneket is,[4] majd a későbbiekben is gyűjtött, főként a Bukovinából és Moldvából áttelepült énekesek között.[5] 1930-ban Veress Sándor,[6] 1932–33 között Lükő Gábor, majd 1934-ben Balla Péter járt Moldvában; gyűjtéseikben főként a Deák–Szentes kézirat adventi-karácsonyi dallamait láthatjuk.

---

1. Népének-gyűjtését részletesen *l*. Kővári 2007e.
2. Felfigyelt arra, hogy „Általában a nép legtöbbet a halottas énekeket használja. Ha kezünkbe veszünk egy népi használatban elnyűtt énekeskönyvet, legkopottabbak a halotti énekek lapjai.”. Kodály 1952. 97. jegyzet.
3. A moldvai és bukovinai gyűjtések történetét *l*. Domokos M. – Németh 2004. 15–19., 23–24.
4. Domokos 1941. (az 1931-es első kiadás harmadik, dallamokkal bővített kiadása).
5. Domokos M. 2002a.
6. Veress 1989., Berlász 1988., Szalay 1988.

10.18132/LFZE.2008.2

Az 1930-as évek végén meginduló sorozat, a Pátria lemezek egyházi énekei között már több, a Deák–Szentes kéziratban is meglévő dallammal találkozunk. Elsősorban olyanokkal, amelyek az egész falusi közösség szinte napi használatában vannak, mint például *A Szűz szülé Szent Fiát, örvendezzünk*, *Az nap harag napja leszen*, vagy az *Üdvözítőnknek szent Anyja* kezdetű énekek. Földrajzi szempontból jelentős, hogy mindhárom vizsgált terület képviselteti magát ezen a (felvételekben több évtizedre elhúzódó) sorozaton népénekkel: Udvarhely megye, Bukovina és Moldva.[7] Lajtha László 1942-ben Udvarhelyen gyűjtött számos népéneket. Az aldunai székely telepeseket Kiss Lajos látogatta először 1940-ben, majd az 1960-as években vett fel tőlük bőséges egyházi énekanyagot is.

A XX. század közepétől már sok gyűjtő járta Erdélyt és Moldvát, Budapestről és Kolozsvárról. Kiemelkedő kolozsvári gyűjtő Kallós Zoltán, aki református létére felfigyelt arra, milyen nagy jelentősége van a vallásnak és az ahhoz kapcsolódó népénekeknek a római katolikus gyimesi és moldvai falvakban.[8]

Az 1950-es évek végén Domokos Pál Péter ösztönzésére indult székelyföldi gyűjtőútra Forrai Magdolna Gregoria nővér, aki 1958–63 között Udvarhely, Csík és Háromszék falvaiban folytatott első ízben kifejezetten népénekekre, mégpedig a Kájoni Cantionale énekeire irányuló gyűjtést.[9] Beszámolója hatására Vikár László is elment magnetofonnal Udvarhely megyébe gyűjteni. Számos olyan ének van azonban, amely egyedül csak Forrai Magdolna gyűjtésében szerepel, ezért is kiemelkedő fontosságú a jobbára csupán helyszíni lejegyzés formájában ránk maradt anyaga.

1967 nyarán Sárosi Bálint és Dobszay László Csíkban rögzített sok egyházi éneket. 1973–81 között az Udvarhely megyei Kápolnásfaluban végzett kimerítő népének-, főként halottas-, vagyis virrasztó énekes gyűjtést Ullmann Péter.[10] 1997 és 1999 nyarán — kezdetben Németh Istvánnal közösen — eredtünk Forrai Magdolna nyomába. Gyűjtéseinknek azt a summázatát adhatjuk, hogy a negyven évvel korábban feljegyzett, néhány hangos díszítésekkel énekelt dallamok egy része már nem volt megtalálható a XX. század végén, a fellelhetők közül pedig

7. Pátria 2001. 3. CD-ROM.
8. Kallósról *l.* Domokos M. 2002b. Archaikus imádságokat és népénekeket közöl Kallós 2005. A teljes magyar nyelvterületre kiterjedő képet ad a népénekekről egy 8 kazettából álló gyűjtemény, Dobszay–Németh 1997.
9. A Domokos Pál Péter és Gregoria nővér közti levelezést *l.* Domokos M. 1996., életéről, gyűjtéséről, és gyűjtésének későbbi változatairól *l.* Kővári 2007c.
10. Ullmann 1982., 1986.

10.18132/LFZE.2008.2

sokuk előadásából — a *Szent vagy, Uram!* énekes- és kántorkönyv használata miatt — eltűntek a hajlítások és a variánshangok.[11]

Moldvában 1969-ben Szendrei Janka végzett gyűjtést, aki sok gregorián éneket vett fel. Ugyancsak sikerült gregorián- és népénekeket szép számmal rögzítenie 1993-ban Kallós Zoltán vezetésével egy budapesti gyűjtőcsoportnak.[12] Szintén hozott népénekeket Pávai István és Richter Pál 1996-os moldvai útja. Magam 2004 őszén Harangozó Imrével néhány napot Pusztinán és Klézsén töltöttem abból a célból, hogy népénekeket gyűjtsünk.[13] Jól használható az a nagy, reprezentatív könyv, mely Seres András — zömében 1972–1988 között végzett — gyűjtéséből merít, és amelyben számos egyházi éneket is találunk.[14]

Az utóbbi években a csángók és kultúrájuk iránt megnövekedett érdeklődés hatására — amihez hozzájárul a magyar nyelvet oktatni hosszabb–rövidebb időre Moldvában tartózkodó fiatal pedagógusok és környezetük érdeklődése és munkája, valamint a néprajz szakos egyetemi hallgatók terepmunkája is — több szálon folyik gyűjtés és kutatás. Sajnálattal kell megállapítanunk azt a tényt, hogy ezek a gyűjtések már nem kerülnek be a Zenetudományi Intézet központi népzenei gyűjteményébe, ahova korábban a gyűjtők anyagaikat rendszeresen eljuttatták, és így lehetetlen a gyűjtött dallamkincsről teljes áttekintést szerezni. A gyűjtők közül meg kell említenünk még Jáki Sándor Teodóz bencés atyát, aki évtizedeken keresztül rendszeresen járt és gyűjtött Moldvában, de anyagát egészében nem ismerjük.[15] Annak ellenére, hogy erdélyi gyűjtők sora (például Tánczos Vilmos, Pozsony Ferenc tanítványaival) járta Moldvát, tanulmányok és könyvek jelentek meg, amelyek jelzik a vallásos néphagyomány moldvai jelenlétét,[16] kifejezetten az egyházi énekkincs felkutatására irányuló gyűjtésről és kutatásról nem tudunk.

A térségre vonatkozó személyi monográfiákról is szólnunk kell. Az egyik legkiválóbb, legnagyobb tudású klézsei énekes, Lőrinc Györgyné Hodorog Luca (sz. 1920.) életével és tudásával Pozsony Ferenc foglalkozott.[17] Tánczos Vilmos a

11. Ezen gyűjtéseinkről *l.* Kővári 1998., 2001., 2007c.
12. A gyűjtőcsoport tagjai voltak: Kallós Zoltán, Domokos Mária, Németh István, Léránt Andrea és Teszáry Miklós. A moldvai csángók latin és magyar nyelvű egyházi énekeiből Dobszay László szerkesztésében jelent meg válogatás, melynek nagy részét az 1973-as, kisebb részét pedig az 1969-es gyűjtések jelentik. Dobszay 1997.
13. Harangozó–Kővári 2005. Ebben a kötetben a 2004-es közös gyűjtésünkből 20 ének kottája és szövege, valamint egy kivételével mindegyiknek hanganyaga szerepel.
14. Seres–Szabó 1991. A kötet születéséről *l.* Pávai interjúját a szerzővel, Pávai 2005. 181–186.
15. Élményeit és gyűtéseit könyv formájában összegezte, amelyben néhány ének szövege és kottája helyet kapott, Jáki 2002.
16. A csángókról szóló irodalmat több bibliográfia összegzi. 1996-ban jelent meg Halász Péter összeállítása a Lakatos Demeter Egyesület kiadványaként, Halász 1996. Legújabban neves erdélyi folkloristák készítettek bibliográfiát, Illyés–Pozsony–Tánczos 2006.
17. Pozsony 1994.

10.18132/LFZE.2008.2

közeljövőben tervezi elkészíteni a szintén moldvai Erdély János és Andor János előénekesek monográfiáit, valamint Daczó Árpádnak ugyanezeknél végzett gyűjtésének kiadását.[18] A Bukovina legnagyobb tudású énekesének tartott Gáspár Simon Antalnak — akitől először Domokos Pál Péter gyűjtött —személyi monográfiája kéziratban van.

A mai énekvezetőknek, búcsúvezetőknek, előimádkozóknak — akik a korábbi századok licenciátusainak utódai — nem csupán az énekek, de a szokások továbbhagyományozásában is jelentékeny részük van. „Esetenként az egyén szerepe különösen megnőhet, amikor bizonyos közvetítő szerepet tölt be a hivatalos és a népi vallásosság között."[19] Természetesen az egyes népszokások „gyakorlása" során is énekeskönyvekből, ponyvákból, egymástól másolják az énekszövegeket, megöröklik, vagy éppen megrendelik egy erre specializálódott egyéntől. Így jön létre a kéziratos énekeskönyvek sora, amitől „...alig válnak meg (...), ami azt bizonyítja, hogy szükség van rá".[20] Magunk is székelyföldi és moldvai gyűjtéseink során láttunk, dokumentáltunk ilyen füzeteket, melyeket valóban féltve őriznek. Egy bukovinai énekesnek, László Mártonnak, aki megrendelésre másolt énekeskönyvekből, meg is jelent a halottas énekeket tartalmazó könyve.[21]

A kutatás tehát folyik, egymás után jelennek meg, illetve várhatók a vallásos néphagyományban a zenét, és így a népéneket is tárgyaló tanulmányok és kötetek. Az anyag azonban hatalmas, a gyűjtések feldolgozása időigényes, ezért érthető, hogy a kutatás tempója lassú.

A következő fejezetekben a Deák–Szentes kézirat dallamainak Székelyföld és Moldva néphagyományában való továbbélését vizsgáljuk, egyenként, a kéziratban való megjelenés sorrendjében. Azonban — mivel a kézirat énekanyaga átfogja a teljes egyházi évet, valamint egyéb, a szentekről szóló és tematikus énekeket is tartalmaz — szükségesnek tartottuk a vizsgálandó énekek számának szűkítését. Így a karácsonyi ünnepkör énekeit, valamint az emberi élet fordulópontjaihoz kapcsolódó szokások közül a halottasokat választottuk ki, mivel a nép az advent–karácsonyi időszakban, valamint halálesetkor énekel templomon kívül (is) egyházi énekeket. Ekkor lépnek ugyanis előtérbe azok a szokások, amelyek a legtöbb egyházi éneket életben tartották és tartják.

18. Erdély Jánosról ír Tánczos 2006. Daczó Árpád Lukács ferences pap gyűjtéséből több éneket közöl Székely 1995.
19. Barna 1998. 27.
20. Bálint 1991. 30.
21. László 1994.

10.18132/LFZE.2008.2

A karácsony napi és az azt követő jeles napok szokásai: a betlehemezés, István- és Jánosköszöntés (vagyis a férfiak köszöntése), a lányok köszöntése, majd az újévköszöntés és a vízkereszti házszentelés. A betlehemes játékok közül van olyan, amit a templomban adnak elő, ilyen a Kézdiszék nagy részén ismert ún. Kecskés-mise, melyben prózai részek nem is szerepelnek.

A gyűjtők által legtöbbször felkeresett, fentebb már említett kiemelkedő bukovinai adatközlő, Gáspár Simon Antal (1895–1978) nem csupán vezető énekese volt falujának, hanem tudását önképző módon fejlesztette. Tehetségét egyéb területeken is igyekezett kamatoztatni. Gyöngybetűkkel több énekfüzetet írt végig, emellett pedig szülőfalujának, Istensegítsnek helyrajzát, nyelvjárási szótárát elkészítette, mindennapi életét és népszokásait is megörökítette. Írásainak egy része halála után megjelent. Kötetében leírja az adventi–karácsonyi időszak szokásait és azok énekeit.[22] Így megemlékezik (több helyütt is) a karácsonyi köszöntésről (a gyermekek végezték a *Paradicsom mezejében*, a *Mostan kinyílt egy szép rózsavirág* vagy a *Ne féljetek, pásztorok* kezdetű énekekkel), a betlehemezésről, hogy advent minden estéjén összegyűltek próbálni, hogy az éjféli misén beöltözve vesznek részt, és hogy karácsony napján járják a betlehemest. Továbbá a férfiak köszöntéséről István és János napon (*Íme egykor Szent István, Dicső Szent Jánosnak ünnepét szenteljük*), vagy a „megéneklés”-ről, a „serkenelés”-ről:

> A legények egy része Bethlehemet tanolnak a mások a Serkenjt tanolják Karácsonra a lejányokat meg énekelni. Négy rend van felszegiek a nagy legények egy rend az alszegiek a nagy legények a másodi krend és még két rend a fiatalabak ból. Minden este járnak tanolni. Minden rend legén valaszt egy birót s két esküdtet s egy nótáriust aki az éneket vezeti. Minden este karácsonyig gyakorolják az éneket. Ezt a két éneket énekelik végig: *Serkenj lelkem mély álmodbol*, s *Im midőn mindeneket birsággal hivatna*. Az énekből egy verset énekelnek a legények s egyet a mozsikások felváltva végig. (...)
>
> Karácson estéjén megindultak a legények a leányokhoz énekelni. Mozsikásokval mentek sorba a leányos házakhoz. Bé kopogtattak. s ha az apa engedte, meg énekelték. *Serkenj lelkem mély álmodból* A notárius kezdte s a többi legény eggyütt énekelt. Egy verset a legények énekeltek s egy verset a mozsikások mozsikáltak

22. „Bukovinai magyar népszokások Istensegitsen és a többi magyar falvakban” Gáspár 1986. 11–42. Azt az egyházi szokást is leírja, hogy a karácsony napjának három szentmiséjére igyekezett elmenni a falu: az éjféli- és a nagymisén mindenki ott volt, vagyis sokan kiszorultak a templom falain kívülre, de számosan karácsony éjszakáján nem is feküdtek le, nehogy elaludjanak és elszalasszák a pásztorok hajnali miséjét.

10.18132/LFZE.2008.2

végig a tizennégy verset. Azután ugyan ugy az *Im midőn mindeneket birsággal hivatna* és el énekelték s mozsikálták.[23]

Egy másik írásában még a következő énekeket említi: *Harmatozzatok, égi magasok*, *Üdvözlégy, Szent Szűz, teljes malaszttal*, *Csordapásztorok*.

Háromszéki gyűjtéseink során magunk is tapasztaltuk, hogy a betlehemezők advent folyamán próbálnak. Kedvelt időtöltés lehetett ez számukra, amire a kézdialmási betlehemes füzet utolsó lapján látható malom-játék rajzból is következtethetünk (*l*. függelék 11. fénykép). Háromszéken még néhány faluban gyakorolják, máshol csupán egyes emberek emlékezetében él, hogy karácsony napjaiban megköszöntik a férfiakat és a lányokat.

A hatalmas anyag indokolta tehát e válogatást. Alábbi áttekintésünkben az egyes énekek tárgyalását a Deák–Szentes kézirat sorrendjében végeztük, és az olvasás megkönnyítése végett * jellel elválasztottuk egymástól. Az egységek szerkezete a következő: először összegezzük az adott ének előfordulását a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában, valamint jegyzetben felsoroljuk azokat az énekeket, melyek ugyanezekben az énekeskönyvekben *ad notam* jelzéssel ide köthetők. Ahol az anyag megkívánja, külön bekezdésben azokat az énekszövegeket is feltüntetjük, amelyek valamely ének kapcsán a nótautalás rendszerébe bekapcsolódnak.

Ezután — szintén jegyzetben — megadjuk a dallamra vonatkozó irodalmat (melyek az ének eredetéről, elterjedéséről, esetleges átalakulásáról alapvető útbaigazítást adnak), és amennyiben az ének szerepel a XVII. századi csíkcsobotfalvi kéziratban, illetve a Cantionale negyedik, XX. századi, kottás kiadásában, akkor azt összehasonlítjuk a Deák–Szentes kézirat XVIII. században feljegyzett dallamalakjával, esetenként kottáját is hozzuk. Ha az ének nincs meg a Baka-féle kántorkönyvben, akkor a legfontosabb nyomtatott, kottás énekeskönyv, a Cantus Catholici változatával vetjük egybe, melyre mint ismertre hivatkozunk, s dallamát terjedelmi okok miatt itt csak nagyon indokolt esetben közöljük.

Harmadjára a népi alakváltozatokat vizsgáljuk, szükség esetén földrajzi bontásban. Jegyzetben megadjuk a dallamnak az MTA Zenetudományi Intézet Központi Népzenei Gyűjteményének típusrendjében való fellelhetőségét, azaz típusrendi számát, valamint a témára vonatkozó két alapvető kiadványban elfoglalt helyét. Ezekre, a Szendrei–Dobszay–Rajeczky: *XVI–XVII. századi dallamaink a*

23. Gáspár 1986. 13–14. és 17.

10.18132/LFZE.2008.2

népi emlékezetben és a Szendrei–Dobszay: *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa I.* című kötetekre[24] ismertként támaszkodunk, a bennük leírtakat egészítjük ki — ha vannak — az újabb gyűjtésekből vagy kiadványokból származó adatokkal, illetve a Kájoni Cantionale 1805-ös és 1921-es kiadásainak a vizsgálatba való bekapcsolásával. Végül pedig a népzenei változatok (többnyire) első strófájának kottáját hozzuk. (Amennyiben ki van írva a versszak száma, azzal azt jelezzük, hogy több strófát énekelt az adatközlő.)

Itt jegyezzük meg, hogy az énekek válogatásánál több szempontot vettünk figyelembe. Egyrészt olyan dallamváltozatok kerültek e dolgozatba, amelyek jól szemléltetik az elemzésben leírtakat. Másrészt viszont igyekeztünk a fenti kiadványokban eddig nem publikált adatokat kiválasztani, és előnyben részesítettük a saját gyűjtésűeket.

2. Adventi énekek

A Deák–Szentes kézirat 18 éneket tartalmaz az adventi időszakra, *Pro Tempore Adventus* felirattal. Közülük egynek a dallamát nem kottázták le.[25]

A *Dicsőség mennyben Istennek* kezdetű ének a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában megtalálható, az 1805-ös harmadikban átfogalmazva, míg az orgonakíséretes utolsóban már csak az első strófája olvasható.[26] Nótautalások között csak a harmadik kiadásban szerepel, prédikáció utáni éneknél.[27] Az első két kiadásban az *O gloriosa Domina* dallamára éneklendő, mely számos további énekszöveget hordoz.[28] E nótautalás más, a Cantionale ad notam jelzései között

24. SzDR és MNdTK I. (előbbihez hangzó válogatás is készült, *l.* Szendrei 1993.).
25. *Az Úristen ím az Ádámnak* (Deák–Szentes kézirat 15. o., l. melléklet 015_2). Dallamát Kájoni János az ún. Csíkcsobotfalvi kéziratban megörökítette. Közli Domokos 1929a. 29.
26. Kájoni 1676. 1. és 234. o. (Domokos 1979. 3. és 253b. sz.), 1719. 2. o., 1805. 7. o. (felirata: Adventre, Karácsonyra vagy közönséges időre, Nota: Különb, az időknek különbsége szerint), 1921. 118. sz. (karácsonyi énekek között, 1 vsz., dallam: Szentmihályi Mihály Énekeskönyv 1797.).
27. *Adjunk hálát Istenünknek* (Kájoni 1805. 33. o. Nota: Üdvözítőnknek Szent Anyja, vagy Dicsőség mennyben Istennek).
28. *O gloriosa Domina* (1676. 372. o. [Domokos 1979. 438. sz.], *O gloriosa Virginum* 1719. 300. o.) Nota: Mennyországnak királynéja.
Ad notam O gloriosa Domina: *Gábriel elválasztaték* (Kájoni 1676. 7. o. [Domokos 1979. 13. sz.], 1719. 8. o., 1921. 99. sz. [más dallammal]), *Mennyből az Ige lejöve* (1676. 23. o. [Domokos 1979. 35. sz.], 1791. 21. o., 1805. 184. o. Nota: tulajdon, vagy Üdvözítőnknek szent Anyja), *Világ váltója születik* (1676. 74. o. [Domokos 1979. 123. sz.], 1719. 44. o., 1805. 53. o. Nota: Mennyből jő égi követség), *Laetare Virgo Israel* (1676. 93. o. [Domokos 1979. 152. sz.], 1719. 55. o.), *Örvendj, ó áldott Izrael* (1676. 93. o. [Domokos 1979. 153. sz.], 1719. 55. o., *Örvendj, Szűz, mert akit szűzen* 1805. 61. o. Nota: Mennyből jő égi követség), *Új csillag jelent az égen* (1676. 109. o. [Domokos 1979. 175. sz.], 1719. 83. o., 1805. 74. o. Nota: Dicsérd, Sion két verset összetéve, vagy Ave panis Angelorum), *In mea sint memoria* (1676. 156. o. [Domokos 1979. 197. sz.]), *Mennynek királyné asszonya* (1676. 255. o. [Domokos 1979. 289. sz.], 1719. 195. o., 1805. 246. o. Nota: tulajdon, 1921. 339. sz.), *Ó te, boldog Szentháromság* (1676. 286. o. [Domokos 1979. 330. sz.] Nota: O lux beata Trinitas, vagy O gloriosa Domina, 1719. 222. Nota: Iam sol recedit

10.18132/LFZE.2008.2

szereplő dallammal összekapcsolódik (például *Ave fuit prima salus*). Emiatt bajos szétválasztani egymástól ezeket az énekeket, és eldönteni, hogy vajon melyik énekszövegeket melyik dallamon énekelhették. Mivel azonban közülük nem egy a Deák–Szentes kéziratban dallamával együtt olvasható, mint a *Mennyországnak királynéja, irgalmasságnak szent Anyja* (Deák–Szentes kézirat 55. oldal) és az *Üdvözítőnknek szent Anyja* (Deák–Szentes kézirat 16. oldal), ezért a Cantionale szerint egymásra utaló énekeket mégis külön, az említett énekek jegyzeteiben közöljük, megjegyezve azonban az összekapcsolódás tényét.

A Deák–Szentes kézirat dallamától (melléklet 008_1)[29] teljesen eltérő éneket találunk a Cantionale negyedik kiadásában, mely *Mennyből jövök most hozzátok* kezdettel kéziratunkban is szerepel (Deák–Szentes kézirat 19. o.). Tehát az első két kiadás idején egy meghatározott dallamra énekelték; a harmadik kiadásnál a kántor határozta meg a dallamot az egyházi év időszakainak megfelelően; végül a negyedik, kottás kiadásban ismét másik, eddig ezzel a szöveggel összefüggésbe nem került, evangélikus eredetű dallammal találjuk. A tárgyalt ének kéziratbeli dallama az első két kiadás nótautalásának, a *Mennyországnak királynéja* kezdetű éneknek tágabb dallamrokonságába tartozik (vö. szótagszám, első két sor), amely szintén megtalálható a kéziratban (melléklet 055_3).[30] A kézirat *Dicsőség mennyben Istennek* kezdetű dallamát a Cantus Catholiciben *Jesu dulcis memoria*

---

igneus [= O lux]), *Ó én szerelmes Jézusom* (1676. 293. o. [Domokos 1979. 343. sz.], 1719. 231. o.), *Üdvözlégy, Krisztus szent teste* (1676. 323. o. [Domokos 1979. 370. sz.], 1719. 261. o.), *Üdvözlégy, Krisztus szent Anyja* (1676. 355. o. [Domokos 1979. 414. sz.], 1719. 142. o.), *Az egeknek szép csillaga* (1676. 384. [Domokos 1979. 457. sz.], 1719. 311. o. Nota: O gloriosa Virginum, 1805. 242. o. Nota: tulajdon), *O Christi munera coelica* (1676. 407. o. [Domokos 1979. 483. sz.], 1719. 334. o.), *Maria mater numinis* (1676. 416. o. [Domokos 1979. 491. sz.], 1719. 341. o.), *Üdvözlégy, világ asszonya* (1676. 424. o. [Domokos 1979. 498. sz.], 1719. 348. o. Nota: Mittitur ad Virginem [téves utalás, *l. Mittitur ad Virginem* Deák–Szentes kézirat 13. o.]), *Szent András, Isten szolgája* (1979. 442. o. [Domokos 1979. 516. sz.], 1719. 374. o. Nota: O gloriosa Virginum), *De Patre verbum prodiens* (1676. 444. o. [Domokos 1979. 518. sz.], 1719. 376. o. Nota: O gloriosa Virginum), *Üdvözlégy, szűz Szent Borbála* (1676. 488. o. [Domokos 1979. 573. sz.], 1719. 421.o. Nota: O gloriosa Virginum), *Üdvözlégy, édes Jézusunk* (1676. 553. o. [Domokos 1979. 659. sz.], 1719. 476. o. Nota: O gloriosa Virginum), *Állatoknak megtartója* (1676. 559. o. [Domokos 1979. 665. sz.], 1719. 446. o. Nota: O gloriosa Virginum), *Ó mennyeknek fényessége* (1676. 560. o. [Domokos 1979. 668. sz.], 1719. 480. o. Nota: O gloriosa Virginum), *Ó áldott Atya Úristen* (1676. 561. o. [Domokos 1979. 670. sz.], 1719. 481. o. Nota: O gloriosa Virginum).

Ad notam Ave fuit: *Krisztusnak hű keresztényi* (1676. 676. o. [Domokos 1979. 760. sz.], 1719. 573. o.). Az 1719-es kiadásban csupán a nótautalások között találkozunk az Ave fuit kezdetű énekkel.

Lényegesen eltérő nótautalások: *Jövel, népek Megváltója* (1676. 58. o. [Domokos 1979. 87. sz.] Nota: Ave fuit prima salus, 1719. 68. o. Nota: O gloriosa Domina, *Jövel, népek nagy váltsága* 1805. 65. o. Nota: Mennyből jő égi követség, vagy Ébredj, ember, 1921. 120. sz. [az Ébredj, ember, mély álmodból dallamával]).

A Kájoni Cantionale nótautalásaiban ide kapcsolódó dallamok: Mennyországnak királynéja, Üdvözítőnknek szent Anyja.

29. Deák–Szentes kézirat 8. o. RMDT II. 84., Dobszay 1995. 125–126. (ÉE 189. sz.).
30. Deák–Szentes kézirat 55. o. RMDT II. 75., Dobszay 1995. 126. (ÉE 219. sz.), SzDR I. 134–135., II. 65. o.

10.18132/LFZE.2008.2

szöveggel találjuk, mely hajlításokban szegényebb, módosítást nem használ, harmadik sorában tágabb, negyedikben viszont szűkebb ambitusú.

A népzenei gyűjtések között[31] csupán egyetlen adatunk van a magyar nyelvterület keleti részéből, a *Jesu dulcis memoria* himnusz magyar szövegével. A szakirodalom ennek okát a dallam újabb voltában látja, s hogy Erdélyben egy ehhez hasonló motivikájú dallam vált általánossá a himnuszszövegekhez (*Jézus, minden Megváltója*). A gyergyói lejegyzés a megismételt kezdősor záróhangjának körülírásával inkább későbbi énekeskönyvi alakhoz húz, és így valóban az újabb importálást sejteti (1. kotta). Ezekből következhet az is, hogy az 1921-es erdélyi orgonáskönyv egy ettől különböző, a fent említett — s a későbbiekben még tárgyalandó (Deák–Szentes kézirat 19. o.) — lutheri dallamot hozza az adventi Gloria strófás szövegéhez.

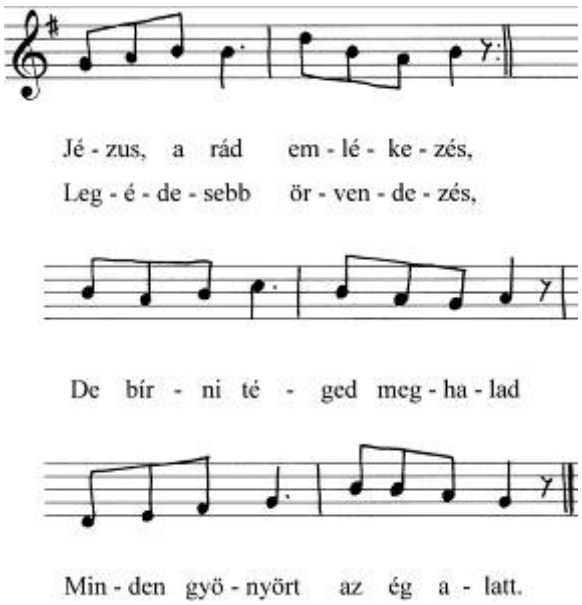

1. kotta: LSz 18727.[32]

*

A *Mittit ad Virginem* kezdetű ének latin szövege a Kájoni Cantionale első két kiadásában szerepel, magyar fordítása viszont mind a négyben. Utóbbi 1805-ben három szakasszal lerövidül, néhány helyen átfogalmazódik, 1921-ben további apróbb változtatást hajtanak rajta végre.[33] A 250 év alatt alig változott szöveg mutatja kedvelt voltát. Ám *ad notam* jelzések között nem szerepel!

31. Népzenei típusrend: 18.542.0/0. MNdTK I. IV/229., SzDR I. 136–137., II. 66. o.
32. Gyergyósalamás (Csík), Csiki Alajosné „Álózsiné" (kb. 65 éves). Gy.: Kerényi György 1943. július.
33. Kájoni 1676. 2. o. (Domokos 1979. 4. sz.), 1719. 2. o. (latin); 1676. 2. o. (Domokos 1979. 5. sz.), 1719. 3. o., 1805. 36. o., 1921. 100. sz. (magyar: *Küldé az Úristen*).

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kéziratban csak latin szöveggel találjuk (melléklet 008_2).[34] A gregorián szekvencia önállósult első szakasza erdélyi és magyarországi Graduale forrásokból magyarázható (3. kotta), az utolsó sor kivételével.[35] Az ének jellegzetes eltérésekkel szerepel a Cantionale negyedik, orgonakíséretes kiadásában (2. kotta). Baka itt nem jelzi a dallam forrását, hogy melyik liturgikus könyv III. tónusú szekvenciájából, avagy melyik énekeskönyv népéneke szerint veszi. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a Deák–Szentes kézirattól eltérő második és negyedik sora a Cantus Catholici alakját követi, utolsó sora viszont az előbb említett gregorián forrásokból származhat, a melizmák elhagyásával.

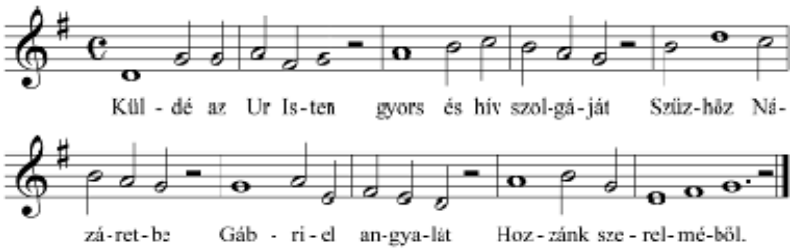

2. kotta: Kájoni Cantionale 1921. 100. sz.

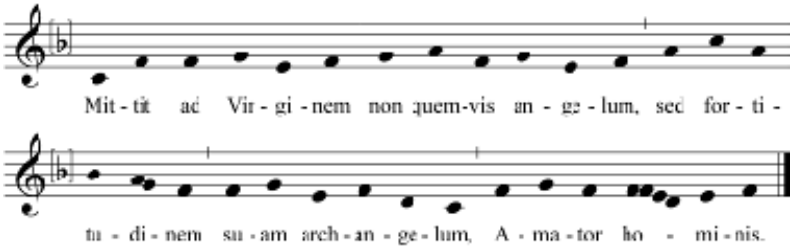

3. kotta: Graduale Strigoniense XV/XVI. sz. II/248.

A néphagyományban[36] elsősorban négysorosra redukált formában került elő, ahol a második sor harmadikként megismétlődhet. Moldvában főként *Hol vagytok, magyarok* kezdettel gyűjtötték (4. kotta). Köszöntő, Kászonban Máriát köszöntő énekként még tovább egyszerűsödik a dallam egyetlen periódussá. Azonban Kiss Lajos még gyűjtötte az áttelepült bukovinaiak között az ötsoros, Cantus Catholici-féle dallamot eredeti szöveggel, illetve 4x12 szótagossá bővült formában Máriát

34. Deák–Szentes kézirat 8. o. RMDT II. 149., Dobszay 1995. 46. (ÉE 5. sz.).
35. Erdélyi Gr. 144v, Gyulafehérvári Gr. 106(102), Patai Gr. 136v; Szepesi Gr. 217v; Ulászló Gr. 88.; Újhelyi Gr. 85., Szántó Gr. 121v, Nyitrai Gr. 137(273)., Gr. Str. II/248. (455.), Miss. Not. 350v. A Deák–Szentes kézirat variánsából csak az utolsó sor eredetét nem tudjuk kielégítően magyarázni. Második és negyedik sorát több gregorián forrásból is veheti (a 2. sort tekintve kivéve az Ulászló és Szepesi Gradualékat illetve a Miss. Not.-ot, a 4. sort tekintve pedig a Szepesi Gradualét). A dallamot *l.* RMDT II. 149/a jegyzete (542. o.). Az alsó kvintről induló utolsó sorát pedig egyéni variánsnak tekinthetjük, és csupán csak a kéziratunkkal egykorú Dőri kézirat egyébként jelentősen eltérő dallamalakjával hozhatjuk összefüggésbe, *l.* RMDT II. 149/a jegyzet, SzDR I. II/149b. (I. 164–165. o.). Richter katalógusában a Deák–Szentes kézirat dallamváltozata nem szerepel (Richter 2003. I/619. sz.).
36. Népzenei típusrend: 16.247.0/1–3. MNdTK I. IV/111., SzDR I. 164–169., II. 77–78. o., Szendrei–Dobszay–Vargyas 1973. 444–445.

10.18132/LFZE.2008.2

megszólító virrasztó énekként (*Tehozzád kiáltok, Mária szűzanya*), ahol az első két sor egyetlen dallamsorrá összekapcsolódva ismétlődik meg.

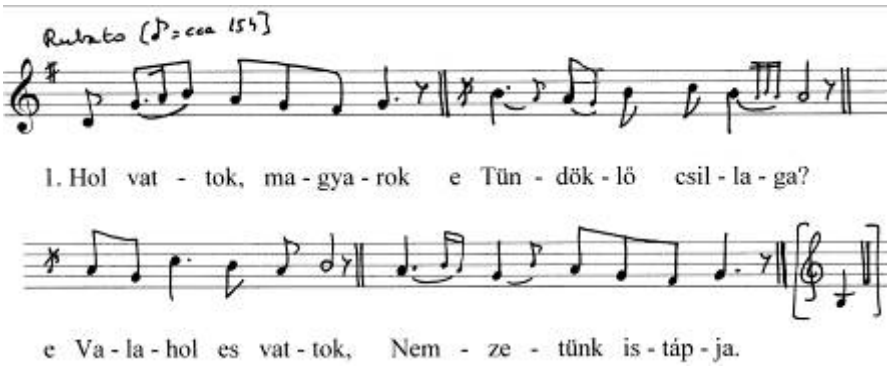

4. kotta: AP 7174*i*.[37]

*

A *Küldé az Úr szent arkangyalát* kezdetű ének a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában szerepel.[38] 1805-ben csak egy strófával, 1921-ben már hárommal rövidebb, ez utóbbiban nagyobb mértékben átköltik a szöveget, de így is visszaköszön az 1676-os kiadás több sora. Nótautalással csak az a Mária-ének kapcsolódik hozzá az első két kiadásban, aminek dallamára éneklendő a címadó ének.[39]

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 012_1)[40] csak néhány ponton tér el az 1921-es Cantionale orgonakíséretes dallamalakjától (5. kotta). A XVIII. századi változat kifejezőbbnek tűnik, a hangsúlyokhoz jobban simul. Az 1674-es Cantus Catholiciben szerepel még e dallam, de a szinte azonos kezdősor után ott mélyebb járású sorok illetve motívumok következnek.

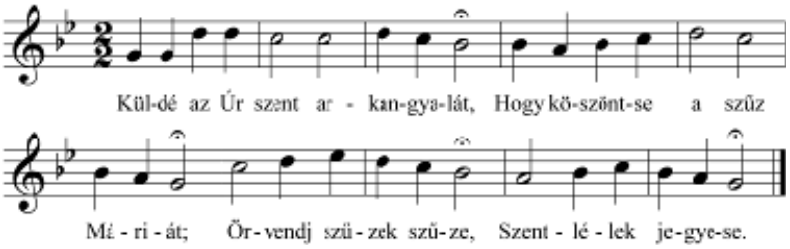

5. kotta: Kájoni Cantionale 1921. 103. sz.

A népzenei gyűjtésekben kéziratunk fordulataival, s nem a kimértebb, énekeskönyvi dallamváltozattal találkozunk.[41] Csak egyetlen, a Kájoni Cantionale

37. Klézse (Moldva), Szabó Mártonné (53 év), Lőrinc Györgyné Hodorog Luca (44 év). Gy.: Kallós Zoltán 1965. január, lej.: Vargyas Lajos.
38. Kájoni 1676. 4. o. (Domokos 1979. 7. sz.) Nota: Üdvözlégy, szépséges Mária, 1719. 5. o. Nota: Üdvözlégy, szépséges Mária, 1805. 36. o. Nota: tulajdon, 1921. 103. sz.
39. *Üdvözlégy, szépséges Mária* (Kájoni 1676. 366. o. [Domokos 1979. 426. sz.], 1719. 16. o.).
40. Deák–Szentes kézirat 12. o. RMDT II. 27/II.
41. Népzenei típusrend: 19.018.2/0. SzDR I. 115., II. 54. o.

10.18132/LFZE.2008.2

anyagát kérdező gyűjtésben került elő egy énekestől, Forrai Magdolna révén Udvarhely megyéből.[42] (6. kotta)

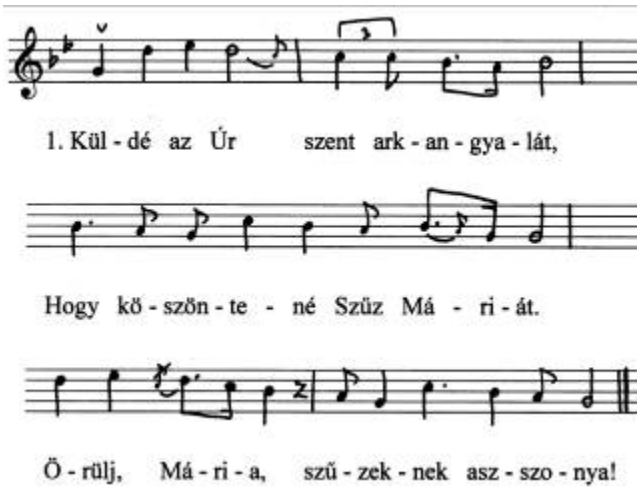

6. kotta: AP 7869*e*.[43]

*

A *Resonemus pariter* kezdetű Sanctus-tropus a Kájoni Cantionale első két kiadásában változatlanul szerepel, magyar fordítását viszont mindegyikben olvashatjuk. Utóbbi 1805-ben egy strófával kevesebb lett, a „Sanctus" szövegrészt lefordították, második felét pedig Úrfelmutatás utánra helyezték. A XX. századra már csak ez a rész maradt az énekeskönyvben, önálló énekként.[44] Nótautalással egy Agnus-ra szánt szöveg kapcsolódik hozzá.[45]

A Deák–Szentes kéziratban csak latin szöveggel találjuk (melléklet 012_3).[46] A Cantionale negyedik kiadásának szótag- és hangjegy-szám pontatlanságát (7. kotta) a népzenei gyűjtések *Szent vagy, Uram* szakasza javítja (8. kotta 2. vsz.-beli variáns: „Isteni erőddel").

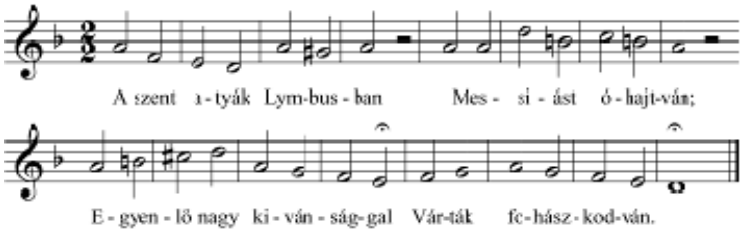

7. kotta: Kájoni Cantionale 1921. 94. sz.

42. A nagyrendben szereplő kézdiszentkereszti (Háromszék) adat feltehetően téves adatolás eredménye.
43. Lövéte (Udvarhely), Tókos Péterné Orbán Róza (64 éves). Gy.: Forrai Magdolna 1963. augusztus., lej.: Forrai Magdolna.
44. Kájoni 1676. 5. o. (Domokos 1979. 10. sz.), 1719. 7. o. (latin); 1676. 6. o. (Domokos 1979. 11. sz.), 1719. 7. o., 1805. 18. o. (magyar: *Énekeljünk mindnyájan*), 1921. 94. sz. (magyar: *A szent atyák Lymbusban*).
45. *Istennek szent báránya* (Kájoni 1676. 6. o. [Domokos 1979. 12. sz.], 1719. 8. o. (A harmadik kiadás hasonló incipitű, dupla szótagszámú énekénél nincs nótautalás: 1805. 25. o.)
46. Deák–Szentes kézirat 12. o. RMDT II. 42., Dobszay 1995. 40.

10.18132/LFZE.2008.2

A népzenei gyűjtésekben[47] csupán a dallam első fele variálódik. A kézirathoz viszonyítva a kezdősor Háromszéken és Csíkban mollban is felhangzik (8. kotta, vö. 7. kotta), a második sor pedig csak Hadikfalván használja a nagy szeptimet az elején, felmenetkor, de rögtön utána lefelé jövet már kisszeptimet (a szextről az oktáv érintésével szekundmozgás a kvintig).

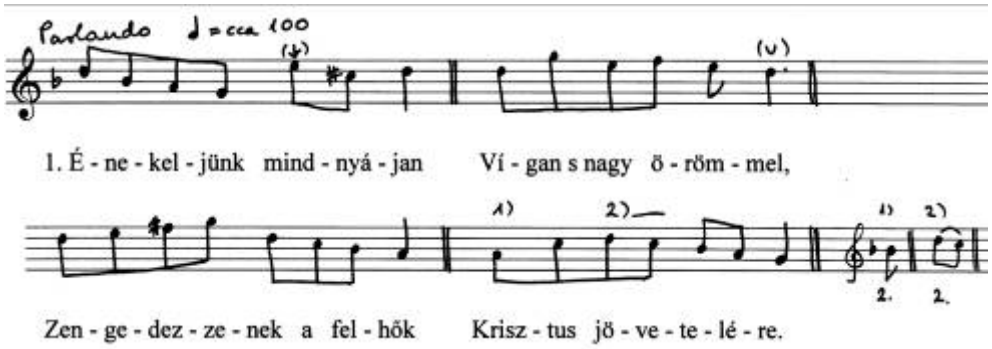

8. kotta: Mg 6669/5.[48]

*

A *Mittitur ad Virginem* kezdetű ének végigkíséri a Kájoni Cantionale valamennyi kiadását, 1805-től azonban már csak magyar változata szerepel.[49] Alig változik az első két kiadásban, ott is csak a latin szöveg.[50] Nótautalással további 33, különböző alkalomra íródott szöveg kapcsolódik hozzá, melyek közül a Cantionale első két kiadásában olvasható *Íme egykor Szent István* kezdetű, névnapköszöntő funkcióban használt ének vált a népzenei gyűjtések tanúsága szerint elsődlegessé.[51]

---

47. Népzenei típusrend: 17.137.0/0. MNdTK I. III/134., SzDR I. 120., II. 58. o.
48. Kézdiszentkereszt (Háromszék), Kovács Ferencné Vaszi Mária (sz. 1901.). Gy.: Kővári Réka, Németh István 1997. augusztus 4. Publ.: Kővári 2007c. (4.kotta).
49. Kájoni 1676. 15. o. (Domokos 1979. 24. sz.), 1719. 9. o. (latin); 1676. 15. o. (Domokos 1979. 25. sz.), 1719. 9. o., 1805. 37. o., 1921. 104. sz. (magyar: *Küldeték a Szent Szűzhöz*).
50. Két szórendi változtatáson kívül (2. vsz. 2. sor, 4. vsz. 1. sor) csak egy tagmondat változik: „esset secura" helyébe „stet impravida" kerül (2. vsz. 4. sor).
51. *Missus est archangelus* (Kájoni 1676. 19. o. [Domokos 1979. 31. sz.]), *Küldeték az arkangyal* (1676. 20. o. [Domokos 1979. 32. sz.]), *Hora iam matutina* (1676. 149. o. [Domokos 1979. 189. sz.]), *Mater sapientiae* (1676. 170. o. [Domokos 1979. 208. sz.], 1719. 143. o.), *Coenam cum discipulis* (1676. 231. o. [Domokos 1979. 250. sz.]), *Nobis Sancti Spiritus* (1676. 275. o. [Domokos 1979. 318. sz.], 1719. 212. o.), *Minékünk adattassék* (1676. 276. o. [Domokos 1979. 319. sz.], 1719. 212. o.), *Quicunque vult animam* (1676. 286. o. [Domokos 1979. 332. sz.], 1719. 222. o.), *Hogyha valaki akar* (1676. 287. o. [Domokos 1979. 333. sz.], 1719. 223. o.), *Alme rerum conditor* (1676. 288. o. [Domokos 1979. 334. sz.], 1719. 224. o.), *Állatok teremtője* (1676. 289. o. [Domokos 1979. 335. sz.], 1719. 225. o.), *Ave vivens hostia* (1676. 337. o. [Domokos 1979. 390. sz.], 1719. 276. o.), *Corporis mysterium* (1676. 343. o. [Domokos 1979. 399. sz.]), *Sancta Dei Genitrix* (1676. 361. o. [Domokos 1979. 421. sz.], 1719. 293. o.), *Veni Virgo virginum* (1676. 404. o. [Domokos 1979. 479. sz.]), *Ave o puerpera* (1676. 410. o. [Domokos 1979. 488. sz.]), *Íme egykor Szent István* (1676. 452. o. [Domokos 1979. 530. sz.], 1719. 382. o.), *Vitiorum scabie* (1676. 468. o. [Domokos 1979. 551. sz.]), *Midőn e gyarló világot* (1676. 468. o. [Domokos 1979. 552. sz.], 1719. 402. o.), *Csodálatos Szent Ignác* (1676. 476. o. [Domokos 1979. 561. sz.], 1719. 410. o.), *Castitatis lilium* (1676. 485. o. [Domokos 1979. 569. sz.], 1719. 418. o.), *Matutino tempore* (1676. 488. o. [Domokos 1979. 572. sz.]), *Tu qui es notitia* (1676. 504. o. [Domokos 1979. 593. sz.], 1719. 359. o.), *Istennek hű szolgája* (1676. 505. o. [Domokos 1979. 594. sz.], 1719. 360. o.), *Salve custos Angele* (1676. 506. o. [Domokos 1979. 595. sz.], 1719. 361. o.),

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kéziratban latin szöveggel szerepel (melléklet 013_1).[52] A Kájoni Cantionale negyedik kiadása a címadó ének magyar fordítását más dallammal hozza.[53] A kézirat melódiáját ugyanitt egy új, az ordinárium Gloriájára szánt szöveggel találjuk (9. kotta), de „régi" dallamjelöléssel.[54] Ez a dallam alig különbözik a kézirat variánsától: a megismételt kezdősorban máshová teszi a kéthangos hajlítást, módosítással nem változtatja mixolíddá a hangsort, ellenben a harmadik sor közepén másutt áll meg, és kvint kadenciáját diézises alsó váltóhanggal erősíti.

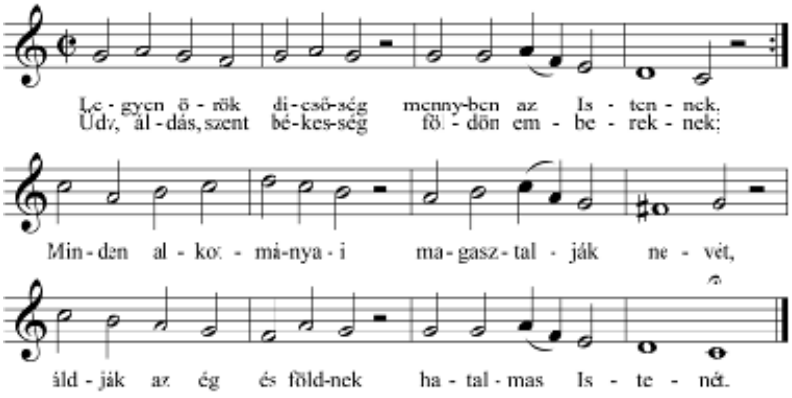

9. kotta: Kájoni Cantionale 1921. 26. sz.

A népzenei gyűjtések[55] csak a vizsgált területen, és egyöntetűen a kézirat változatát találták életben, melyek a dallamsorok félzárlatait követő néhány hangban mutatnak csak variálódást. Általában névnapköszöntő funkciója tartotta fenn (10. kotta, mely után verset is mondtak, Esztelneken például *Sok neved napjára az Isten virrasztott* kezdettel). Udvarhelyen találkozunk egyéb, például a

---

Dicsőség az Istennek, mennyei felségnek (1676. 509. o. [Domokos 1979. 603. sz.], 1719. 435. o., 1805. 9. o. Nota: Tulajdon, 1921. 26. sz. *Legyen örök dicsőség*, dallama régi), *Hiszek egy mindenható* (1676. 511. o. [Domokos 1979. 606. sz.], 1719. 437. o., 1805. 11. o.), *Ó te ember* (1676. 554. o. [Domokos 1979. 660. sz.], 1719. 477. o.), *Mostan hozzád felkiáltok* (1676. 588. o. [Domokos 1979. 689. sz.], 1719. 500. o.) és *Ave Virgo virginum laus et lux* (1676. 646. o. [Domokos 1979. 735. sz.]).

Néhány további ének esetében azonos dallamra utaló, de eltérő ad notam jelzésekkel találkozunk a különböző kiadásokban: *Salve mundi Domina* (1676. 420. o. [Domokos 1979. 495. sz.] Nota: Küldeték Szűz szent leányhoz, 1719. 346. o. Nota. Mittitur ad Virginem), *Nosza édes ajakim* (1676. 422. o. [Domokos 1979. 496. sz.] Nota: Küldeték Szűz szent leányhoz, 1719. 350. o. Nota: Salve mundi Domina) és *Csak tebenned, Úristen* (1676. 525. o. [Domokos 1979. 620. sz.] Nota: Küldeték Szűz szent leányhoz, 1719. 453. o. Nota: Küldeték a Szent Szűzhöz).

Téves nótautalás: *Üdvözlégy, világ Asszonya* (1676. 424. o. [Domokos 1979. 498. sz.] Nota: O gloriosa Domina, 1719. 348. o. 1676-tól eltérő helyen, az előbb említett Salve mundi Domina után következik, felirata: Magyarul Azon nótára, azaz Nota: Mittitur ad Virginem).

52. Deák–Szentes kézirat 13. o. RMDT II. 145., Dobszay 1995. 132–133. (ÉE 49. sz.).
53. A ma használatos énekeskönyvekben a *Szállj szívünkbe, nagy Isten* kezdetű ének variánsa. RMDT II. 136., Dobszay 1995. (ÉE 127. sz.). 131. A szakirodalom stílusrokonságba állítja vizsgált énekünkkel (SzDR I. 162–163., II. 76–77. o.), és megjegyzi, hogy az énekeskönyvek nótautalásai és a népi gyakorlat is összeköti a kettőt, azonos szöveggel (*Küldeték a Szent Szűzhöz*) szerepel.
54. Kájoni 1921. 26. sz. Szövege attól a Simon Jukundiántól származik, aki rendtársának, Kájoninak talán a legelső kutatója volt; számos énekszövegét olvashatjuk nemcsak a Cantionale negyedik kiadásában, de a ma használatos énekeskönyvekben is.
55. Népzenei típusrend: 13.098.0/0. MNdTK I. IV/339., SzDR I. 160–161., II. 76. o.

10.18132/LFZE.2008.2

földi hívságról és a Máriacelli Szűzanyáról szóló énekekkel is, Moldvában pedig az eredeti szöveg mellett (saját gyűjtésből származó) Szent Józsefről szóló darabbal.

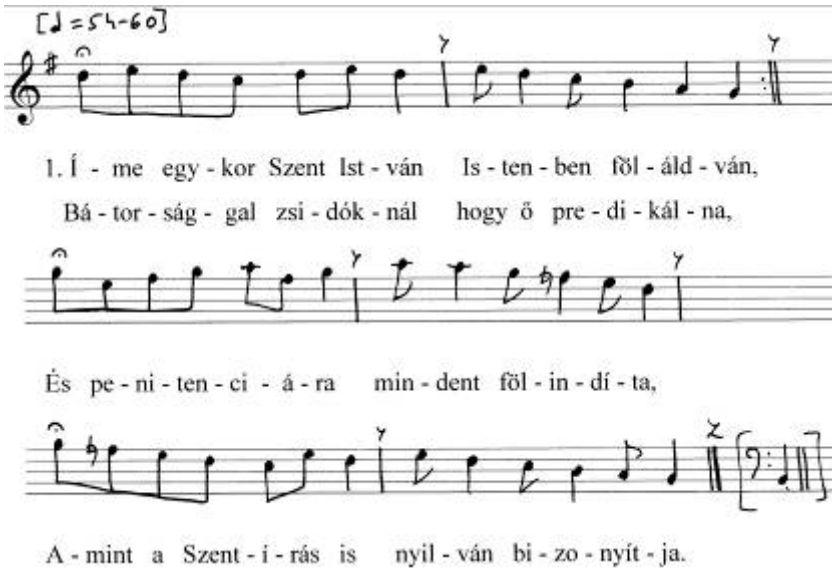

10. kotta: IX. 5809/B/16.[56]

*

Az *Ave Maria gratia plena* kezdetű ének végig szerepel a Kájoni Cantionalében, bár 1805-ben a közismert imádság latin szóösszetételeit magyarral cserélik ki és kissé átfogalmazzák, majd 1921-ben helyenként visszatérnek a korábbi szövegváltozathoz.[57] Más ének szövegét nem hordozza a dallam.

A Deák–Szentes kéziratban az imádság latin kezdetével szerepel (melléklet 013_2).[58] A Baka-féle orgonáskönyvben szerepel, s habár az utolsó sor szopránjában nincs kiírva a tercet leszállító módosítás (és az alatta szóló akkordban ez a terc), feltételezhetjük, hogy kisterccel kell énekelni, s nem a kézirat hiányos jelölése szerint (11. kotta). Eltérés több is van: a kezdősorban felkapaszkodik a szeptimre, a harmadik sorban dallamos mollban oktávon zár (mint Bozóki énekeskönyvében), a negyedik sor a Cantus Catholicit követi, míg zárósorában a szeptimről ereszkedik alá. A Cantus Catholici dallamalakjától — ha mollosítva nézzük a kézirat dallamát — pedig annyiban különbözik, hogy az ének közepét hajlításokkal díszíti (ezt a részt egyébként az énekeskönyvhöz képest úgy fogja fel, mintha az kvinten való recitálás volna, amit oktávra való kanyarodás után második

56. Bélafalva (Háromszék), Lengyel István (sz. 1920.). Gy.: Kővári Réka 1997. augusztus 11., lej.: Kővári Réka.
57. Kájoni 1676. 12. o. (Domokos 1979. 20. sz.), 1719. 10. o. mindkettőben felirata: Az angyali üdvözletről, 1805. 34. o. Üdvözlégy, Mária, malaszttal teljes felirata: Más, Az angyali üdvözletről, Nota: tulajdon, 1921. 109. sz. Üdvözlégy, szent Szűz, teljes malaszttal, jelzete: Ave Maria, gratia plena.
58. Deák–Szentes kézirat 13. o. RMDT II. 30., Dobszay 1995. 149. (ÉE 19. sz.).

10.18132/LFZE.2008.2

fokon zár), és már a második rövid sorban megtöri egy felső váltóhanggal a pontos imitációt.

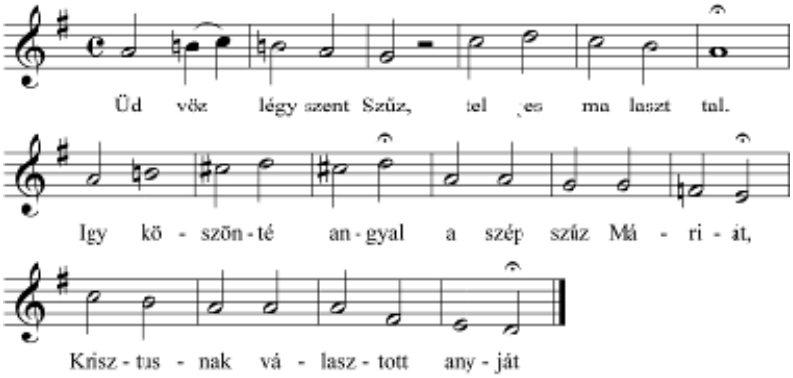

11. kotta: Kájoni Cantionale 1921. 109. sz.

A népzenei gyűjtésekben[59] (Székelyföldön és Moldvában) nagyjából a *Deák–Szentes* kézirat (kisterccel értelmezett) dallamát látjuk viszont. De a kezdő- és a harmadik sorban mégis előfordul a Baka-könyv formulája is (12. kotta), sőt egy adatnál a zárósor is onnan való. Ismert latin és magyar szövegkezdettel, a Baka-féle szöveggel egyaránt, vagyis a Cantionale második (Udvarhely, Bukovina), harmadik (Háromszék) és negyediknek nevezhető (Csík) kiadásának megfelelően. Bukovinában éneklik az adventi hajnali misék sajátos szövegével, *Harmatozzatok égi magasok* kezdettel is. (Moldvából nincs adatunk.)

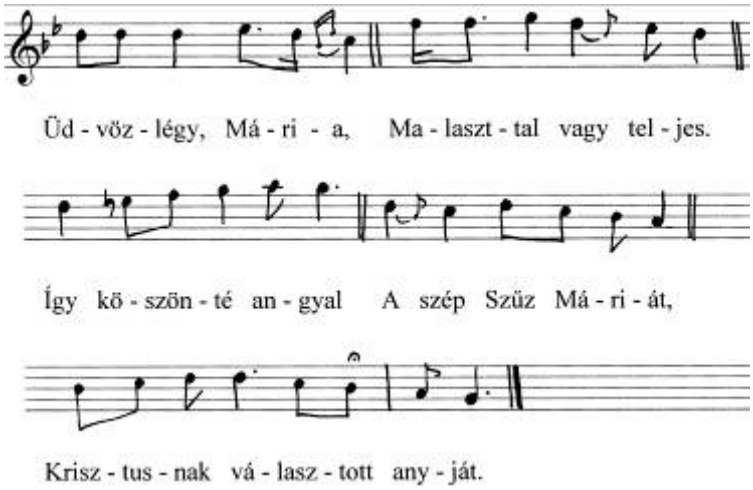

12. kotta: LSz 26263.[60]

*

A *Jer, mi dicsérjük a szép Szűz Máriát* kezdetű ének, mely a Kájoni Cantionale első kiadásában két helyen is olvasható (az adventi és a Mária-énekek között, de csak az előbbi helyen kiírva), a későbbi kiadásokban is szerepel. 1805-ben

59. Népzenei típusrend: 16.115.0/0. SzDR I. 116–117., II. 55. o.
60. Kézdiszentkereszt (Háromszék), Tódor János (75 év). Gy.: Forrai Magdolna 1959. július 14.

10.18132/LFZE.2008.2

jelentősen átfogalmazzák és egy strófával kibővítik, míg 1921-ben lerövidül, és a 11, 9, 10, 11 szótagszámú ének 12-essé módosul.[61] Nótautalással valamennyi kiadásban egy újévi, továbbá két-két kiadásban egy nagyheti ének és egy Gloria parafrázis kapcsolódik hozzá.[62]

A Deák–Szentes kézirat dallamát (melléklet 014_1)[63] megtaláljuk a Csíkcsobotfalvi kéziratban,[64] apróbb eltérésekkel: hajlítás nincs benne, és a második sor végén a dallam haladásának irányában a hetedik fok lefelé módosul. De a dallamot viszontlátjuk a Cantionale negyedik kiadásában is. A megváltozott versformájú ének dallamában tulajdonképpen annyi a változtatás, hogy a főkadenciát vezetőhanggal erősíti és e második sor csak oktávig megy fel, valamint a harmadik sor a szekundig fut le.

A népzenei gyűjtésekben[65] a nyelvterület keleti részéről csupán egyetlen csíki adatot találunk (13. kotta), mely a Baka-féle kántorkönyv módosított dallamát hozza.

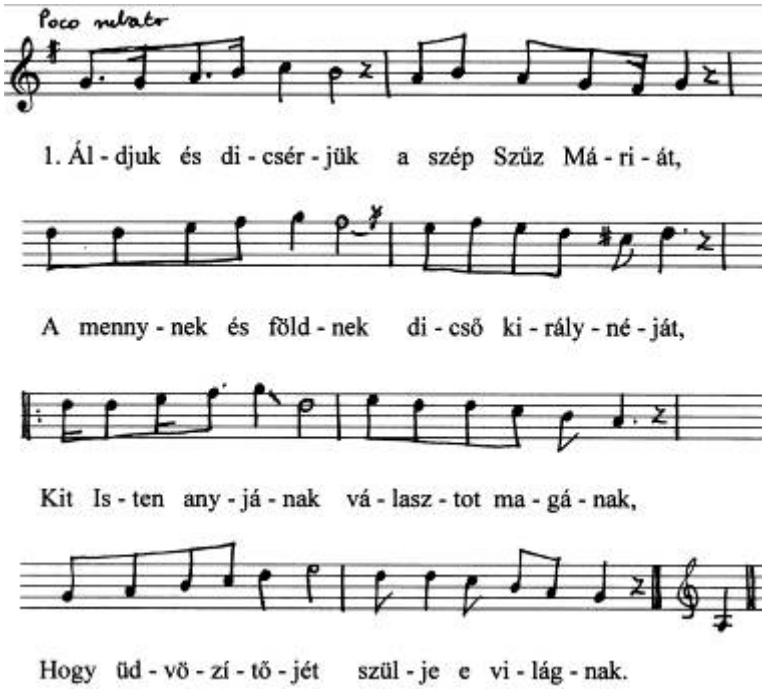

13. kotta: AP 6574*g*.[66]

61. Kájoni 1676. 17. [és 399.] o. (Domokos 1979. 27. és 471. sz.), 1719. 10. o., 1805. 37. o., 1921. 97. sz.
62. *Nekünk születék mennyei király* (Kájoni 1676. 96. o. [Domokos 1979. 164. sz.], 1719. 72. o., 1805. 68. o., 1921. 137. sz.), *Dicsérjük Jézust, az Istennek Fiát* (1676. 223. o. [Domokos 1979. 239. sz.], 1719. 173. o.), *Dicsőség mennyben az Atya Istennek* (1719. 2. [és 180.] o., 1805. 6. o. felirata: Midőn Gloria énekeltetik II. Adventre vagy akármely időre, Nota: tulajdon).
63. Deák–Szentes kézirat 14. o. RMDT II. 107., Dobszay 1995. 167. (ÉE 227. sz.).
64. Domokos 1929a. 29.
65. Népzenei típusrend: 12.052.1/0. SzDR I. 62–63., II. 30. o.

10.18132/LFZE.2008.2

*

Az *E világot Ádám hogy elveszté* kezdetű ének egyedül a Kájoni Cantionale harmadik kiadásában nem szerepel. Szövege 1719-ig szinte változatlan, míg a negyedik kiadásban átfogalmazva, kibővítve és háromsoros formában visszatér.[67] Nótautalással csupán egy verses Agnus-parafrázis (tropizált Agnus) kapcsolódik hozzá a második kiadásban.[68]

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 014_2)[69] megtalálható a Cantionale utolsó, kottás kiadásában (14. kotta). A kézirat 3 (5) 3 kadenciás $ABAA_v$ formáját 1 (5)-té és ABA-vá változtatja úgy, hogy ugrásokkal tarkítja, s a középső sor elején a szekundra leugorva a negyedik fok felemelését tartalmazó hajlítással kanyarodik vissza a kvintre.

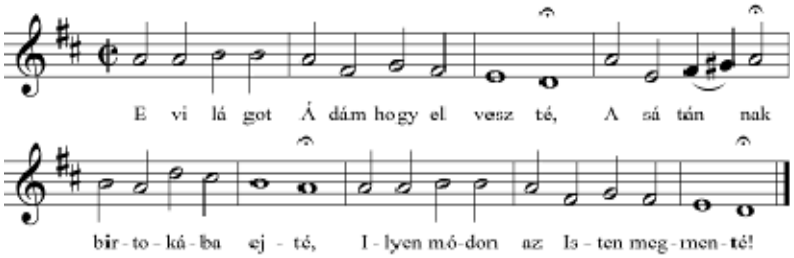

14. kotta: Kájoni Cantionale 1921. 101. sz.

A népzenei gyűjtésekben[70] a vizsgált területről csak Bukovinából van néhány adatunk az ének meglétére. Többségében az orgonakíséretes Cantionale-beli formát őrzik, de Gáspár Simon Antal egyrészt módosította a kadenciarendet a kezdősor végi motívum kvinttel magasabban való éneklésével, azaz a második sor megelőlegzésével, időnként pedig a harmadik sor ismétlésével hozta a Cantionale első két kiadásának négysorosságát. (15. kotta)

66. Csíkkarcfalva (Csík), János Gergelyné (64 év). Gy.: Sárosi Bálint, Dobszay László 1967. július 25., lej.: Dobszay László.
67. Kájoni 1676. 13. o. (Domokos 1979. 21. sz.), 1719. 11. o., 1921. 101. sz.
68. *Úr Jézus, Istennek szent bárányа* (Kájoni 1719. 444. o. felirata: Más Agnus Dei).
69. Deák–Szentes kézirat 14. o. RMDT II. 29., Dobszay 1995. 147. (ÉE 11. sz.).
70. Népzenei típusrend: 10.040.0/0. SzDR I. 116–117., II. 55. o.

10.18132/LFZE.2008.2

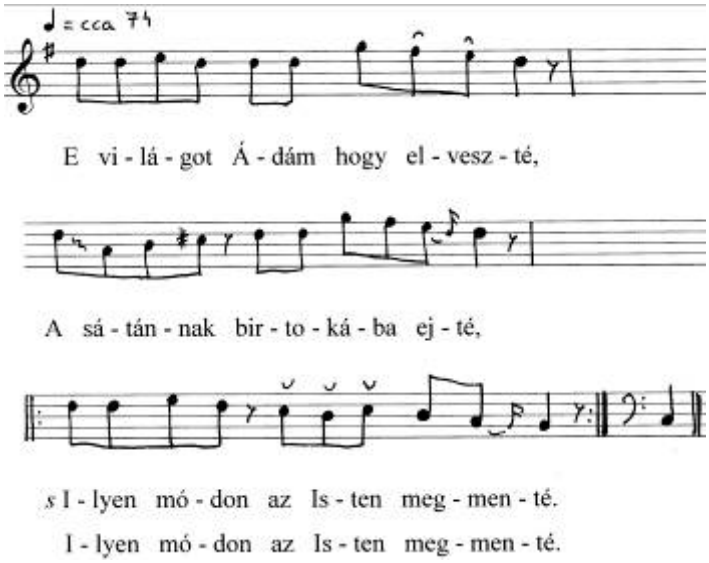

15. kotta: AP 10569*g*.[71]

*

A *Siralomnak oka* kezdetű ének a Kájoni Cantionale első két kiadásában szerepel, 1719-ben két versszakban átköltik, és elhagyják a doxológiát.[72] Nótajelzetét (*A kereszténységben*) valamennyi kiadásban olvashatjuk, továbbá két, szintén adventi ének szövege utal erre az első két kiadásban.[73]

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 014_3) szerepel a Cantus Catholiciben is a Cantionale nótautalásának szövegével.[74] Kéziratunk alakjától a harmadik és a hatodik sorban tér el, ahol mélyebben kezdődik (*f r m*, illetve *d r m*), valamint az utolsó előtti sorban az alaphangról ugrik fel a kvintre; ezen felül a hajlításokat nem tartalmazza. A Baka-féle orgonáskönyvben ugyanezzel a dallammal találjuk, szintén az *ad notam* ének szövegével.

A népzenei gyűjtésekben[75] egyetlen helységből találkozunk e dallammal. Feltételezésünk szerint másutt is előkerülhetett volna az ének, mert Forrai Magdolna gyűjtése utolsó alkalmainak egyikén rögzítette, s annak nyomán vette fel ugyanott Vikár László. Ha a körülmények kedveztek volna Gregoria nővér terepmunkája folytatásának, ma több adatunk lenne. Így csupán annyit

71. Istensegíts (Bukovina) – Halásztelek (Pest), Gáspár Simon Antal (sz. 1895.). Gy.: Domokos Mária, Németh István 1976., lej.: Kővári Réka.
72. Kájoni 1676. 12. o. (Domokos 1979. 15. sz.), 1719. 14. o.
73. *A kereszténységben igaz vallás a hitben* (Kájoni 1676. 10. o. [Domokos 1979. 17. sz.], 1719. 13. o., 1805. 10. o. Nota: tulajdon, felirata: A Credora Adventben, 1921. 27. sz. jelzete: dallam a XIV. századból B. M. megfejtése nyomán).
Ad notam A kereszténységben: *Üdvözlégy, Mária, te vagy tenger csillaga* (1676. 19. o. [Domokos 1979. 30. sz.], 1719. 19. o.), *Az Atya Úristen Ádámot hogy teremté* (1676. 22. o. [Domokos 1979. 34. sz.]).
74. Deák–Szentes kézirat 14. o. RMDT I. 2.
75. Népzenei típusrend: 16.209.0/0. MNdTK I. III/140., SzDR I. 22–23., II. 9. o.

10.18132/LFZE.2008.2

mondhatunk, hogy a lövétei népi változat (16. kotta) megtartotta a kézirat dallamvonalát, ugrásokkal egészítette ki.

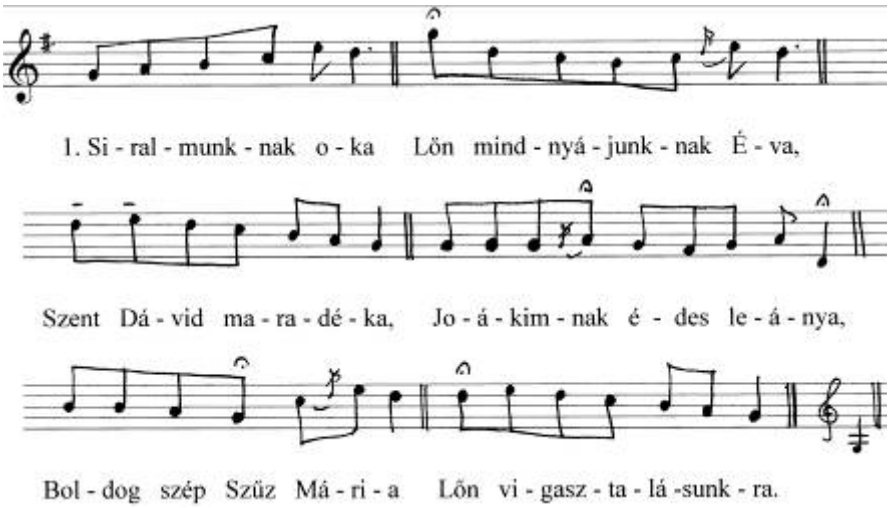

16. kotta: AP 4501*e*.[76]

*

A *Mikor Máriához* kezdetű ének 1719-ben kerül be a Kájoni Cantionalába, majd 1805-ben átírják és egy strófával lerövidítik, amiből 1921-ben további három szakaszt elhagynak.[77] Dallamára nyolc éneknél találunk utalást.[78]

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 015_1)[79] olvasható a Cantionale negyedik kiadásában. Gyakorlatilag alig van eltérés: a hajlítások elmaradnak; a sorkezdő, tercet kitöltő felfelé menetek helyett rögtön a magasabb hangon indul; a harmadik sor második fele viszont mélyebben kezdve eltünteti a kézirat motívumismétlését.

A népzenei gyűjtésekben[80] az adventi Mária-énekkel találkozunk a vizsgált területen mindenütt, de a Székelyföldön Szent Ferencről szóló szöveggel is él.

76. Lövéte (Udvarhely), Tókos Péterné Orbán Rozália (64 év). Gy.: Vikár László 1963. január, lej.: Dobszay László.
77. Kájoni 1719. 15. o., 1805. 33. o. felirata: Az Ige megtestesülését magában foglaló szép ének, Nota: tulajdon, 1921. 105. sz.
78. *Szörnyű csodát épít ma a mennyei tűz* (Kájoni 1719. 345. o. felirata: Más új ének, 1805. 216. o. felirata: Más ugyanarról [Szűz Mária születéséről]), *Dicsőült Szent Ferenc* (1719. 394. o. felirata: Portiuncula napjára), *Mily nagy csudát épít ma a mennyei tűz* (1805. 216. o.), *Hálát adok, Isten, sok ajándékidért* (1805. 295. o. Nota: tulajdon vagy Mikor Máriához, 1921. 373. sz., mindkettőben felirata: Hit, reménység, szeretet és töredelmesség indulatai).
Eltérő nótautalások: *Ó örökké való egység és háromság* (1719. 286. o. [Domokos 1979. 331. sz.], 1719. 222. o. mindkettőben Nota: Hálaadásunkban [*l.* Deák–Szentes kézirat 75. o.], 1805. 179. o. Nota: Mikor Máriához vagy Ó édes Istenem), *Szent Fülöp, Szent Jakab* (1676. 437. o. [Domokos 1979. 511. sz.], 1719. 370. o. mindkettőben Nota: Hálaadásunkban, 1805. 262. o. Nota: tulajdon vagy Mikor Máriához), *Bűnös, el ne vesszen Isten akarata* (1805. 97. o. felirata: Hamvazószerdán, midőn a nép a szentelt hamuval hintetik, Nota: Mikor Máriához vagy Ó édes Istenem), *A mai Szent Jakab Zebedeus fia* (1805. 259. o. Nota: Mikor Máriához vagy Ó édes Istenem).
79. Deák–Szentes kézirat 15. o. RMDT I. 23., Dobszay 1995. 75. (ÉE 265. sz.).
80. Népzenei típusrend: 12.044.0/0. SzDR I. 32–33., II. 14–15. o.

10.18132/LFZE.2008.2

Szinte nem is variálódik: a harmadik sor közepén néha lehajlik a kvartról a tercre, az utolsó sor cezúrája pedig az alaphangon vagy a tercen van. Az újabb gyűjtések is mindenütt találkoztak a Baka-féle alakkal (17. kotta), melyet csupán Moldvában díszítettek.

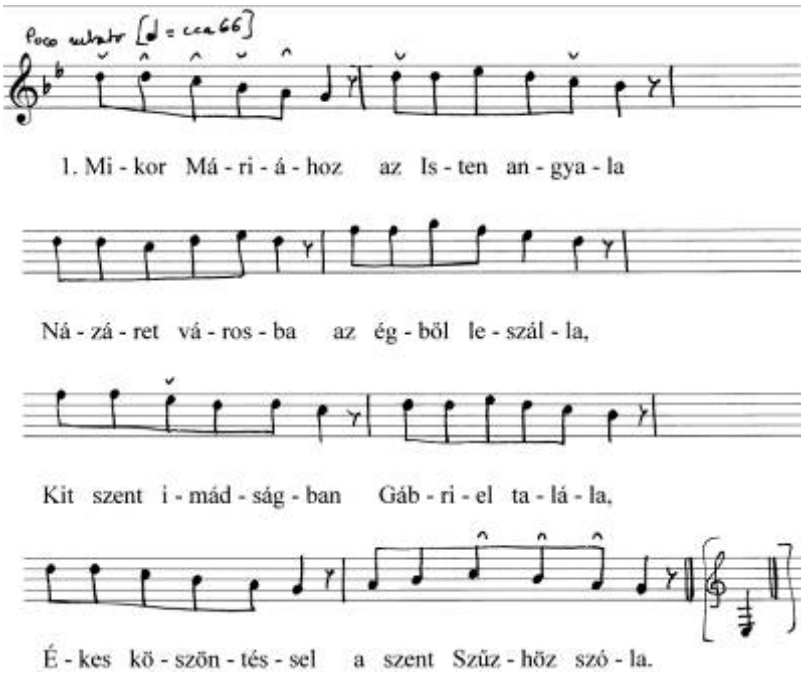

17. kotta: Mg 6670/16.[81]

*

Az *Ó fényességes szép hajnal* kezdetű éneket a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában megtaláljuk, de míg az első kettőben változatlanul, az utolsó két kiadásban egymástól eltérő módon rövidítik, és más strófákat költenek át.[82] A Cantionalében számos éneknél nem szerepel nótautalás, valamint a különböző kiadásokban három- és négysoros ének is kapcsolható hozzá, de összességében — véleményünk szerint — 16 szöveg volna énekelhető erre a dallamra.[83]

81. Kézdiszentlélek (Háromszék), özv. Gergely Ágostonné Kocsis Ilona (sz. 1928.), Mátyus Jánosné Kovács Mária (sz. 1923.). Gy.: Kővári Réka, Németh István 1997. augusztus 5., lej.: Kővári Réka.
82. Kájoni 1676. 27. o. (Domokos 1979. 42. sz.), 1719. 23. o., 1805. 40. o., 1921. 106. sz.
83. *Ave mater Jesu Christi* (1676. 31. o. [Domokos 1979. 48. sz.], 1719. 27. o. mindkettőben felirata: Alius, De B[eata] V[irgine]), *Stella maris o Maria* (1676. 382. o. [Domokos 1979. 454. sz.], 1719. 310. o. Nota: Veni Sancte Spiritus), *Salve sponsa Deitatis* (1676. 394. o. [Domokos 1979. 462. sz.], 1719. 321. o.), *Gaude flore Virginali* (1676. 394. o. [Domokos 1979. 463. sz.]), *Salve fratrum dux minorum* (1676. 466. o. [Domokos 1979. 548. sz.]), *Ki embert tisztán alkottad* (1805. 5. o. tropizált Kyrie a Mária-ünnepekre, Nota: tulajdon vagy Ó fényességes szép hajnal), *Dicsőség mennyben Istennek* (1805. 8. o. felirata: Midőn Gloria énekeltetik VI. Karácsonyra, Újesztendőre, Úrnapra), *Mit a próféta hirdetett* (1805. 270. o. felirata: Aprószentekről, Nota: Ó fényességes szép hajnal vagy Hiszek én az egy Istenben).
Nincs nótautalás a következő énekeknél: *O Aurora lucidissima* (1676. 27. o. [Domokos 1979. 43. sz.], 1719. 24. o.), *Ó fényességes szép hajnal, Krisztus anyja, kegyelmes Szűz* (1676. 28. o. [Domokos 1979. 44. sz.], 1719. 24. o. mindkettőben felirata: O aurora lucidissima, Nota eadem), *Ó felkelő fényes nappal* (1676. 28. o. [Domokos 1979. 45. sz.], 1719. 27. o. mindkettőben felirata:

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 016_1)[84] a Cantionale negyedik kiadásában — a jelzés szerint — a Cantus Catholici dallamával olvasható. Azonban azzal csupán középső sorának kvart indítása köti össze, a többi sor a kézirathoz kapcsolja, bár azzal nem egyezik hangról hangra (18. kotta): egy hanggal magasabban indulnak; a kezdősorban a dallamos moll módosításai után — szekunddal magasabban levő motívummal — mintha a gregoriánban szokásos pentaton–diaton variánst látnánk; továbbá a zárósorban nem használ módosítást.

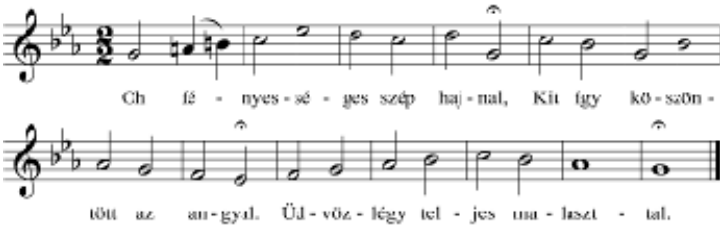

18. kotta: Kájoni Cantionale 1921. 106. sz.

Az elterjedt adventi hajnal-éneknek a vizsgált terület néphagyományában[85] a kézirattal azonos dallamára csak Bukovinában találni példát (19. kotta). Még a Székelyföldön él kvartról induló második, és vagy az alaphangról emelkedő, vagy a kvarton recitáló kezdősorral, illetőleg éjjeliőr kiáltásokban, recitálva.

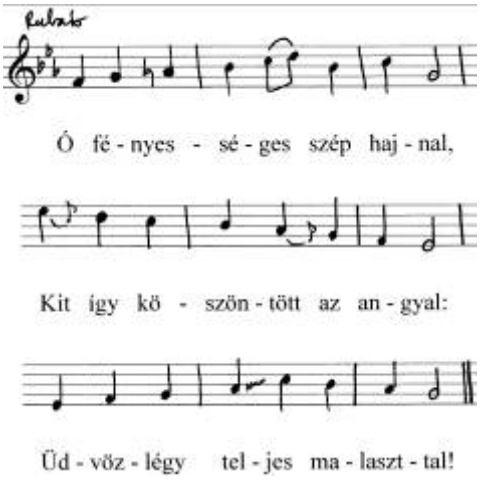

19. kotta: NI 1173.[86]

Más azonról), *Üdvözlégy, szép Szűz Mária* (1676. 29. o. [Domokos 1979. 46. sz.], 1719. 25. o. mindkettőben felirata: Más azonról), *Ó fényességes szép hajnal, Krisztus anyja, kit az angyal* (Kájoni 1676. 30. o. [Domokos 1979. 47. sz.], 1719. 26. o. mindkettőben felirata: Más azonról), *Jézus Krisztus, egy igaz hajnal* (1676. 31. o. [Domokos 1979. 49. sz.], 1719. 28. o. mindkettőben felirata: Hajnal, Az ítéletről).

Eltérő nótautalások: *Hiszek én az egy Istenben* (1676. 510. o. [Domokos 1979. 605. sz.], 1719. 436. o. mindkettőben Nota: Et in terra hominibus, 1805. 11. o. Nota: tulajdon vagy Ó fényességes szép hajnal, 1921. 29. o.), *Mennyei király születék* [*l.* Deák–Szentes kézirat 27. o., kotta nélkül] (1676. 97. o. [Domokos 1979. 165. sz.], 1719. 72. o. mindkettőben Nota: Mikor Krisztus Betlehemben, 1805. 68. o. Nota: Hiszek én az egy Istenben vagy Ó fényességes szép hajnal),

84. Deák–Szentes kézirat 16. o. RMDT I. 118., Dobszay 1995. 61. (ÉE 16–18. sz.).
85. Népzenei típusrend: 18.654.0/1–7. MNdTK I. III/186., SzDR I. 55., II. 25–26. o.
86. Hadikfalva (Bukovina) – Zomba (Tolna), Kerekes Orbánné Hermann Marcella (66 év). Gy.: Gábor Éva 1954. július 18.

10.18132/LFZE.2008.2

*

Az *Üdvözítőnknek Szent Anyja* kezdetű ének a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában szerepel, az 1719-esben és az 1805-ös Ceremóniás könyvben latinul is olvashatjuk e Mária-antifónát, mint a vesperás, illetve a Lorettói litánia utáni éneket.[87] Nótautalással hét ének kapcsolódik e dallamhoz.[88]

A Deák–Szentes kéziratban magyar szöveggel szerepel (melléklet 016_2).[89] Dallama olvasható a Baka-féle kántorkönyvben, csekély eltérésekkel: a tercről induló első sor második felében a szextet felemeli, az utolsó két sor kezdeténél (módosítatlan) felső váltóhangot alkalmaz, s a hajlításokat mindenütt elhagyja.

Népzenei gyűjtésekben[90] különböző szövegekkel került elő: adventi, karácsonyi, Mária- és rózsafüzéres ének, virrasztó funkcióban. A néphagyomány leginkább a házszenteléskor alkalmazott *Boldog ház, hol Krisztus lakik* kezdettel használja, mely a Baka-féle kántorkönyvnek köszönhetően nagyobb részben annak fordulataival él (főként a dallam második felében). De létezik a kézirat variánsát követő alak is (20. kotta).

87. 1676. 12. o. [Domokos 1979. 19. sz.] Nota: Mennyországnak királynéja, 1719. 29. o. nincs nótautalás, 1805. 245. o. Nota: tulajdon, 1921. 337*a* sz. dallam: erdélyi variáns (magyar); 1719. 29. o., 1805. Cer. 54. o. (latin: Alma redemptoris mater).

88. Ad notam Üdvözítőnknek szent Anyja: *Mennyországnak királynéja irgalmasságnak szent Anyja* (1676. 370. o. [Domokos 1979. 433. sz.], 1719. 354. o. nincs nótautalás, 1805. 247. o. Nota: tulajdon, 1921. 340/II. sz. dallam: Kersch Sursum cordá-ból), *Dicsőséges Szűz Mária* (1676. 401. o. [Domokos 1979. 474. sz.], 1719. 326. o.), *Áldott Izraelnek Ura* (1676. 548. o. [Domokos 1979. 653. sz.], 1719. 472. o.), *Ébredj, ember, mély álmodból* (1805. 42. o. Nota: tulajdon, vagy Üdvözítőnknek szent Anyja, 1921. 98. sz.), *Boldog ház, hol Krisztus lakik* (1805. 78. o. Nota: tulajdon, vagy Üdvözítőnknek szent Anyja, 1921. 144. sz. felirata: Házszenteléskor), *Mennyből az Ige lejöve* (1676. 23. o. [Domokos 1979. 35. sz.] Nota: O gloriosa Domina, 1791. 21. o. Nota: O gloriosa Domina, 1805. 184. o. Nota: tulajdon, vagy Üdvözítőnknek szent Anyja).
Eltérő nótautalások: *Megnyílt mennyország kapuja, alleluja* (1676. 61. o. [Domokos 1979. 91. sz.] Nota: Fit porta Christi pervia, 1719. 39. o. Nota: Fit porta Christi pervia, *Megnyílt mennyország kapuja* 1805. 62. o. Nota: Ébredj, ember, vagy Üdvözítőnknek szent Anyja, 1921. 124. sz.). *l.* Deák–Szentes 19. o.
Ad notam Ébredj, ember: *Jövel, népek Megváltója* (1676. 58. o. [Domokos 1979. 87. sz.] Nota: Ave fuit prima salus, 1719. 68. o. Nota: O gloriosa Domina, *Jövel, népek nagy váltsága* 1805. 65. o. Nota: Mennyből jő égi követség, vagy Ébredj, ember, 1921. 120. sz. [Ébredj, ember dallamával]).
A Kájoni Cantionale nótautalásaiban ide kapcsolódó dallamok: O gloriosa Domina (a Deák–Szentes kéziratban: Dicsőség mennyben Istennek), Mennyországnak királynéja.

89. Deák–Szentes kézirat 16. o. RMDT II. 83.

90. Népzenei típusrend: 18.427.0/0. MNdTK I. III/170., SzDR I. 42–43., II. 19. o.

10.18132/LFZE.2008.2

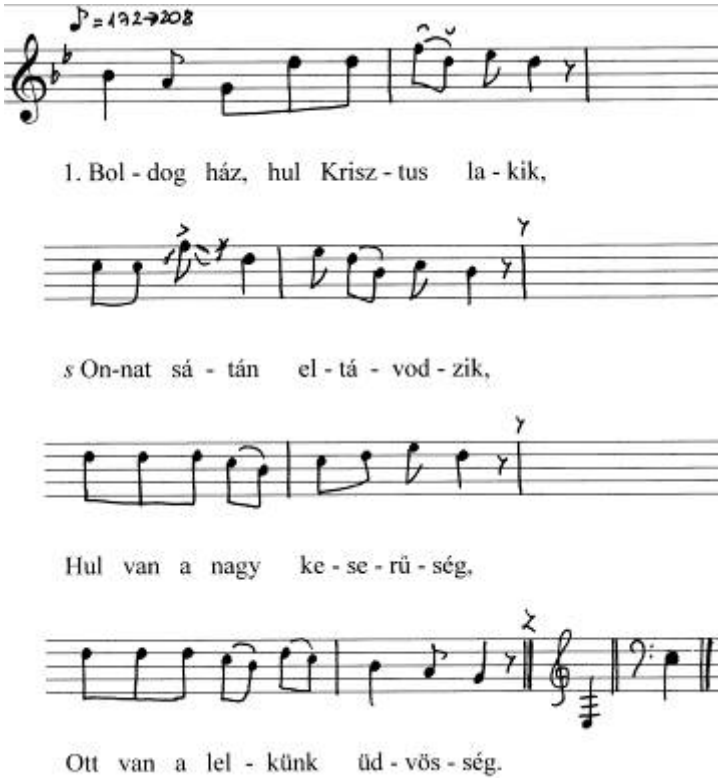

20. kotta: ZTI MD 149/29.[91]

3. Karácsonyi, újévi és vízkereszti énekek

A Deák–Szentes kézirat összesen 35 éneket tartalmaz a karácsonyi időszakra, *De Nativitate Domini* felirattal.[92] Ebből öt újévkor, három pedig vízkeresztkor éneklendő. Itt az adventi csoporthoz képest több, négy éneknek nem találjuk lekottázott dallamát.[93]

A *Dies est laetitiae* kezdetű ének a Kájoni Cantionale első két kiadásában olvasható latinul, egyetlen szó megváltoztatásával. Magyar fordítása *Nagy örömnap ez nékünk* kezdettel pedig 1805-ig szerepel, bár ez utóbbi kiadásban teljesen átírják (a hét strófából csupán háromban vannak a szóösszetételekben egyezések), versformája is megváltozik, és más nótajelzetet kap.[94] *Dicséretes az*

91. Klézse (Moldva), Bezsán Mihályné Bezsán Mária (sz. 1959.), Bezsán Pál „Firkótyi" (sz. 1967.). Gy.: Kővári Réka, Harangozó Imre 2004. november 1., lej.: Kővári Réka. Publ.: Harangozó–Kővári 2005. 72–74., CD 13. Különböző adventi és Mária-énekekből, valamint a tárgyalt Mária-antifónából kontamilált szöveggel is gyűjtötték, *l.* Harangozó–Kővári 2005. 53–55., CD 5.
92. De Nativitate Doni.
93. *Puer natus in Betlehem, natus in Betlehem* (Deák–Szentes 16. o., melléklet 016_3), *Puer natus in Betlehem, unde gaudet Jerusalem* (26. o., melléklet 026_3), *Puer natus in Betlehem, hoc in anno (...Jerusalem, ad laudem)* (27. o., melléklet 027_1) és *Mennyei király születék* (27. o., melléklet 027_3).
94. Kájoni 1676. 35. o. (Domokos 1979. 57. sz.), 1719. 32. o. (latin); 1676. 35. o. (Domokos 1979. 58. sz.), 1719. 33. o., 1805. 43. o. (felirata: Az Isten emberré létének titkát magában foglaló új ének. Nota: Téged ebben a szentségben áldunk, ó nagy Istenség).

10.18132/LFZE.2008.2

gyermek kezdetű nótautalását még egy karácsonyi éneknél találjuk az *ad notam* jelzések között.[95]

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 017_2)[96] megtalálható a Cantus Catholiciben (21. kotta). A nagy vonalakban egyező változatok legfőbb eltérései: a megismételt kezdősor Erdélyben csupán kvart ambitusban mozog, így a cezúrája terc, és nem kanyarodik az alaphang alá; a dallam második felében átmenőhangként két helyen hajlítás van; nem hangsúlyozza az alaphang alatti tercet (az első és a harmadik sor végén); az utolsó sorban nagyobb ívet jár be, és inkább az alsó kvintet emeli ki.

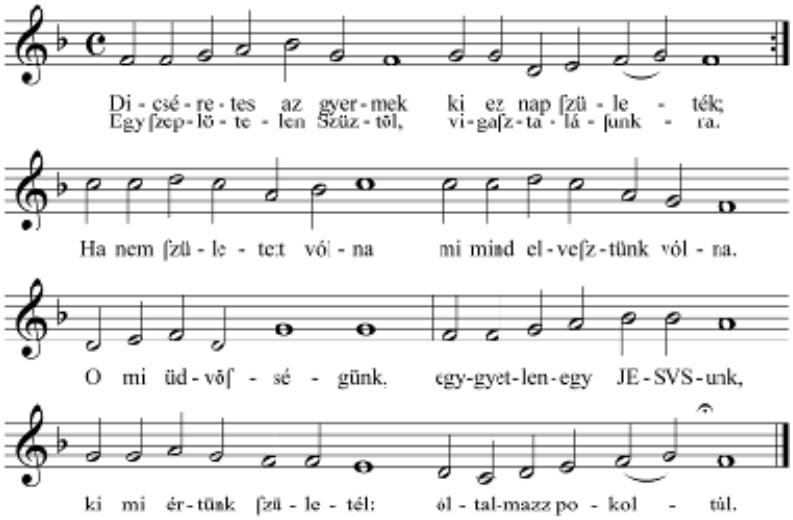

21. kotta: Cantus Catholici 1651. 14. (RMDT I. 64/I.).

A népzenei gyűjtésekben a teljes dallam már nem, csupán annak a második feléből származtatható formája került elő a keleti részekből.[97] Háromszéken *Messiásunk született* szövegkezdettel az ún. Kecskés-mise — mely az éjféli misét jelenti — kezdő éneke (22. kotta).[98] Ez a dallam a középkori kanció kéziratunk szerinti variánsából jött létre: annak harmadik sora első két motívumát önálló dallamsorként felfogva megismétli; középső, szekvenciázó sorának kadenciái és két–három hangos motívumrészei a Deák–Szentes kézirat harmadik sorának végső és negyedik sorának kezdő szakaszára emlékeztetnek, utolsó sorának új,

95. *Dicséretes az gyermek* (Kájoni 1676. 36. o. [Domokos 1979. 59. sz.], 1719. 34. o.).
Ad notam Dicséretes az gyermek: *Eia mea anima* (Kájoni 1676. 91. o. [Domokos 1979. 150. sz.], 1719. 53. o.).
96. Deák–Szentes kézirat 17. o. RMDT I. 64., Dobszay részletesen elemzi, és megállapítja, hogy olyan mértékben önállósodott az eredeti többszólamú ének diszkantja, hogy valószínűleg hazai alakítás, Dobszay 1971.
97. Népzenei típusrend: 13.106.0/0. MNdTK I. IV/366., SzDR I. 44–45., II. 20. o.
98. Az adatközlők elmondása szerint Futásfalván nem ezzel kezdődött az éjféli mise; ahol azonban még egészében tudják a Kecskés-misét (Kézdiszentkereszten), ott ezzel indul Jézus születésének templomi ünneplése.

10.18132/LFZE.2008.2

hármashangzat-felbontásos részében pedig az alsó kvint (a domináns) éppen úgy hangsúlyos, mint a kéziratban.

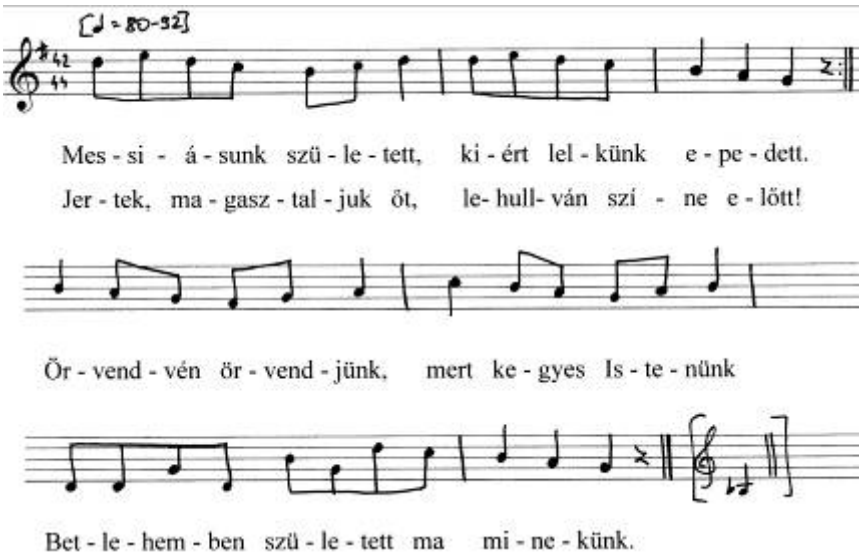

22. kotta: Mg 6673/3.[99]

*

Az *Ím midőn mindeneket* kezdetű ének a Kájoni Cantionale második kiadásában jelenik meg új énekként. A következő kiadásban még olvasható, a tizenegy strófából mindössze csak a középső háromban változtatnak a tartalom átfogalmazásával.[100] Nótautalások között sehol sem szerepel.

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 018_1)[101] nem jelenik meg kottás énekeskönyveinkben, viszont a néphagyomány alig variált módon fenntartotta.[102] A második sor kezdőhangjánál a néphagyomány (néhány moldvai példát leszámítva) egyöntetűen az oktávra kibővített ambitus legfelső hangját szólaltatja meg. Ezen kívül — a népi díszítőhangokkal most nem számolva — csupán a harmadik sor párosával lefelé mozgó motívumának egyhangúságát töri meg, és teszi melodikailag rímelővé az egész dallamot úgy, hogy a sorok utolsó három hangja lefele irányuló motívum lesz, s így a kadenciák még szekvenciát is alkotnak (23. kotta). Moldvában és Bukovinában találkozni olyan dallamalakítással, amely a zárósort indító, felfelé menő hangokat elhagyva rögtön a kvintről való ereszkedést kezdi meg. Moldvában az ének indítása tovább variálódhat: az éneklés náluk igen elterjedt egyik technikai módja (a sorkezdő hangok alsó megtámasztása) itt

99. Kurtapatak (Háromszék), Felszegi Mihályné Rancz Ilona (sz. 1927.). Gy.: Kővári Réka, Németh István 1997. augusztus 6., lej.: Kővári Réka.
100. Kájoni 1719. 34. o. (felirata: Más Új ének), 1805. 44. o. (felirata: A Krisztus Bethlehemben való születéséről, Nota: tulajdon).
101. Deák–Szentes kézirat 18. o. A mai erdélyi énekeskönyv felvette (DAU 22b. sz.).
102. Népzenei típusrend: 17.052.0/1–2. SzDR I. 244–245., II. 110. o., Dobszay 1973. 72.

10.18132/LFZE.2008.2

dallamalakító erejű, és az ének alaphangját kezdőhanggá változtatja; vagy éppenséggel az oktávról indulva, érintve a nónát a kezdősor is lefelé halad; a köszöntő funkciójú *Siralmas ez világ* kezdetű éneknél pedig kvint kezdés után a második sor első hangjaival folytatódik a kezdősor (24. kotta).

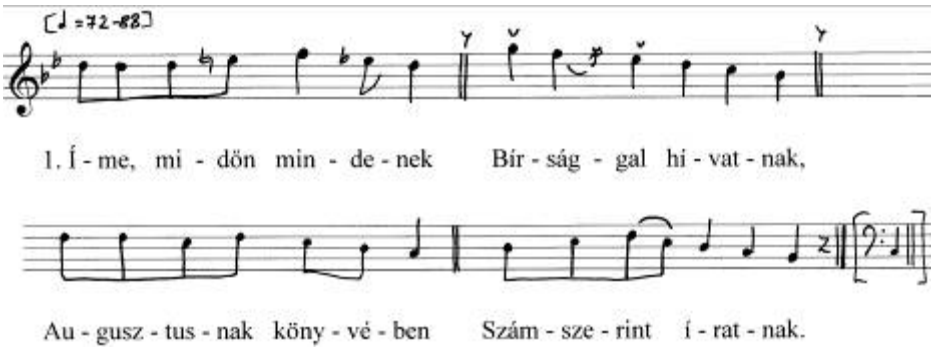

23. kotta: IX. 5809/A/16.[103]

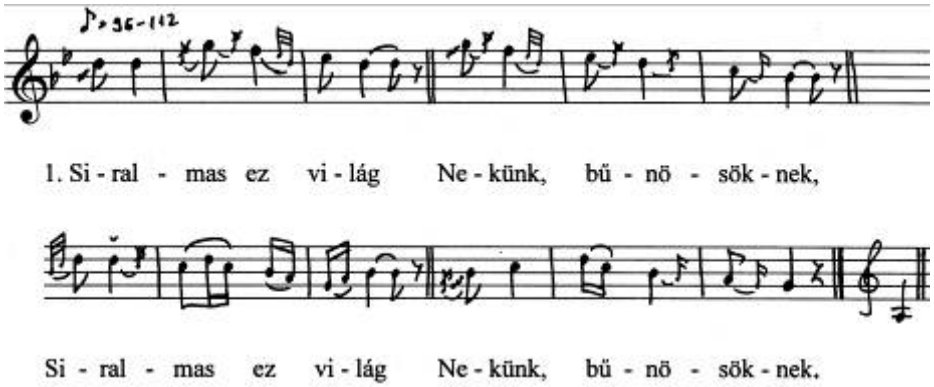

24. kotta: ZTI MD 150/6.[104]

*

A *Virgo Parit Filium, jubilemus* kezdetű ének 1719-ig szerepel a Kájoni Cantionalében, változatlanul, míg magyar fordítása *A Szűz szülé szent fiát, örvendezzünk* kezdettel valamennyi kiadásában. A magyar ének 1805-ben majdnem duplájára nő, és át is költik, a XX. században pedig teljesen átírják.[105] Az *ad notam* jelzések között mind a latin, mind a magyar szövegkezdetet megtaláljuk, összesen három ének esetében.[106]

---

103. Esztelnek (Háromszék), Balázs Jenő (P. Aba OFM, sz. 1922. Gyergyóremete [Csík]). Gy.: Kővári Réka 1997. augusztus 11., lej. Kővári Réka. A kézdialmási betlehemesben élő variánsát *l.* Kővári 2001. 35.

104. Klézse (Moldva), Botezát György Illésné Bezsán Viktória (sz. 1955.). Gy.: Kővári Réka, Harangozó Imre 2004. november 1., lej. Kővári Réka. Publ.: Harangozó–Kővári 2005. 75–76., CD 14.

105. Kájoni 1676. 44. o. (Domokos 1979. 68. sz.), 1719. 35. o. (latin), 1676. 45. o. (Domokos 1979. 69. sz.), 1719. 35. o., 1805. 52. o., 1921. 111. sz. Krisztus Jézus született, örvendezzünk (magyar).

106. Ad notam Virgo Parit Filium: *A Szűz egy fiat szült, alleluja* (Kájoni 1676. 63. o. [Domokos 1979. 93. sz.], 1719. 40. o., 1805. 52. o. Oly fiat szült egy Szűz, alleluja, Nota: A Szűz szülé szent fiát). Ad notam A Szűz szülé szent fiát: *Királyoknak királyának, Jézus Krisztusnak* (1676. 105. o. [Domokos 1979. 140. sz.], 1719. 78. o., 1805. 71. o. Nota: tulajdon, 1921. 140. sz. nincs

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kézirat dallamának (melléklet 018_2)[107] változatát találjuk a Cantionale negyedik kiadásában. Ez a magyar fordítás jelentékeny átköltése, viszont a 11, 11, 12, 4 -es strófaszerkezetet csak az utolsó csonka sorban változtatja meg 6-osra. Legszembetűnőbb eltérés a motívumismétléses harmadik sor szigorú merevsége (kadenciája 2), melynek következtében a zárósor magasról való ereszkedését egy felfelé irányuló ugrással tudja elkezdeni. Ettől eltekintve a dallamvonal azonos, az egyes hangok csupán az aktuális szótagkiosztás következtében és a módosításokban térnek el.

A vizsgált terület néphagyományában főként az XX. századi énekeskönyvi formában él.[108] De Bukovinában megtartották a Deák–Szentes kézirat harmadik sorának magasan történő (itt kvint) zárását is, úgy, hogy hozzá hasonlóan előtte lemegy a dallam az alaphangra, majd a karácsonyi énekekben gyakori nagy szext ugrást követően a kvintet körülírja (csupán egyetlen, megváltozott szótagszámú példában látni a kézirat harmadik sor végi szext kadenciáját). Egy másként módosított példát választottunk itt bemutatásra, egyrész azért, mert adatközlője az előttünk negyven évvel korábban gyűjtött Forrai Magdolna énekese volt, másrészt pedig mert magasan járó indításával, recitálásával korábban a magyar nyelvterület nyugati részén találkozunk[109] (25. kotta).

nótajelzet, *l.* Deák–Szentes kézirat 18. o.), *Mennyben légyen Istennek nagy dicsőség* (1805. 6. o. felirata: Midőn Gloria énekeltetik I. Adventre vagy Karácsonyra).

107. Deák–Szentes kézirat 28. o. RMDT II. 212.

108. Népzenei típusrend: 11.105.0/0. MNdTK I. III/132., SzDR I. 122–123., II. 59–60. o., utóbbi részletesen elemzi a magyar nyelvterület különböző pontjainak és a Cantus Catholici illetőleg kéziratunk összefüggéseit.

109. Győr megyében.

10.18132/LFZE.2008.2

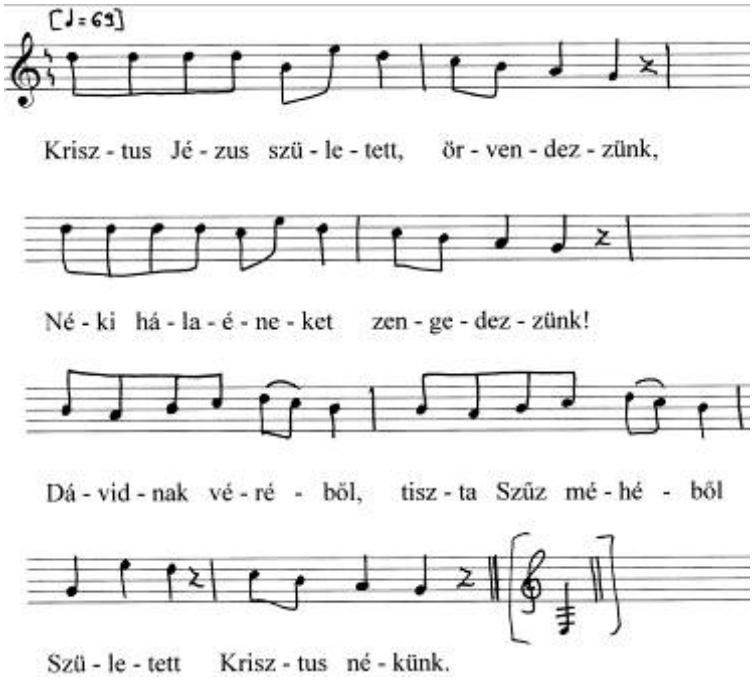

25. kotta: IX. 5813/B/18.[110]

*

Az *Infinitae bonitatis* kezdetű ének a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában megtalálható. Egészen 1805-ig latinul és magyarul is szerepel, s csak ebben a kiadásban csökkennek a strófaszámok és változik meg kissé a szöveg — főleg az *A véghetetlen kegyelmű* kezdetű magyar fordításban. A XX. századra csak az anyanyelvű szöveg marad az erdélyi énekeskönyvben, de kismértékben ismét variálódik.[111] Nótautalással — elsősorban a Cantionale első két kiadásában — további 25, különböző tematikájú ének kapcsolódik hozzá.[112] A dallam elterjedt és

110. Csomortán (Háromszék), Bíró Gyuláné Jánó Erzsébet (sz. 1925.). Gy.: Kővári Réka 1997. augusztus 14., lej.: Kővári Réka.

111. Kájoni 1676. 49. o. (Domokos 1979. 76. sz.), 1719. 36. o., 1805. 369. o. (felirata: De Mysterio Domini nostri Jesu Christi) (latin); 1676. 49. o. (Domokos 1979. 77. sz.), 1719. 36. o., 1805. 57. o., 1921. 114. sz. (magyar: *A véghetetlen kegyelmű*).

112. Ad notam Infinitae: *Az öröktől fogva való* (Kájoni 1676. 17. o. [Domokos 1979. 28. sz.], 1719. 18. o.), *Szűz által jött e világra* (1676. 151. és 329. o. [Domokos 1979. 191. és 380. sz.], 1719. 110. o.), *Jaj, mit látok s mit szemlélek* (1676. 166. o. [Domokos 1979. 206. sz.], 1719. 120. o., 1805. 119. o.), *Szűz Mária hét fájdalma* (1676. 221. o. [Domokos 1979. 237. sz.], 1719. 171. o.), *Váltságunknak drága ára, feszíttetvén* (1676. 222. o. [Domokos 1979. 238. sz.], 1719. 172. o.), *Ó csodálatos Istenség* (1676. 316. o. [Domokos 1979. 358. sz.], 1719. 255. o.), *Ó kegyelmes szívű Jézus* (1676. 323. o. [Domokos 1979. 371. sz.], 1719. 262. o.), *Váltságunknak drága ára, mi vitt téged* (1676. 324. o. [Domokos 1979. 372. sz.], 1719. 262. o.), *Ó mennyország ékessége* (1676. 325. o. [Domokos 1979. 373. sz.], 1719. 263. o.), *Ó mennynek égő lámpása* (1676. 325. o. [Domokos 1979. 374. sz.], 1719. 264. o.), *O amoris Sacramentum* (1676. 330. o. [Domokos 1979. 382. sz.], 1719. 269. o.), *Ó szabadságomnak díja* (1676. 331. o. [Domokos 1979. 383. sz.], 1719. 269. o.), *Ave hostia salutis* (1676. 333.o. [Domokos 1979. 387. sz.]), *Ó véghetetlen kegyelmű (...) lelkünknek* (1676. 334. o. [Domokos 1979. 388. sz.], 1719. 271. o.), *Üdvözlégy, mennyei bárány* (1676. 339. o. [Domokos 1979. 391. sz.], 1719. 274. o.), *Mennyországnak királynéja, bűnösök* (1676. 357. o. [Domokos 1979. 417. sz.], 1719. 290. o.), *Ó kegyes szép Szűz Mária* (1676. 363. o. [Domokos 1979. 423. sz.], 1719. 294. o.), *Ó szentségnek legfőbb ága* (1676. 367. o. [Domokos

10.18132/LFZE.2008.2

kedvelt voltát bizonyítja ezen felül, hogy a harmadik kiadásba négy új énekszöveg is bekerült *ad notam* jelzéssel.

A Deák–Szentes kéziratban latin szöveggel szerepel (melléklet 019_1).[113] A Cantionale negyedik kiadása nem jelöli a közölt dallam forrását. E XX. századi változat (26. kotta) nagymértékben eltér a XVIII. században feljegyzett dallamalaktól: kadenciarendje teljesen más, 2 2 (1) VII 3 helyett 1 1 (V) 2 2; motívumai — a harmadik sor kivételével — szinte mindenütt ellentétes rajzolatúak; szekvenciázó 4–5. sora azonos.

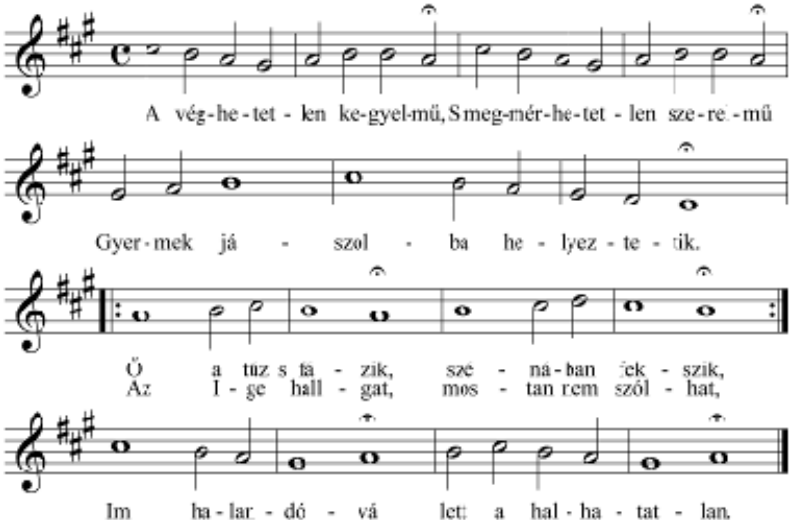

26. kotta: Kájoni Cantionale 1921. 114. sz.

A szakirodalom az 1651-es Cantus Catholici dallamalakjához viszonyítja a népzenei gyűjtésekben megtalált énekeket. Annak ellenére, hogy azok inkább a Deák–Szentes kéziratban szereplő dallamhoz állnak közelebb, érdemes megvizsgálnunk a csíki kézirat eltéréseit az egy évszázaddal korábbi nyomtatott énekeskönyvi formától (27. kotta). Az erdélyi történeti dallam nem a tercről indul; a harmadik és utolsó sor dallama nem azonos: az éneket a kvint kétszeri érintésével, valamint onnan szekundlépésben való lefelé mozgással — a dallam felének zárlati sorával — fejezi be.

1979. 429. sz.], 1719. 296. o.) és *Pályafutásomnak végén* (1676. 668. o. [Domokos 1979. 752. sz.], 1719. 567. o.).
Ad notam A véghetetlen kegyelmű: *Életadó, halál ura* (1676. 679. o. [Domokos 1979. 763. sz.], 1719. 576. o., 1805. 330. o.), *E mostani végórámra* (1676. 700. o. [Domokos 1979. 778. sz.], 1719. 592. o.), *Szentmisében részeltettünk* (1805. 22. o., 1921. 34. sz.), *Szentháromság végzéséből* (1805. 42. o.), *Most vannak kérés napjai* (1805. 308. o., 1921. 210. sz.), *Mindenek felséges Ura* (1805. 324. o., 1921. 409. sz.).

113. Deák–Szentes kézirat 19. o. RMDT II. 200.

10.18132/LFZE.2008.2

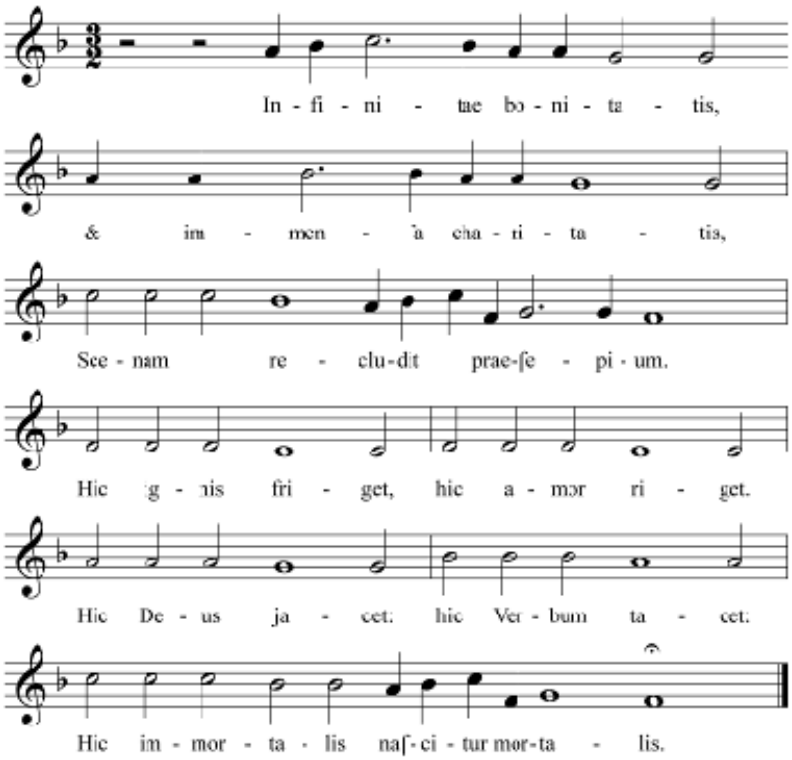

27. kotta: Cantus Catholici 1651. 33. (RMDT II. 200/I.)

A népzenei gyűjtésekben előkerült variánsok[114] a Cantionale negyedik kiadásának fentebb részletezett dallamalakításain túl még jobban erősítik a középső és utolsó sor funkcióját az ambitust bővítő szext — mint felső váltóhang — érintésével. (A négysoros, az eredeti 4–5. sorát kihagyó variánsnál — annak 3–4. sorában — visszaköszön a Cantus Catholici sorismétlése.) A végső zárlatot ezen felül a sor közepén a kvarton való megállással előre hangsúlyozzák a népi énekesek (28. kotta). Bukovinában az ambitus felfelé egészen az oktávig kitágul, az első sor dallama megismétlődik; a szekvencia motívumai — általában terccel magasabbról indulva —visszahozzák a Cantus Catholici merev dallamszerkesztését. Moldvában viszont lefelé tágítják az ambitust: a megismételt kezdősor az alsó kvinten, a náluk szokásos, egyfajta megtámasztó hangon indul; fent csak a kvartot éri el; és a 3–4. sort két motívumismétléssel a szokásostól eltérő módon alakítja. A néphagyományban fennmaradt énekek szövege a címadó karácsonyi és annak oltáriszentségi változata, valamint nagyböjti és halottas szövegek, továbbá egy négysoros, a nótautalások szerint más dallamra alkalmazandó karácsonyi ének.

114. Népzenei típusrend: 18.424.0/0. MNdTK I. III/156., SzDR I. 184–185., II. 84–85. o., Dobszay 1974. 18–23.

10.18132/LFZE.2008.2

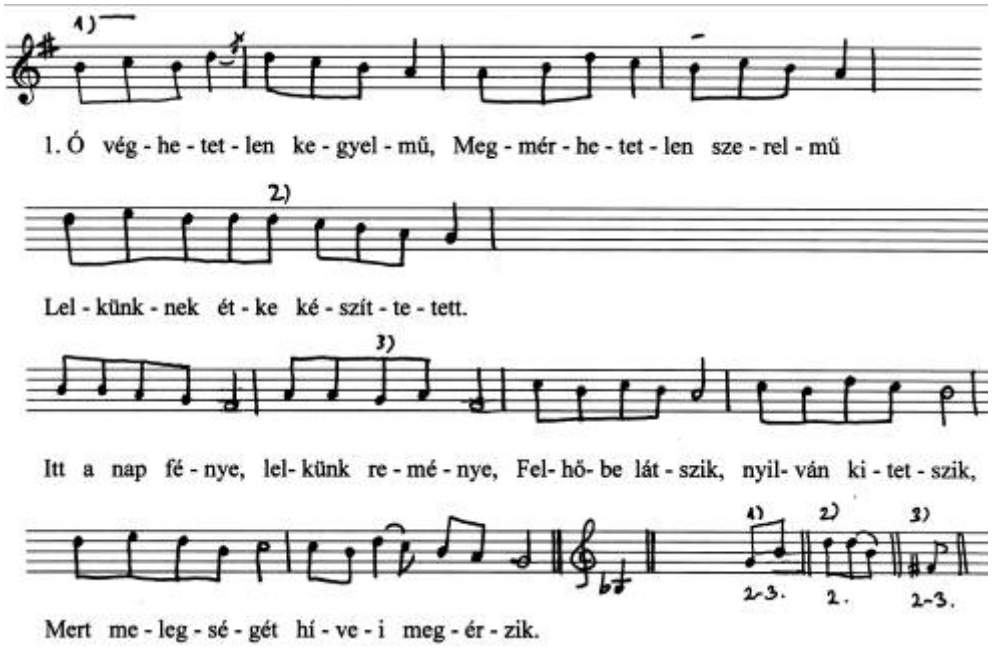

28. kotta: AP 4502*c*.[115]

*

A *Mennyből jövök most hozzátok* kezdetű ének az 1719-es kiadással bezárólag olvasható a Kájoni Cantionálában, változatlan szöveggel.[116] Az *ad notam* jelzetek között ugyanitt négy éneknél szerepel.[117]

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 019_2)[118] a lutheri ének[119] azon változata, amelyik a mai énekeskönyvek közül a reformátusban található:[120] annak második és negyedik sorával teljesen egyezik, a harmadik sorban kéziratunk csupán egy átmenőhangot használ díszítésként-variánsként, az első négy hangban egy felső váltóhangot is alkalmaz, míg a kezdősor második fele az evangélikus variánst idézi a kvintről az oktávra való felmenetellel.

A népzenei gyűjtésekben[121] mindenütt (kivéve Moldvát, ahol nem él) kéziratunktól a harmadik sorban eltérő variánsokkal találkozunk: a XVIII. századi forrás simább menetét a félsor kvinten való zárlatával, majd az oktávra való felugrással töri meg. Néhány bukovinai adat az utolsó sort viszont egy–két

115. Lövéte (Udvarhely), Tókos Péterné Orbán Rozália (64 év). Gy.: Vikár László 1963., lej. Vikár László.
116. Kájoni 1676. 54. o. (Domokos 1979. 82. sz.) felirata: Más régi ének, 1719. 37. o.
117. *No földnek minden népei* (Kájoni 1676. 154. o. [Domokos 1979. 196. sz.], 1719. 112. o.), *Úristen, mely sokan vannak* (1676. 525. o. [Domokos 1979. 621. sz.], 1719. 454. o.), *Igaz bíró, nagy Úristen* (1676. 558. o. [Domokos 1979. 664. sz.], 1719. 445. o.), *Mindnyájan, kik jelen vagytok* (1676. 722. o. [Domokos 1979. 791. sz.], 1719. 614. o. Nota: Az nap nagy haragnak napja – téves nótajelzet).
118. Deák–Szentes kézirat 19. o. RMDT II. 85.
119. EÉ 150. sz., Ecsedi 2006. 58–62. és melléklete 15–24.
120. RÉ 316. sz.
121. Népzenei típusrend: 18.117.0/1–2. SzDR I. 58., II. 28. o.

10.18132/LFZE.2008.2

hajlítással díszíti, mikor is a második szótagon a kis szeptimet, majd a sor második felében — ugyanezt a motívumot megismételve — a kvintet éri el alulról, egy terc-ugrással. Az ének kezdő félsora is variábilis: a decimát érintő, vagy onnan induló formák mellett a Deák–Szentes kézirat dallamalakjával találkozunk talán a legtöbbször. Andrásfalviak énekelték végig magas járású, a kvintre le nem hajló kezdősorral is. Háromszéken ismert napjainkban a *Dicsőség mennyben Istennek* incipittel (Deák–Szentes kézirat 8. o.), Kézdialmáson a betlehemesbe beépítve, világi szöveggel pedig annak végén ajándékkérő, másutt köszöntő funkcióban, amint ugyanígy *Paradicsom mezejében* kezdettel is. Választott példánk (29. kotta) egyedi kezdése, utolsó sorának elfeledett szava ellenére azért figyelemreméltó, mert Forrai Magdolna énekesétől származik.

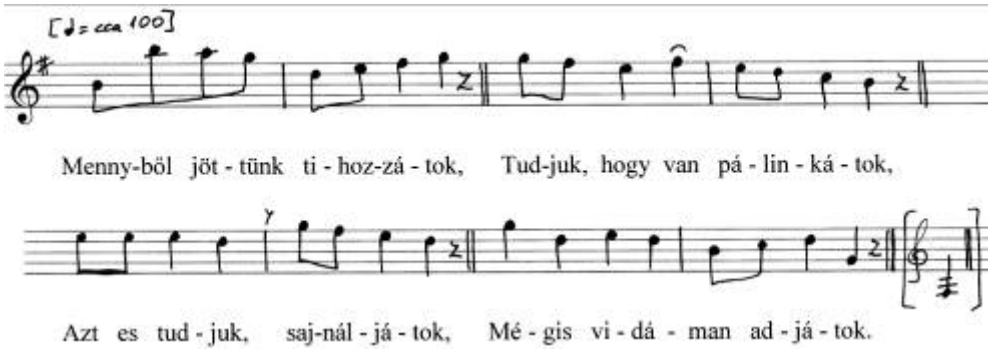

29. kotta: IX. 5813/A/17.[122]

*

A *Panditur coeli atrium* kezdetű éneket a Kájoni Cantionale az 1719-es kiadásig közli, szinte változatlanul, míg magyar fordítása *Megnyílt mennyország kapuja* kezdettel mindegyikben megjelenik. Ezt 1805-ben teljesen átalakítják: az addigi kétsoros, heteroszillabikus, soronként Allelujával záruló formából 8 szótagos, négysoros, sorvégi refrén nélküli, jóval rövidebb ének lett, szövegének első fele az eredeti ének első négy szakaszának átfogalmazása.[123] A latin ének latin nótautalásának szövegét (*Fit porta*) csupán 1676-ban találjuk, viszont 1719-ben is szerepel még egy karácsonyi ének dallamjelzeteként.[124]

122. Lemhény (Háromszék), Lukács Ilona Mária liberata iskolanővér (sz. 1913.). Gy.: Kővári Réka 1997. augusztus 14., lej. Kővári Réka. Az utolsó sor szövegét 1959-ben még helyesen énekelte: „Mégis mézesen adjátok".

123. Kájoni 1676. 60. o. (Domokos 1979. 90. sz.) Nota: Fit porta Christi pervia, 1719. 38. o. Nótautalás nincs (latin); 1676. 61. o. (Domokos 1979. 91. sz.) Nota eadem, 1719. 39. o. Felirata: Panditur coeli atrium, 1805. 62. o. Nota: Ébredj, ember, mély álmodból vagy Üdvözítőnknek szent anyja, 1921. 124. sz. jelzete: „Panditur coeli atrium" (magyar).

124. *Fit porta Christi pervia* (Kájoni 1676. 94. o. [Domokos 1979. 156. sz.]).
Ad notam Fit porta Christi pervia: *Született új király nékünk* (Kájoni 1676. 87. o. [Domokos 1979. 144. sz.], 1719. 53. o.).

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kéziratban latin szöveggel szerepel (melléklet 019_3).[125] Ugyanez az ének a Csíkcsobotfalvi kéziratban több eltéréssel olvasható:[126] végig szillabikus, lassabban éri el a szextet, a kezdősor végén levő motívumot csak felülről támasztja meg, a zárlati alleluját pedig a tercről indítja. A csíkcsobotfalvi kézirat a Cantus Catholici dallamának (*Fit porta Christi pervia* kezdettel) variánsát hozza, mely még annyiban is különböző, hogy az első sor végén a motívumot ellentétes oldalról, csak alulról támasztja meg, és nem egyszer ismétli ezt meg, hanem kétszer. A Baka-féle kántorkönyvben már a Cantionale harmadik kiadásának megváltozott formájában, és ezáltal más, az *Üdvözítőnknek szent anyja* kezdetű ének dallamán találjuk (melyet már tárgyaltunk, Deák–Szentes kézirat 16. o.).

Mivel a kézirat dallama a *Virgo Parit Filium* kezdetű ének dallamrokonságába tartozik, ezért ott tárgyaltuk (Deák–Szentes kézirat 18. o.).

*

Az *A Szűz egy fiat szült* kezdetű ének 1805-ig szerepel a Kájoni Cantionalében, és csak ebben a kiadásban változtatnak szövegén,[127] igaz, elég nagy mértékben: a refrénben „pásztorok örüljetek" helyett „emberek örüljetek" szerepel; a tizenegy strófából csupán háromban vannak azonos szavak; a doxológiát eltünteti, vagy legalábbis megfosztja karácsonyi jellegétől; s még egy kérő versszakot tesz utána.[128] Az *ad notam* jelzések között nem szerepel.

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 020_1)[129] rokon a fent tárgyalt *Virgo Parit Filium* ének dallamával: annak kezdősorát ketté bontja, míg a többi dallamsort lerövidíti. A szakirodalom más énekeskönyvben való előfordulását nem ismeri.

A népzenei gyűjtések csupán a Székelyföldön (Bukovinát is ide számítva) találták életben.[130] Földrajzilag ezen belül vannak mégis lényeges eltérések: a szakirodalomban a Deák–Szentes kéziratnál régibbnek tartott bukovinai forma a refrén első sorának (harmadik sor) kvintről az alaphangra való lépcsőzetes leereszkedését egy négyhangú sávban mozgó, a kvarton megálló, szekvenciázó résszel cseréli ki (*s m f / m r f*), amellett, hogy egy–két hangos díszítőhangokkal

125. Deák–Szentes kézirat 19. o. RMDT II. 67.
126. Domokos 1929a. 29.
127. Kájoni 1676. 64. o. (Domokos 1979. 95. sz.), 1719. 41. o., 1805. 53. o.
128. „Dicsösség Istennek, Ki adója ennek, Békesség Földi-népeknek: Szabadító földre szállott, örvendgyetek. Amen" helyett: „Néki hálát adgyúnk, ditső áldáſt mondgyúnk. *Emberek örülyetek. s' a' t'.* Botsáſa bűnűnket ſzentellye lelkűnket. *Emberek örülyetek,* ſzabatitó főldre ſzállott, örvendgyetek. Amen".
129. Deák–Szentes kézirat 20. o. RMDT II. 325.
130. Népzenei típusrend: 16.208.0/0. MNdTK I. III/133., SzDR I. 122–123., II. 60. o.

10.18132/LFZE.2008.2

ékesíti, és a folytatásban is terc- és kvintugrásokkal díszíti és szabdalja fel a szekundmozgásos dallamot (30. kotta). Székelyföldön viszont úgy változtatták meg a melódiát, hogy az első sort a második dallamsor előrehozott ismétlésének fogták fel, s az ének első felében az ambitusból így kimaradó alsó 1–2 hangot a kéziratnak megfelelően a kadenciából nem hagyták ki, sőt a refrént lezáró rövid sor elé is beiktatták: 5 (5) 1 2.

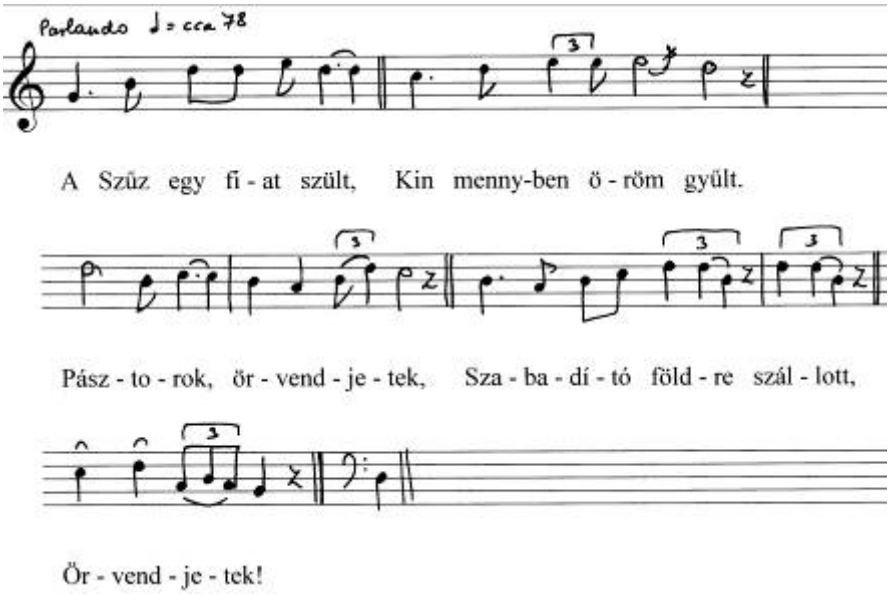

30. kotta: AP 6944*g*.[131]

*

A *Dum Virgo vagientem* kezdetű ének a Kájoni Cantionale első két kiadásában változatlanul, *Midőn a Szűz magzatát* kezdetű fordítása pedig mindegyikben szerepel.[132] A második kiadásban a magyar szövegben egy helyütt kellett szótagszámot javítani, s a refrén utolsó sora csak a záró strófában volt olvasható. A harmadik kiadás egyszerűen kihagyott három strófát, míg a negyedik visszaállította az eredeti ének hosszúságát, viszont két szakaszban megváltoztatták a mondanivalót.[133] Nótautalások között összesen három karácsonyi és egy vízkereszti ének esetében találkozunk, csak a magyar incipittel.[134]

131. Istensegíts (Bukovina) – Nagyvejke (Tolna), Gáspár Simon Antal (60 év). Gy.: Domokos Pál Péter 1955. július, lej.: Domokos Mária.

132. Kájoni 1676. 74. o. (Domokos 1979. 124. sz.), 1719. 45. o. (latin); 1676. 75. o. (Domokos 1979. 125. sz.), 1719. 45. o. felirata: Dum Virgo vagientem etc., 1805. 62. o. Nota: tulajdon, 1921. 119. sz. (magyar).

133. Például az eredeti 5. vsz. (Oh Atyának öröme, oh Anyának szerelme! Oh Anyád Attya alugy, oh Anyád Fia alugy) helyett erre: „Oh Atyának öröme, Szentléleknek szerelme, Én szülöttem és Uram, Aludj oh kedves Fiam”.

134. *Kelj fel, keresztény lélek* (Kájoni 1676. 84. o. [Domokos 1979. 140. sz.], 1719. 51. o. nincs dallamutalás, 1805. 50. o.), *Exultet et laetetur* (1676. 85. o. [Domokos 1979. 142. sz.]), *Örüljön és vigadjon* (1676. 86. o. [Domokos 1979. 143. sz.] felirata: Más. Exultet et laetetur), *Három*

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kézirat dallamát (melléklet 020_2)[135] megtaláljuk a Baka-féle kántorkönyvben (31. kotta). A megismételt első sor alsó kvart indításán kívül csupán a refrén dallamában van eltérés: a 6, 5, 5 szótagszámú függelék első kadenciája, valamint a középső szakasz íve más.

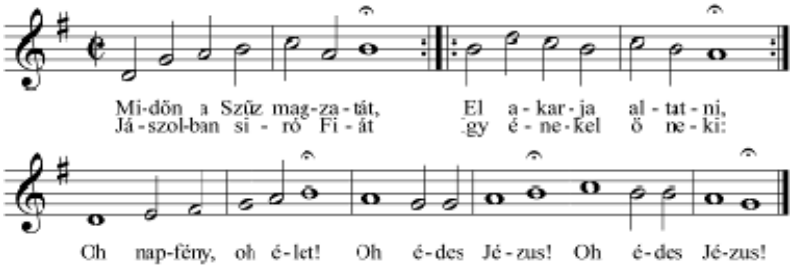

31. kotta: Kájoni Cantionale 1921. 119. sz.

A népzenei gyűjtések[136] a Székelyföldön *Kelj fel, keresztény lélek* kezdettel találták használatban. Ennél az éneknél a refrén át is alakulhat: annak második feléből egy nyolc szótagos sort alakítanak ki, melyet — főként a legnagyobb mértékben gyűjtött Moldvában — megismételhetnek (32. kotta).

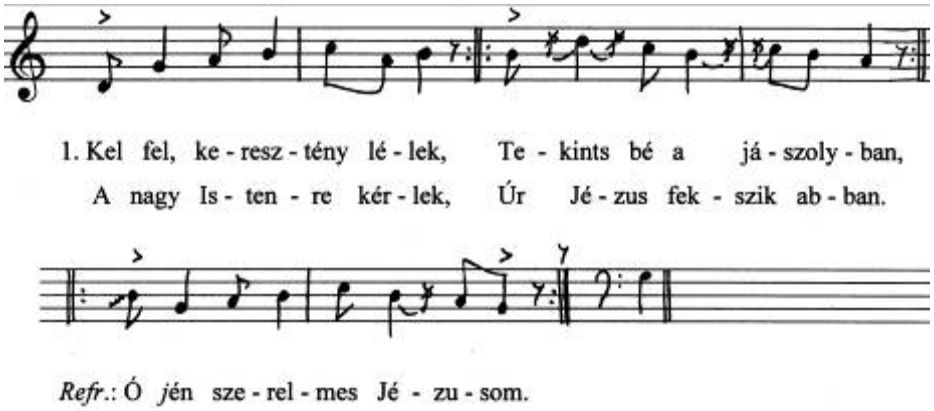

32. kotta: ZTI MD 151/16.[137]

*

A *Csordapásztorok* kezdetű ének a harmadik kivételével a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában szerepel. 1719-ben a gyakorlatilag változatlan 16 strófához csupán kiírták a hiányzó helyekre a megismételt negyedik sor szövegét, míg XX. századi alakja öt versszakkal rövidebb, a fele új, versformája is más.[138] A nótajelzések között nem szerepel.

---

királyok napját (1805. 75. o., 1921. 143. sz. Az isteni gyermeket, orgonakísérete: A szent Szűznek magzatát szerint, mely incipit Kájoninál nem, de Zsasskovszkynál szerepel).

135. Deák–Szentes kézirat 20. o. RMDT II. 155.

136. Népzenei típusrend: 17.197.0/0. MNdTK I. IV/232., SzDR I. 168–169., II. 79. o.

137. Klézse (Moldva), Bezsán Mihály (sz. 1927.). Gy.: Kővári Réka, Harangozó Imre 2004. november 2., lej. Kővári Réka. Publ. Harangozó–Kővári 2005. 64–65., CD 10.

138. Kájoni 1676. 83. o. (Domokos 1979. 138. sz.), 1719. 46. o. felirata: Más régi ének, 1921. 116. sz. Részletesebben *l.* Kővári 2007b. 493.

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 021_1)[139] dór hangsorú erdélyi variáns, ötsoros formában. A Cantionale kántorkönyv kiadásában a magyar nyelvterület más részeire jellemző fríg variánst találjuk, mely a következőkben tér el kéziratunktól: az utolsó sor elmarad (így tulajdonképpen a szekundon zár), az azonos 3–4. sor megismétlődik, a dallam első felében pedig egy–egy hangnyi eltérés mutatkozik.[140]

A népzenei gyűjtésekben hangnemileg eltérő változatokkal találkozunk, melyek földrajzilag körülhatárolhatók.[141] A vizsgált területen mind a dór, mind a fríg változat használatos, az összehasonlításban a dór hangnem fokait használjuk. Leggyakrabban az alaphangról a tercig felmenő kezdéssel találkozunk, de előfordul a kézirat kvartról leereszkedő indítása, vagy az alaphangról kvartra való felugrás is; a második sorban hajlításokkal több hangot használhat, s így még egyszer érinti a kvartot. A második dallamfél markáns variálódó pontjai pedig a kezdet, mely indulhat oktávon és szeptimen is; a harmadik sor vége, amely hajlítással többnyire Udvarhelyen tercre, de kvartra is hajolhat; a negyedik sor vége, mely felugrik kvintre (néha kvartra); és az utolsó két sor indítása, mely történhet szexten. Bukovinában és Moldvában használják a legtöbb díszítőhangot.[142] Kiválasztott példánk a negyedik sor magasról ereszkedő változata mellett a zárósorban a kézirat hangjait hozza (33. kotta). A fríg változat kisebb számban adatolt, dallamai annyiban különböznek az előbbiektől, hogy vagy elhagyják a dór hangsor alaphangjára lelépő ötödik sort (adat Udvarhelyről); vagy hatsorossá teszik a harmadik–negyedik sor ismétlésével (Bukovina); vagy úgy öt sorosak, hogy egyszerűen megismétlik a negyedik sort (Udvarhely), vagy pedig az alaphangot (1, vagy fríg értelmezésben VII) előrehozzák, s a fríg záróhangot alulról érik el (Háromszék).

139. Deák–Szentes kézirat 21. o. RMDT II. 1., Dobszay 1995. 60–61. (ÉE 41. sz.)
140. Kodályt már az 1910-es évek első felében a Székelyföldön és Bukovinában végzett gyűjtése kapcsán foglalkoztatta a Cantus Catholici négysoros énekétől való eltérés, melyet „Kájoni művé”-nek feltételezett, dallamát pedig „modernizált toldás”-nak vélt, *l.* Kővári 2007e.
141. Népzenei típusrend: 16.221.0/1–3. MNdTK I. III/151., SzDR I. 101–105., II. 49–50. o., Dobszay 1973. 31–32.
142. Moldvai példának *l.* Harangozó–Kővári 2005. 57–59., elemzése: Kővári 2007b. 493.

10.18132/LFZE.2008.2

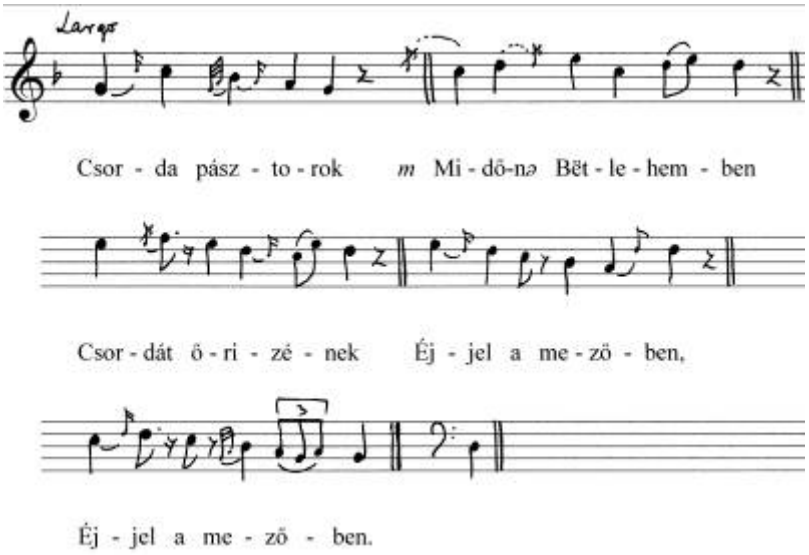

33. kotta: AP 2567*a*.[143]

*

A *Gratulare Virgo singulari privilegio* kezdetű éneket 1719-ig olvashatjuk a Kájoni Cantionalében, változatlanul. *Szűz Mária ez világra nékünk Szent Fiát hozá* kezdetű magyar fordítása az énekeskönyv valamennyi kiadásában szerepel, 1805-ben csupán három helyen, 1921-ben pedig további két helyen átfogalmazzák, de nem rövidítenek rajta.[144] Az *ad notam* jelzések között a magyar szöveget találjuk két éneknél.[145]

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 021_3)[146] a Cantionale XX. századi kiadásában is megtalálható, kevés különbséggel. Az első sor hangról hangra ismétlődik, és az első cezúra nem a kvarton, hanem a tercen van. A harmadik sor a tercen indul, de érinti a kvintet, az utolsó sorban pedig kétszer is eléri a kvartot: a kezdetén az alaphangról, míg a második felében a szekundról ugrik fel rá.

A népzenei gyűjtésekben[147] egyházi szöveggel alig variálódik a dallam. Néhol találkozunk csak kéthangos díszítésekkel (34. kotta), de nem a sorkezdő pontokon, mint a kéziratban. Viszont betlehemes és egyéb köszöntő funkcióban, azaz szokáskeretben (például *Jaj, mint fázunk, az ereszben állunk* incipittel egyedül Háromszékről, 36. kotta) lényeges változásokat tapasztalunk: az ambitus kibővül; kvintről indul a kezdősor, mely nem ismétlődik meg; megismétlődik viszont (akár

143. Józseffalva (Bukovina) – Hercegszabar (Baranya), Péter Orbán (sz. 1890.). Gy.: Kiss Lajos 1958. szeptember, lej.: Kiss Lajos.
144. Kájoni 1676. 79. o. (Domokos 1979. 132. sz.), 1719. 49. o. (latin); 1676. 80. o. (Domokos 1979. 133. sz.), 1719. 50. o., 1805. 54. o. Nota: tulajdon, 1921. 129. sz. (magyar).
145. *Iam Divini succensum amori ignem sentio* (Kájoni 1676. 90. o. [Domokos 1979. 149. sz.]), *Ó szép Jézus, ez új esztendőben végy seregedben* (1676. 99. o. [Domokos 1979. 167. sz.], 1719. 73. o., 1805. 70. o., 1921. 138. sz.).
146. Deák–Szentes kézirat 21. o. RMDT II. 256., Dobszay
147. Népzenei típusrend: 15.030.0/0. MNdTK I. IV/335., SzDR I. 196–197., II. 88–89. o.

10.18132/LFZE.2008.2

többször is) az ének második fele, mely középen a kvinten zár, és a betlehemes énekekre jellemző dúr hexachordot végigjáró sorral zárul. A két változat közötti átmenetet, illetőleg kapcsot az *Örvendezzünk, Betlehembe menjünk ajándékokkal* kezdetű ének képezi (35. kotta), mely 1805-ben került be a Cantionalába.[148] Néphagyományban élő dallamának megismételt kezdősora a templomi, míg második fele a szokásdallamokhoz köti. A *Jaj, mint fázunk* kezdetű ének szövegsorai (36. kotta, mely után az adatközlő verset is mondott *Mivel elvégeztem minden verseimet* kezdettel) ebből az általunk „átmeneti"-nek mondott karácsonyi népénekből származhat.[149] Hogy melyik a korábbi, nem tudjuk eldönteni. Lehetséges, hogy a szakirodalomban olvasható feltételezés az igaz, vagyis az, hogy a *Gratulare* kezdetű népének egy köszöntő funkcióban használt régibb dallamnak lenne feldolgozása.[150] De az is lehet, hogy az egyházi ének a korábbi. Hiszen a Papp szerint magyar eredetű, 15, 15, 7+6, 5+5 szótagszámú latin ének és a hozzá utalt egyéb szövegek már Kájoni hatalmas gyűjteményében, az ő alapos, a nép ajkán élő énekekre is kiterjedő kutatása és gyűjtése révén szerepelnek, míg a 15, 15, 8+5, 8+5 szótagszámú, *Örvendezzünk* kezdetűt csak a 150 évvel későbbi kiadásban találjuk, és további feljegyzései is csupán a XIX. századból ismeretesek.

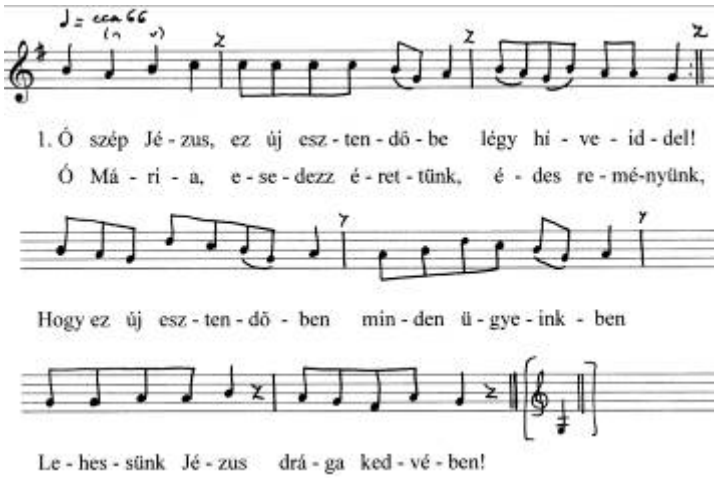

34. kotta: Mg 6670/22.[151]

148. Kájoni 1805. 63. o. felirata: Más, Nota: tulajdon, 1921. 127. sz. Csupán két helyütt fogalmazza át a szöveget az utolsó kiadás, ebből lényeget érintő a következő: „Atyáinktól régtől foga várt kisdedecske" helyett „A világnak régtől fogva várt Megváltója" (mely a rím kedvéért egy szórendi cserét is magával vonz az előző sorban: „... egy kis gyermek, az Isten Fia"). A Baka-féle kántorkönyv nem a székelyföldi néphagyomány nyomán közli a kadenciáiban azonos, különben teljesen más, nagy ambitusú, második felében négyszer is megjelenő új motívumú (*m f l s*) dallamot.
149. 3. vsz. kezdete: Ah mint fázik, orcája is ázik sűrű cseppekkel, 4. vsz. kezdete: Ezt látjátok, még is nem szánjátok, bűnös emberek.
150. SzDR II. 88. o.
151. Kézdiszentlélek (Háromszék), Mátyus Jánosné Kovács Mária (sz. 1923.), özv. Gergely Ágostonné Kocsis Ilona (sz. 1928.). Gy.: Kővári Réka, Németh István 1997. augusztus 5., lej.: Kővári Réka.

10.18132/LFZE.2008.2

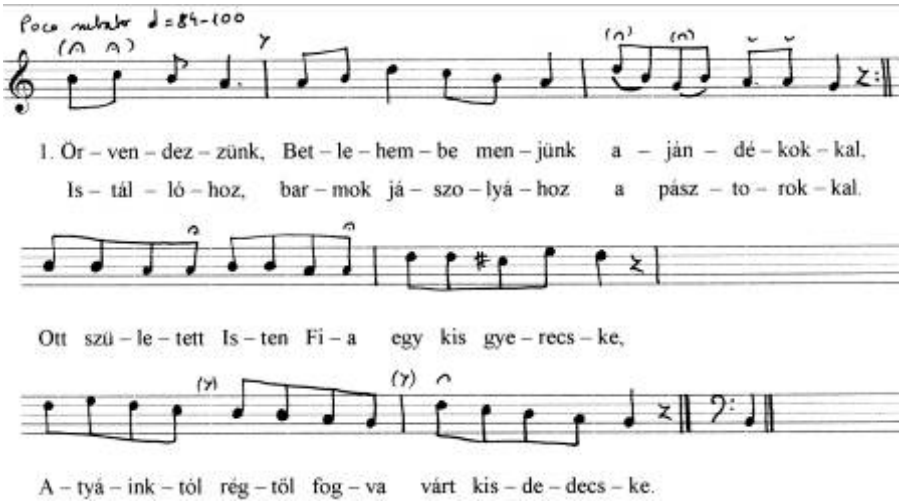

35. kotta: ZTI MD 57/91.[152]

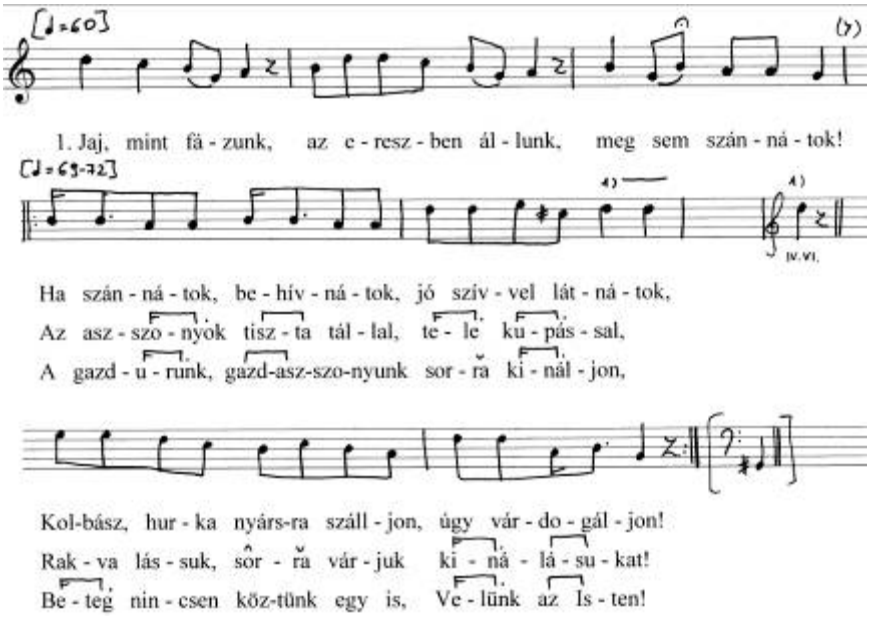

36. kotta: Mg 6671/4.[153]

*

A *Vedd jó néven én szívemet* kezdetű ének a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában olvasható, és csak 1805-ben fogalmaznak át belőle néhány sort. *Cor tibi Jesu offero* kezdetű latinja azonban változatlan, de utoljára az 1719-es kiadásban szerepel.[154] Tíz ének kapcsolódik a magyar nyelvű ének dallamához, kedveltségét mutatja, hogy 1805-ben is írtak rá új szöveget.[155]

152. Futásfalva (Háromszék), Szántó Géza (sz. 1910.). Gy.: Kővári Réka 1999. augusztus 3., lej.: Kővári Réka.
153. Esztelnek (Háromszék), Bartók Ignác (sz. 1928.). Gy.: Kővári Réka, Németh István 1997. augusztus 6., lej.: Kővári Réka.
154. Kájoni 1676. 88. o. (Domokos 1979. 146. sz.), 1719. 52. o., 1805. 59. o. Nota: tulajdon, 1921. 130. sz. (magyar); 1676. 87 o. (Domokos 1979. 145. sz.), 1719. 52. o. (latin).
155. *O aestuantis animae* (1676. 61. o. [Domokos 1979. 92. sz.], 1719. 40. o.), *Míg nem látom víg orcádat* (Kájoni 1676. 304. o. [Domokos 1979. 350. sz.], 1719. 241. o.), *Örülj, vigadj, ó én lelkem*

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 022_1)[156] többször is szerepel a Cantionale orgonakíséretes kiadásában (37. kotta), de nem egyformán.[157] Ez a kezdősorból kiiktatja a hajlításokat (melyek közül az elsőt tulajdonképpen megtartja, csak éppen szillabikussá teszi), a sor második felének dallamosságát eltünteti, helyette szekundmozgást alkalmaz, a sorismétlést pedig monotonná teszi az azonos sorkezdéssel. Az ének második felében is elhagyja a kézirat 2–3 hangos díszítéseit, helyette a szomszédos hangokra való lépegetést, kisebb ambitust, rövidebb íveket választja, de egy módosított átmenőhanggal gazdagítja a hangzást.

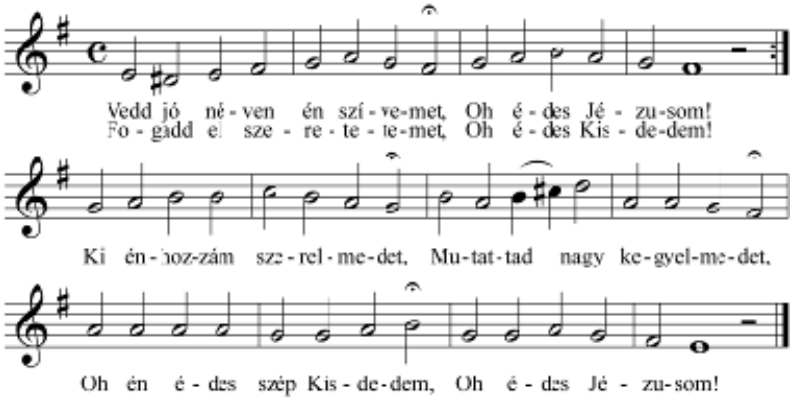

37. kotta: Kájoni Cantionale 1921. 130. sz.

A néphagyományban[158] a vizsgált területen ennek a dallamnak egy rövidebb, 11, 11, 10, 10 szótagszámú, főként a *Hol vagy, én szerelmes, Jézus Krisztusom* kezdettel élő változatára akadtak a gyűjtők. De másutt is (Somogy és Bars megyékben) létezik ennek a melódiának népi variánsa. Ezért joggal feltételezzük, hogy a székelyföldi, bukovinai és moldvai gyűjtéseken nem kérdezett ének (és esetleg a hozzá kapcsolódó többi szöveg is) előkerült volna a Deák–Szentes kézirat, vagy a tőle alig különböző Baka-féle kántorkönyv dallamán.

*

(1676. 317. o. [Domokos 1979. 359. sz.], 1719. 256. o., 1805. 193. o., 1921. 51. sz. Imádd, lelkem, örvendezve), *Imádjuk istenségedet* (1676. 319. o. [Domokos 1979. 364. sz.], 1719. 258. o.), *Quo me Deus amore* (1676. 346. o. [Domokos 1979. 404. sz.], 1719. 281. o., 1805. 371. o. Nota: Propria vel Vedd jó néven én szívemet), *Engem miért szeretgetsz* (1676. 347. o. [Domokos 1979. 405. sz.], 1719. 282. o., 1921. 225. sz. Engem annyira mért szeretsz), *Hol vagy, én lelkem öröme* (1805. 66. o.), *Angyaloknak dicső fénye* (1805. 69. o.), *Krisztus, lelkek főpásztora* (1805. 273. o.), *Isten papi személyeket* (1805. 343. o. Nota: tulajdon vagy Vedd jó néven én szívemet).

156. Deák–Szentes kézirat 22. o. RMDT II. 233.

157. Épp annál a szentségi éneknél (*Imádd, lelkem, örvendezve*, *l.* előző jegyzet), ahol a kíséretet találjuk, a megismételt első sorban nem éri el a kvintet — ezt a változatot tartjuk hibásnak. Másutt a harmadik sor középzárlata került terccel magasabbra, ugyanitt kimaradt a hajlítás, valamint a negyedik sor második fele szekunddal mélyebben indul. Az 1921-es Cantionale ezen hibákat nem jelöli a „Lényegesebb sajtóhibák" feliratú részben (535–536. o.), de a három szóban forgó ének közül a Deák–Szentes kéziratban szereplő szöveg kottázását tekinthetjük helyesnek, mivel a négy érintett hang a másik két ének valamelyikében ugyanígy szerepel.

158. Népzenei típusrend: 12.102.0/1–2. MNdTK I. IV/316., SzDR I. 210–213., II. 94–95. o.

10.18132/LFZE.2008.2

Az *Ez nap nékünk dicséretes nap* kezdetű éneket 1805-ig olvashatjuk a Kájoni Cantiolalében. Csak a harmadik kiadásban változik meg — az első két kiadás egyetlen szavát leszámítva —, s ott is, meglepő módon az első három strófa szinte azonos, csupán az egy szakasszal kevesebb utolsó két versszakot fogalmazták át, valamint a refrénben a király szót vezérre cserélték.[159] Az *ad notam* jelzések között nem szerepel.

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 023_1)[160] és a Cantus Catholici változata nagyjából azonos, mégis — itt nem részletezve — a következőkben térnek el: a XVI. századi nyomtatott forrás második és harmadik sorában a negyedik fokot hangsúlyozza, a negyedik sorra szigorú, páros mozgás jellemző (amit a kézirat melodikussá tesz), az ötödik sor az alaphangról a kvintre való felugrással kezd, a refrén első sorában ellentétes ívet rajzol, utolsó két sorában pedig a főrész azonos dallamsorait ismétli, valamint nem tartalmaz hajlításokat.

Csomasz Tóth emlékezete szerint a reformátusoknál a XX. század elején adventi kántaként használt ének a népzenei gyűjtésekben[161] „Szentföld" kézdiszéki falvaiból került elő. Egyes fordulatait a kéziratban, másokat a Cantus Catholiciben találjuk, de sok népi alakításnak tűnik. Egyöntetű itt a kvintről való kezdés, az első sor diézises alsó váltóhanggal megerősített kvint kadenciája, a harmadik sor kvinten való recitálása. Ezen túlmenően még igen gyakori a negyedik és a vele rokon hetedik sorban is a szext alatti emelt ötödik fok használata, színezésként. A népzenei osztályon található Forrai lejegyzések csupán egy strófát tartalmaznak, magunk több helyen gyűjtöttük a dallamot két versszakkal, de egyedül Kézdialmáson találkoztunk azzal, hogy a második strófa refrénjének sorait lezáró szavak, szóösszetételek latinul hangzottak (38. kotta, még a Cantionalében is végig magyar a szöveg).[162] A refrén dallama egy helyütt eltér a többi falu hagyományától: a zárósor az alaphangról indulva a tercen recitál.

159. Kájoni 1676. 41. o. (Domokos 1979. 64. sz.), 1719. 57. o., 1805. 55. o. Nota: tulajdon, mindháromban felirata: Más régi ének.
160. Deák–Szentes kézirat 23. o. RMDT I. 122.
161. Népzenei típusrend: 18.118.1/0. SzDR I. 59., II. 28–29. o.
162. Archaizmusnak tekinthetnénk ezt a jelenséget, ha ismernénk a szöveg latin eredetijét. A kifejezések (florizatus est, puer natus est, nobis datus est, nominatus est) alig ferdültek el (nóbi nátusz eszt, niminátusz esz). A kézdialmási betlehemes megjelent: Kővári 2001. 31–48.

10.18132/LFZE.2008.2

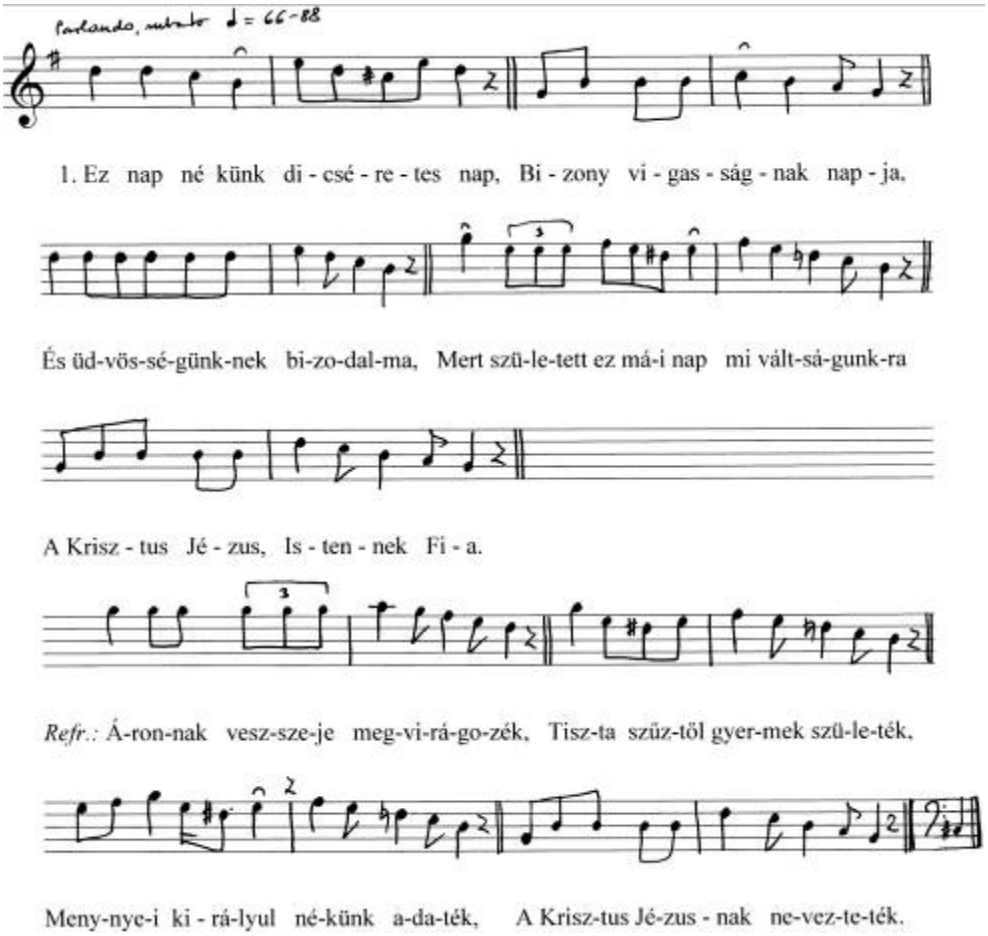

38. kotta: ZTI MD 60/32.[163]

*

A *Jer, mindnyájan örüljünk* kezdetű ének a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában szerepel. Csak 1805-ben változik meg és rövidül 20-ról 11 strófára, majd a XX. században 9 szakaszra. A harmadik kiadásban sokszor szó szerinti egyezéseket találunk, a legfeltűnőbb változás csupán a doxológia Atya–Háromság–Isten szavainak helyettesítés a Jóság–Irgalom–Hatalom fogalmakkal. A negyedik kiadásban szinte egy egészen új ének született.[164] Nótautalással két karácsonyi és egy vízkereszti ének kapcsolódik hozzá.[165]

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 023_2) szinte azonos a Cantus Catholici alakjával, csupán a középső sort díszíti ki két hajlítással: a sort indító alsó megtámasztó hanggal, valamint egy átmenőhanggal. Ehhez képest a Cantionale

163. Kézdialmás (Háromszék), Kovács Dénes (sz. 1926). Gy. Kővári Réka 1999. augusztus 12. Publ.: Kővári 2001. 46–47., Kővári 2007c. (2. kotta).

164. Kájoni 1676. 42. o. (Domokos 1979. 65. sz.), 1719. 58. o., 1805. 51. o. Nota: tulajdon, 1921. 122. sz.

165. *Krisztus Jézus születék* (Kájoni 1676. 52. o. [Domokos 1979. 79. sz.], 1719. 65. o., 1805. 64. o. Mi mindnyájan Ádámban esénk örök halálba), *Úristennek szent Fia* (1676. 53. o. [Domokos 1979. 80. sz.] felirata: Más azon nótára), *Pogányok, nemzetségek* (1676. 108. o. [Domokos 1979. 174. sz.], 1719. 83. o., 1805. 73. o., 1921. 142. sz.).

10.18132/LFZE.2008.2

XX. századi kiadása már alig hoz változást: a hajlítások eltűnnek, diézissel látja el a kezdő alsó váltóhangot, a második sort egyetlen ívvé alakítja át, az utolsó sorban két hang felcserélésén túl pedig csupán a megváltozott szótagszám miatt ismétel egy hangot.[166]

A vizsgált terület néphagyományába[167] szervesen beépült: Udvarhely megyében a regölésbe, míg Háromszéken karácsonyi énekként (39. kotta). Többnyire a Baka-féle kántorkönyv vezetőhangos kezdésével találkozunk, s a zárósorban a háromszéki gyűjtések is ezen énekeskönyvi változatot idézik, míg az egyetlen Udvarhely megyei adat kéziratunkat követi.

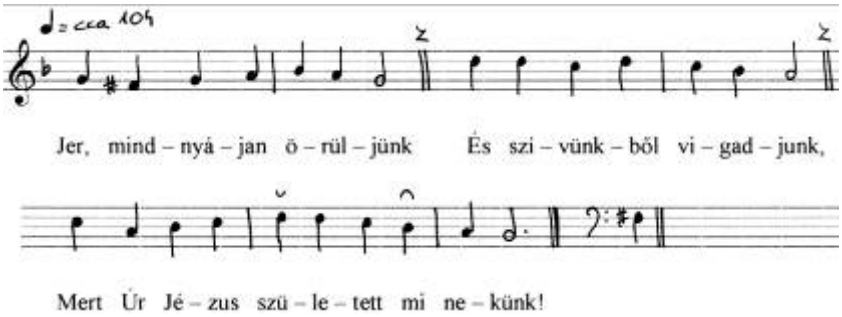

39. kotta: ZTI MD 58/83.[168]

*

Az *Én nagy vigasságos örömet hirdetek* kezdetű ének a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában szerepel, 1805-ben és 1921-ben helyenként átköltik, és különböző szakaszokat hagyva ki, néhány strófával lerövidítik.[169] Nótautalásával öt éneknél találkozunk, közülük három ének 1805-ben jelenik meg az erdélyi énekeskönyvben.[170]

A Deák–Szentes kézirat dallamát (melléklet 024_1)[171] megtaláljuk a Cantionale negyedik kiadásában. Összesen négy helyütt módosul a dallam. Közülük a legnagyobb eltérés a záróhangban mutatkozik: a szextről az alaphangra való lemenetelt az oktávra irányítja, vagyis nem ismétli meg a főkadencia motívumát a

166. Deák–Szentes kézirat 23. o. RMDT I. 129. Csomasz Tóth rokonságba hozza vele a kézirat *Emlékezzünk Istennek nagy hatalmasságáról* kezdetű énekét (Deák–Szentes kézirat 28. o.), azonban ezt Papp cáfolja (RMDT II. 10. j.), s mi is az ő álláspontját fogadjuk el.
167. Népzenei típusrend: 17.148.0/0. MNdTK I. III/178., SzDR I. 122–123., II. 60. o.
168. Kézdivásárhely (Háromszék), Dávid György (sz. 1932. Bordos [Maros]). Gy.: Kővári Réka 1999. augusztus 9., lej.: Kővári Réka.
169. Kájoni 1676. 45. o. (Domokos 1979. 70. sz.) felirata: Más régi ének, 1719. 59. o., 1805. 56. o. Nota: tulajdon, 1921. 121. sz.
170. *Úr Jézus keresztfán, mint erős oroszlán* (Kájoni 1676. 252. o. [Domokos 1979. 283. sz.], 1719. 192. o., 1805. 168. o. Nota: Üdvözlégy Krisztusnak szent teste és vére, 1921. 205. sz. Nota: Üdvözlégy Krisztusnak szent teste és vére), *Dicső Szent Jánosnak ünnepét szenteljük* (1719. 377. o., 1805. 260. o., 1921. 352. sz.), *Szent vagy, Uram, szent vagy mennyei székedben* (1805. 18. o. felirata: A Sanctusra II. Karácsonyra), *Szent Albert Istennek dicsőült szolgája* (1805. 269. o.), *Az igaz keresztény szelíd erkölcsében* (1805. 299. o. Más, Akármely ellenkező dologban az Istenbe helyeztetett bizodalom- és segítségkérés).
171. Deák–Szentes kézirat 24. o. RMDT II. 121., Dobszay 1995. 130–131. (ÉE 30., 50. sz.)

10.18132/LFZE.2008.2

csonka negyedik sorban. A kezdősorból a hajlítást kihagyja, viszont második felében eléri a decimát. Továbbá a harmadik sor elején hangcserével megbontja a dallammenet szekundokból álló folyamát. (A finális kivételével mindegyik változás a Cantus Catholicit követi.) Kéziratunk ellenben az oktávról induló lefelé mozgásban a szeptimet leszállítja, mixolíd jelleget adva a dallamnak, amit viszont a többi helyen, felfelé menetben az iránynak megfelelőn felold. A kézirat teljes dallama — a hajlítást nem számítva — mindössze négy motívumból áll: kvintről oktávra menő, ugyanennek kvinten végződő variánsa, oktávról kvintre, és szextről az alapra menő szakaszból.

A népzenei gyűjtésekben[172] e motívumok tovább variálódnak, így például az egymással rokon dallamrészek eltávolodnak egymástól, önállósodnak (leggyakrabban a kvintről az oktáv érintésével visszatérő motívum). Elmaradhat a hetedik fok leszállítása. Választott háromszéki példánk — nem egyedüli adatként — eltér a korábbi gyűjtésektől abban, hogy a harmadik sorban más motívumokat használva tulajdonképpen $ABAb_2$ szerkezetet alakít ki (40. kotta). A dallamot a tárgyalt karácsonyi, de leginkább névnapköszöntőként használt *Dicső Szent Jánosnak* kezdetű szöveggel tartotta fenn a székelyföldi és bukovinai hagyomány, Kézdiszentkereszten egy középkorú adatközlőnk szerint pedig régi pásztorjátékban is használták *Édes kis Jézuskám, mit adhatok néked* kezdettel. Gyergyóban énekelték Szent Jánosról szóló szöveggel az első két sorra rövidült változatát is.

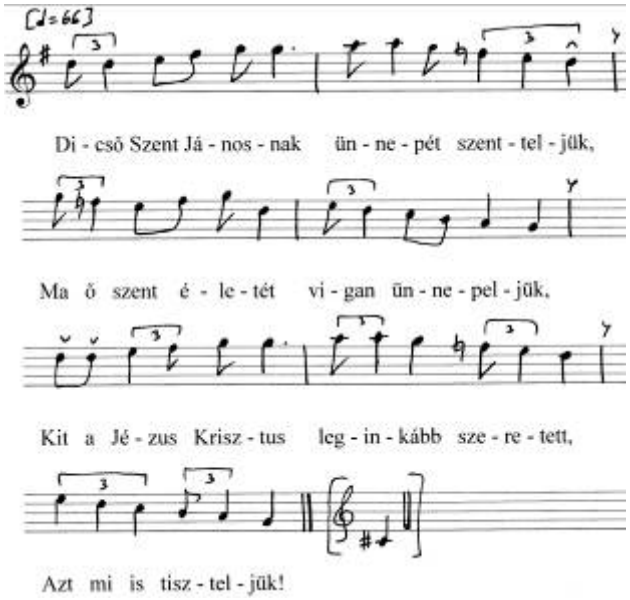

40. kotta: Mg 6672/18.[173]

172. Népzenei típusrend: 12.032.0/0. SzDR I. 150–151., II. 72. o.
173. Kurtapatak (Háromszék), Felszegi Mihályné Rancz Ilona (sz. 1927.). Gy.: Kővári Réka, Németh István 1997. augusztus 6., lej.: Kővári Réka.

10.18132/LFZE.2008.2

*

A *Jer, dicsérjük e mai napon* kezdetű éneket 1719-ig olvashatjuk a Kájoni Cantionalében, változatlanul.[174] Nótautalásával négy éneknél találkozunk elsősorban az 1676-os Cantionalében, de közülük egy 1805-ben is szerepel.[175]

A Deák–Szentes kézirat dallamát (melléklet 024_2)[176] megtaláljuk a Cantus Catholiciben, mely a sorokat lezáró motívumokban azonos a kézirattal. Eltérés tehát a dallamsorok első, hosszabb felében mutatkozik. A kézirat jellegzetes kezdő motívumát az énekeskönyv kvintkeretbe helyezi, nem használja a leszállított hatodik fokot, az csak a zárósorban jelenik meg; még a középső sor (ami szintén egy hanggal kisebb ambitusú) lefelé jövő menetében sem találkozunk a módosított hatodik fokkal; az utolsó sor indításánál pedig (a kézirat alsó váltóhangját kihagyva) rögtön felfelé indul a dallam.

A kizárólag székelyföldi és bukovinai népzenei gyűjtésekből[177] ismert dallam, mely csak *Serkenj, lelkem, mély álmodból* szövegkezdettel él, és — ahogy az előző éneknél szintén láttuk — egyházi, templomi használaton kívül is megtalálható. Karácsonykor Háromszéken még a múlt század végén is jártak vele lányokat köszönteni (Esztelneken a hosszú ének után verset mondtak), de a bukovinaiak között ugyancsak élő szokás volt a „serkenelés", a „megéneklés", melyben hangszert is használtak, sőt azzal váltották az énekszót.[178] Háromszéken a középső sor első fokon zárul a végső motívum előlegzésével, azaz a kvintről, s nem a kvartról való leereszkedéssel (ez még Udvarhelyen fordul elő, Csíkban pedig kvartról éri el az alaphangot), de e sor első tagjában az ambitust felfelé a nónáig többnyire kitágítja, és a második fokot nem módosítja (41. kotta). Vagyis a háromszéki változatok hangnemükben a kéziratot követik, a második sor zárlatában azonban „újítanak". Kodály 1914-es bukovinai gyűjtése kapcsán megjegyzi, hogy az *Asz* csak bukovinai sajátság. Ezt a megállapítását a későbbi gyűjtésekből levont megfigyelések alapján úgy finomíthatnánk, hogy a kezdő- és zárósor fríg zárlatában levő *Asz* hangok Bukovinán kívül is használatosak (előfordulnak

174. Kájoni 1676. 40. o. (Domokos 1979. 63. sz.) felirata: Más régi ének, 1719. 60. o.
175. *Most örüljünk, örvendezzünk* (Kájoni 1676. 57. o. [Domokos 1979. 86. sz.], 1719. 67. o.), *Serkenj, lelkem, mély álmodból* (1676. 65. o. [Domokos 1979. 97. sz.], 1719. 42. o., 1805. 48. o. Nota: tulajdon), *Ma születék e világnak üdvözítője* (1676. 72. o. [Domokos 1979. 121. sz.]), *Jer, dicsérjük az Úristent* (1676. 567. o. [Domokos 1979. 674. sz.]).
176. Deák–Szentes kézirat 24. o. RMDT I. 66., Dobszay 1995. 85–86. (ÉE 22. sz.)
177. Népzenei típusrend: 13.075.0/0. MNdTK I. III/169., SzDR I. 46–47., II. 20–21. o., Szendrei–Dobszay–Vargyas 1973. 451.
178. Klarinéton játszották Andrásfalván, publ. SzDR I. I/66l. Az istensegítsi születésű prímás és testvéreinek előadásában a „serkenelés"-ben strófánként váltakozott az ének és a hangszerjáték (két prím, kontra, bőgő), mintha középkori alternatim praxis lenne, AP 3218*e*.

10.18132/LFZE.2008.2

Udvarhely és Csík megyében is), de az első sor cezúrájában valóban csak bukovinai énekesektől hallható.[179] Ezen felül pedig Bukovinában a VII-es kadenciát többségében nem egy szimpla ereszkedéssel, hanem tercugrásokkal és a második fok felemelésével megváltoztatott motívummal alakítják (42. kotta).

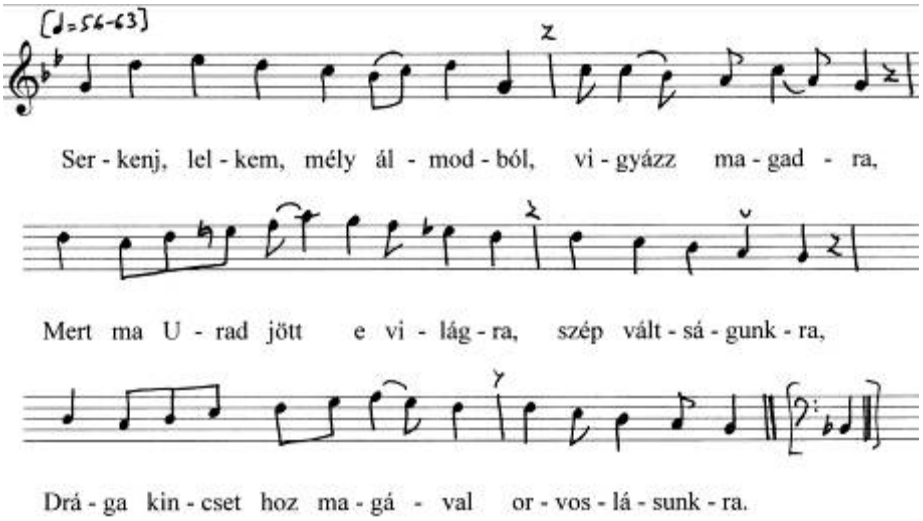

41. kotta: IX. 5809/B/31.[180]

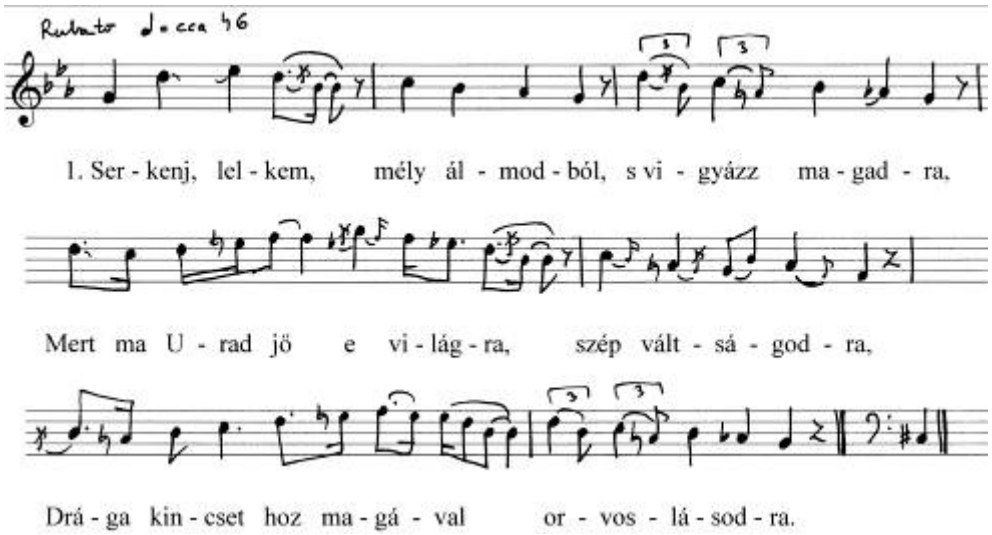

42. kotta: AP 6944*h*.[181]

*

A *Magnum nomen Domini, Emmanuel* kezdetű ének mind latinul, mind magyarul változatlanul a Kájoni Cantionale első két kiadásában szerepel.[182] Nótautalások között nem találjuk.[183]

179. Kővári 2007e.
180. Bélafalva (Háromszék), Lengyel István (sz. 1920.). Gy.: Kővári Réka 1997. augusztus 11., lej.: Kővári Réka. Elmondása szerint régen a faluban több csoport is járt lányokat köszönteni (ma már nem), de nem mindegyik énekelte ezt az éneket.
181. Istensegíts (Bukovina) – Nagyvejke (Tolna), Gáspár Simon Antal (60 év). Gy.: Domokos Pál Péter 1955. július, lej.: Domokos Mária.

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 024_3)[184] megegyezik a Cantus Catholici alakjával. A német eredetű énekben csupán egy sorban írja át a szöveget, valamint az „Eja” felkiáltás ismétlését „Gloria”-val cseréli ki (ahogy a *Resonet in laudibus* éneknél látni), melyben átmenőhangot használ.

Egyetlen népzenei gyűjtésben, Forrai Magdolnáéban került elő az ének, Udvarhely és Háromszék megyéből.[185] Ez igazolta Domokos Pál Péter feljegyzését (*l.* RMDT jegyzete) Kézdiszentkeresztről. Forrai ugyanott gyűjtött egyik adata (43. kotta) jobban követi a kézirat dallamát, mint a másik. Ez, a lövétei változat csupán a dallam első felében tér el az előbbitől: leszűkített ambitusban mozog, szekundszekvenciából áll.

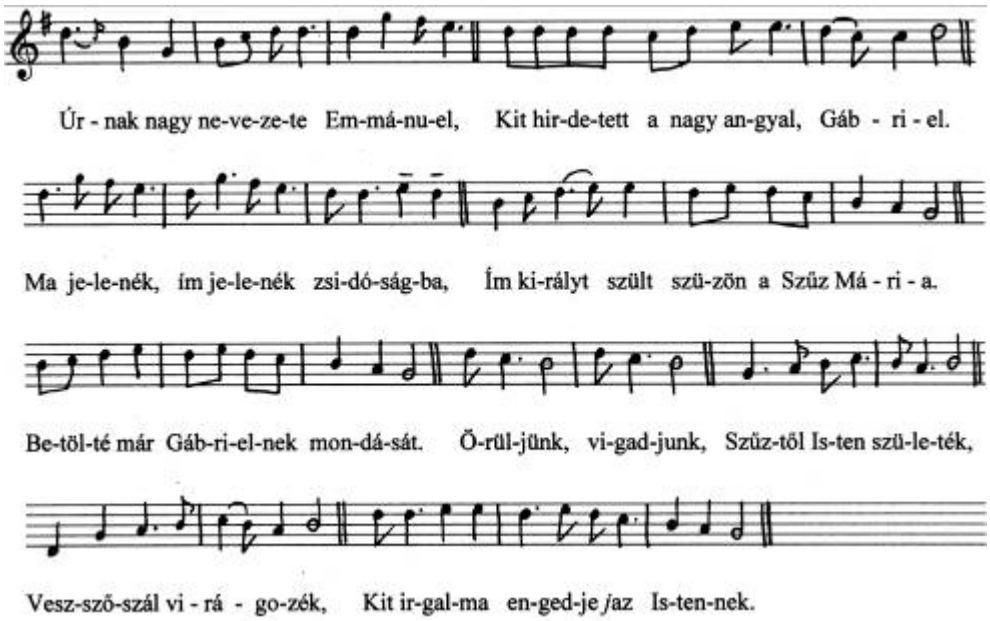

43. kotta: LSz 28231.[186]

*

A *Puer natus in Betlehem, hoc in anno* kezdetű kanció latinul 1719-ig olvasható a Kájoni Cantionalében. Magyar fordítása azonban átfogalmazással még 1805-ben is feltűnik, sőt, az előző kiadásokhoz képest — a karácsony nyolcadára vonatkozó

182. Kájoni 1676. 37. o. (Domokos 1979. 60. sz.) felirata: Régi ének, 1719. 61. o. felirata: Alius (latin); 1676. 37. o. (Domokos 1979. 61. sz.), 1719. 62. o. felirata: Magnum nomen Domini, Nota eadem (magyar: Úrnak nagy nevezete, Emmánuel).
183. De származéka, pontosabban bővítménye *Resonet in laudibus* kezdettel, mint rotula megtalálható az első kiadásban (Kájoni 1676. 68. o. [Domokos 1979. 102. sz.]).
184. Deák–Szentes kézirat 24. o. RMDT II. 254., Dobszay 1995. 64. (ÉE 27. sz.)
185. Népzenei típusrend: 17.138.0/0. MNdTK I. III/134a., SzDR I. 194–195., II. 88. o.
186. Kézdiszentkereszt (Háromszék), Bíró István (76 év). Gy.: Forrai Magdolna 1958. július 12. Publ.: SzDR I. II/254b.

10.18132/LFZE.2008.2

utalással — egy további strófával gazdagodik.[187] A nótautalások között nem szerepel.

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 027_2)[188] a Cantus Catholici (44. kotta) alakjától annyiban különbözik, hogy a záróhang alatt diézist, valamint leszállított hatodik fokot használ (utóbbi hely az énekeskönyvben hibás), a kvintről leereszkedő motívumokban párosával halad, és nem az alaphangon, hanem a szekundon áll meg, a megismételt zárósor utolsó ívével is ezt az ereszkedést folytatja.

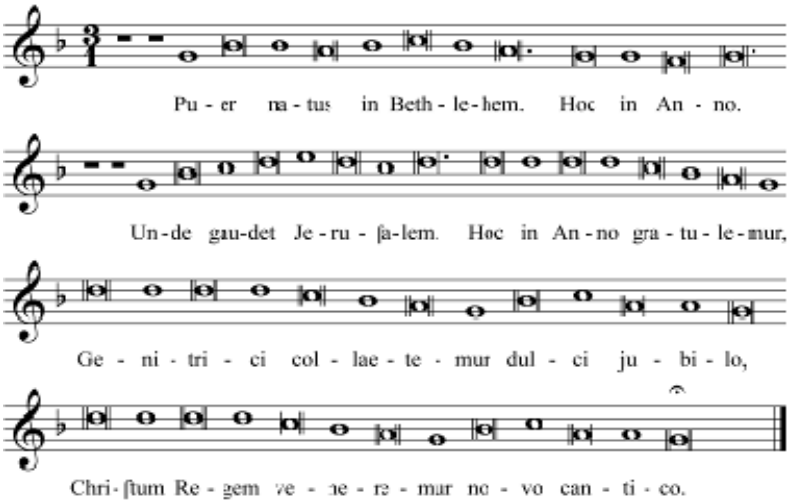

44. kotta: Cantus Catholici 1651. 43. (RMDT II. 230/I.).

Forrai Magdolna csupán Háromszéken találta életben,[189] egy másik, a Kájoni Cantionalében szintén megtalálható rövidebb szöveggel, így értelemszerűen a dallamok is különbözők. A kézirat szövegének első két sorát használja, refrén nélkül, ismétléssel, így a szótagszám 8+4, 8+8, 8+5, 8+5 helyett 9, 7, 8, 8 (45. kotta). Az eredetileg 1 (2) 2-es kadenciát csak a harmadik sorban módosítja 4-re. A kézirat ABCC szerkezetében a második sor második felének kvintről páros szekundmozgással a szekundig ereszkedő motívuma egyúttal a C sorok főrésze; e motívum a néphagyományban csupán a második sorban jelenik meg. A kézirat kezdősorának toldását kihagyja, az első sor indítását terccel magasabban megtaláljuk a középső kettőben, az utolsó sort pedig a kézirat kezdősorának utótagjával indítja, így ABB_vA_v (vagy $AA^3A^3{}_vA_v$) forma jött létre. Gregoria nővér ugyanabban a faluban egy másik idős férfitől szinte ugyanígy hallotta: csakhogy

187. Kájoni 1676. 95. o. (Domokos 1979. 161. sz.), 1719. 71. o. (latin); 1676. 95. o. (Domokos 1979. 162. sz.), 1719. 71. o., 1805. 67. o. felirata: Új Esztendőre való énekek, A Krisztus körülmetéléséről, Ugyan ezen ének más módon, Nota tulajdon (magyar: Gyermek születék Betlehemben az időben).

188. Deák–Szentes kézirat 27. o. RMDT II. 230.

189. Népzenei típusrend: 18.425.0/0. MNdTK I. III/177., SzDR I. 130–131., II. 64. o. A strófaszerkezetről *l.* RMDT II. 66. sz.j. (470–471. o.).

10.18132/LFZE.2008.2

nála a kezdősorban felhangzik az alsó (vezetőhanggá módosított) váltóhang, s a második sor elején elmarad a tercről való indulás.

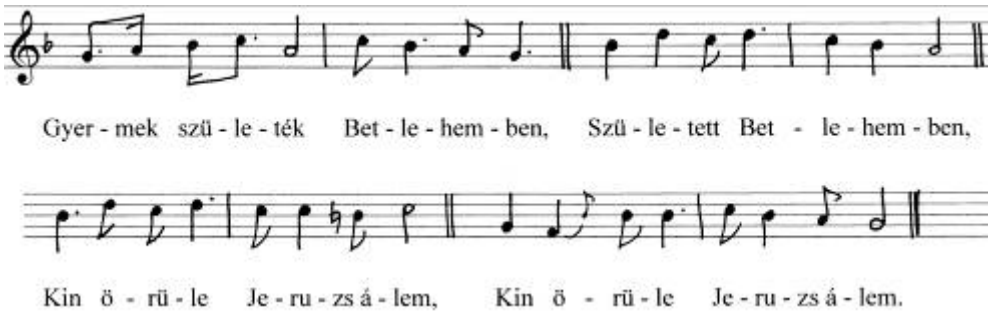

45. kotta: LSz 6797.[190]

*

A *Királyoknak királyának* kezdetű ének a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában olvasható. A 33 strófa 1805-ben csökken 20-ra, és ekkor lényegesen, míg 1921-ben már alig változik a szöveg.[191] Nótautalások között nem találjuk. De nótajelzetét (*Virgo Parit Filium*), a hozzá kapcsolódó énekeket, valamint a népzenei gyűjtések változatai korábban már részleteztük (Deák–Szentes kézirat 18. o.).

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 028_2)[192] szerepel a csíkcsobotfalvi kéziratban,[193] több különbséggel: az indításnál sokáig az alaphangon mozog, a szextet csak a sor végén érinti; a hajlításokat elhagyja; a harmadik sor közepén az alaphangon áll meg, majd a negyedik fokról indítja a záró motívumot. A Deák–Szentes kézirattal nagyjából azonos a Baka-féle kántorkönyv változata. Az eltérések ebben elsősorban a díszítések elmaradásában tapasztalhatók: a kézirat kezdő skálázása hármashangzatfelbontássá vált, az így hamarabb elért kvint miatt a szexten mintegy recitál a „Királyának" szó, a második sorban pedig a hajlítás mindkét hangja külön szótagot kap. Az utolsó sor közepe a szekundot annak körülírásával éri el, ami után a kvintről, s nem a tercről indul a záró motívum. Véleményünk szerint ez a rokon ének ugyancsak elterjedt magyar változatának, a *Szülte a Szűz Szent Fiát* kezdetű vagy egyéb karácsonyi ének hatására alakult, mivel ez a motívum a betlehemesekben általános.

190. Kézdiszentkereszt (Háromszék), Bíró István (76 év). Gy.: Forrai Magdolna 1958. július. A másik változatot *l.* SzDR I. II/66d.
191. Kájoni 1676. 105. o. (Domokos 1979. 171. sz.) Nota: A Szűz szülé Szent Fiát, 1719. 78. o. Nota: A Szűz szülé Szent Fiát, 1805. 71. o. Nota: tulajdon, 1921. 140. sz. Részletesebben *l.* Kővári 2007b. 494.
192. Deák–Szentes kézirat 28. o. RMDT . .
193. Domokos 1929a. 29.

10.18132/LFZE.2008.2

Azt, hogy a magyar nyelvterület egész keleti részén a XVII. századi írott forrásoktól (Kájoni Csíkcsobotfalvi kéziratától) kezdve él a mai napig ez az ének,[194] a katolikus egyház házszentelési szokásának is köszönhetjük (46. kotta). A variálódás legfontosabb pontja a kvintre feljutó kezdet, illetve a harmadik sor 1-es vagy 2-es cezúrája. Udvarhelyen még kétsorossá alakult változatát is gyűjtötte Forrai Magdolna, különböző, az angyali üdvözletet elbeszélő és Szent Katalinról szóló szövegekkel.

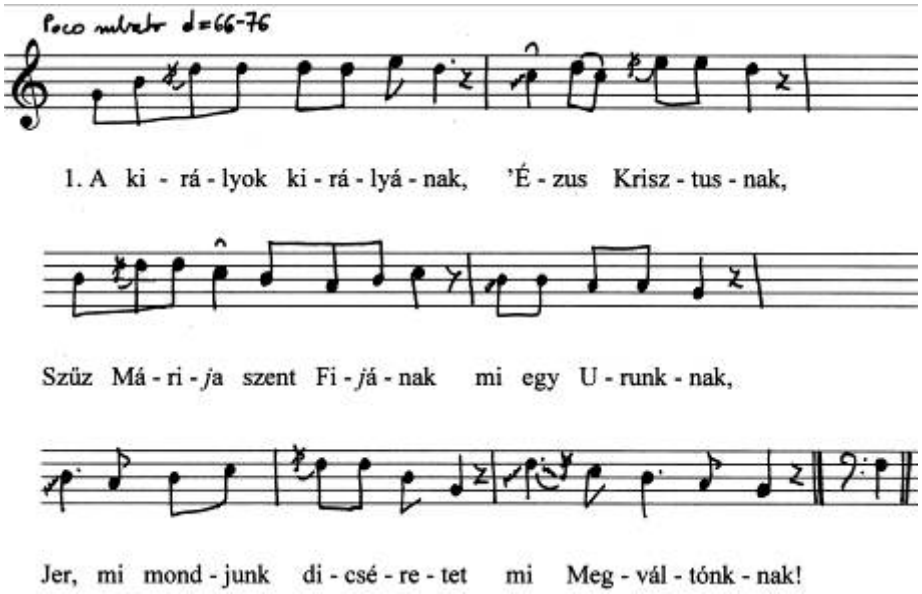

46. kotta: ZTI MD 151/13.[195]

*

Az *Ó szép fényes kis csillag* kezdetű ének a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában szerepel, latinul pedig csak 1676-ban. A második kiadásban csupán az incipitben változtatnak egyetlen szót, ám az első versszak alapján 13, 14, 13-as szótagszámú éneknek a többi strófa kezdősorában tapasztalható 2–4 hangos többletét nem javítják. 1805-ben magát a szöveget átfogalmazzák, egy strófával meghosszabbítják és szótagszámilag egységesítik, s ezen a negyedik kiadásban még néhány helyen tovább változtatnak.[196] Az *ad notam* jelzések között nem találni.

194. Népzenei típusrend: 13.063.0/0. MNdTK I. III/131., SzDR I. 124–125., II. 60–61. o., Szendrei–Dobszay–Vargyas 1973. 451–452.

195. Klézse (Moldva), Bezsán Mihály (sz. 1927.). Gy.: Kővári Réka, Harangozó Imre 2004. november 2., lej.: Kővári Réka. Publ.: Harangozó–Kővári 2005. 68–71., CD 12., elemzése: Kővári 2007b. 494–495.

196. Kájoni 1676. 107. o. (Domokos 1979. 172. sz.) O praeclara lucida (latin); 1676. 108. o. (Domokos 1979. 173. sz.) Ó te fényes kis csillag, 1719. 82. o. Ó szép fényes kis csillag, 1805. 72. o. Ó lelkünket ébresztő új csillag, Nota: tulajdon, 1921. 141. sz. Ó lelkünket ébresztő új csillag (magyar).

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kézirat dallamát (melléklet 028_3)[197] olvashatjuk a Cantionale negyedik kiadásában, már a kibővített kezdősorral (47. kotta), ahol a szótagszámszaporítást a sor középzárlata utolsó hangjainak repetíciójával éri el. Azonban nem csupán ennyi a különbség: a második fok helyett a hetedik fokra ugrik le az elején, a középső sorban terclépések szekvenciájával ereszkedik lefelé, és kihagyja a zárlati hajlításokat, végül pedig a frígesített zárósor módosítását nem jelöli (feltételezzük, hogy véletlenül, bár a hibajegyzékben sem szerepel).

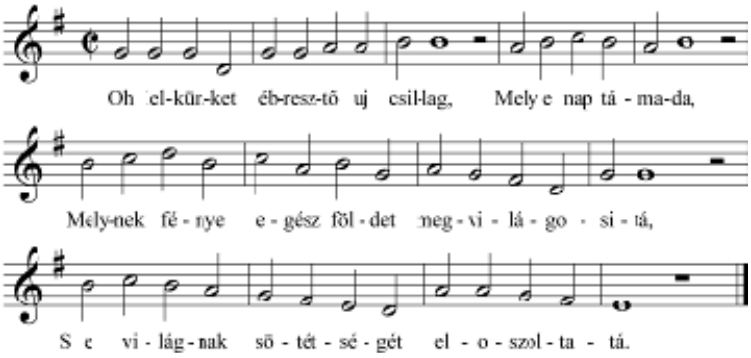

47. kotta: Kájoni 1921. 141. sz.

A népzenei gyűjtésekben csak Bukovinából került elő, ott is csupán két énekestől.[198] Egyikük 1921-es dallamváltozattal énekelte, ahol a harmadik sor módosítása és a kezdősor második felének dallammenete azonos a XVIII. századi kézirattal, de az utolsó sor megismétlésével négysorossá alakította az éneket. Gáspár Simon Antal éneklése ettől eltér: érdekes módon ő az 1805-ös szöveggel énekelte, a kezdősorban recitált, a zárósorban nem ment le a szeptimig, s emiatt csak a legvégső zárlatban énekelt leszállított második fokot (48. kotta).

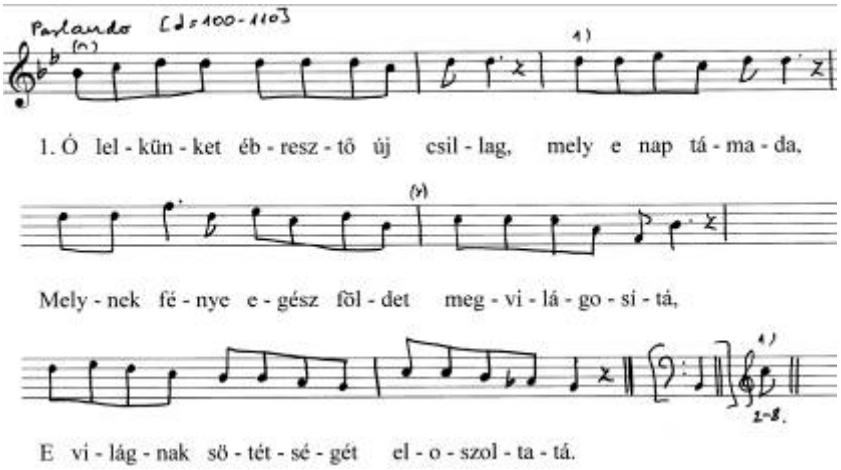

48. kotta: AP 9831*b*.[199]

197. Deák–Szentes kézirat 28. o. RMDT II. 326.
198. Népzenei típusrend: 13.072.0/0. MNdTK I. III/168., SzDR I. 214–215., II. 95–96. o.
199. Istensegíts (Bukovina) – Halásztelek (Pest), Gáspár Simon Antal (sz. 1895). Gy.: Domokos Mária, Németh István 1975., lej. Kővári Réka.

10.18132/LFZE.2008.2

4. Halottas, valamint a végső dolgokról szóló énekek

A *Cantus funebres* feliratot követő 15 halottas, 2 ítéletnapról, 1 pokolról és 2 mennyei boldogságról szóló ének mindegyikét lekottázták. Ez már önmagában mutatja ezen énekanyag kortalan ismertségét, gyakori használatát és — úgymond — kedvelt voltát. A fejezet végén szólunk még a Deák–Szentes kéziratban közvetlen ezután következő énekről, a vesperás Magnificat-antifónájáról is, mivel a néphagyományban ez összefonódik a halottas énekek használatával.

A *Jaj, mely hamar múlik* kezdetű ének 1805-ig szerepel a Kájoni Cantionalében, 1719-ben csupán két szakasszal rövidítik, míg 1805-ben már héttel, és át is költik.[200] Nótautalással nem kapcsolódik hozzá más énekszöveg. A Deák–Szentes kéziratban azonban nem csupán e halottas dallamát találjuk, hanem egy ebből származó rövidebb énekét is, a *Jaj nagy kedven* tartott kezdetű Mária–siralomét. A planctus a Cantionale második kiadásában jelenik meg, tulajdon dallamra hivatkozva, a harmadikban szinte csak szórendi cserékkel, míg a negyedikben egyéb apróbb változtatásokkal látjuk.[201] Az *ad notam* jelzetek között ez az ének sem szerepel, ellenben a XVIII. századi csíksomlyói passiókban nem ismeretlen e dallam alkalmazása.[202]

A Deák–Szentes kézirat 5x6 szótagos halottasa (melléklet 082_1)[203] harmadik–negyedik sorának magasra menő középrészét kihagyva négysoros, 6, 6, 8, 6 szótagszámú dallamot alakítanak a Mária–siralomhoz, melyben még a hajlítások és a zárósor kvint érintése is elmarad (melléklet 034_1).[204] Ez utóbbi szerepel a Cantionale utolsó kiadásában, apróbb változtatással: a kezdősorban a szextet leszállítja (pontosabban az egy kereszt előjegyzésben E-re írt éneknél nem emeli fel a C-t — gondolhatjuk sajtóhibának is), a második sort pedig a negyedik fokon indítja.

A népzenei gyűjtésekben[205] e két ének egy dallamcsaládot képez, a vizsgált területen azonban földrajzilag mégis elválik egymástól. A Cantionalében korábban megjelenő halottas ének ötsoros alakja csak Udvarhelyről és Bukovinából került

200. Kájoni 1676. 652. o. (Domokos 1979. 740. sz.), 1719. 553. o., 1805. 356. o. Nota: tulajdon.
201. Kájoni 1719. 124. o. felirata: Más új ének, Nota: tulajdon, 1805. 132. o. felirata: Más, Nota: tulajdon, 1921. 172. sz. dallama: régi népének.
202. Az RMDE XVIII. század 6. sorozat 2. kötetének előkészületei során már tanulmányozhattam az 1742-es passiójátékot is, melyben ez a dallam az *Ó keserves jajszó, ez igaz meghala* kezdettel szerepel (scena ultimus [14.]: Chorus et Anthropus deplorant mortem Christi stantes juxta crucem. Chorus. Nota: *Jaj nagy kedvem de*).
203. Deák–Szentes kézirat 82. o. RMDT II. 333., Kővári 2007b. 496.
204. Deák–Szentes kézirat 34. o. RMDT II. 39., Dobszay 1983. 132., Dobszay 1995. 134. (ÉE 94. sz., DAU 94., 94b. sz.), Kővári 2007b. 495–496.
205. Népzenei típusrend: 16.057.0/0. MNdTK I. II/6., SzDR I. 216–217., II. 96–97. o., Dobszay 1973. 52–53., 57., Szendrei–Dobszay–Vargyas 1973. 454–455., Kővári 2007a. 93–96.

10.18132/LFZE.2008.2

elő (49. kotta), míg a Mária–siralommal összefonódott 4 soros változat mindenütt ismert (50. kotta). Ez néhány ponton tovább variálódhat: a főkadencia lehajlik a záróhangra, a harmadik sor zárlata hajlításokkal felmegy az alaphangról a kistercre, illetőleg a zárósor pentatonizálódik.

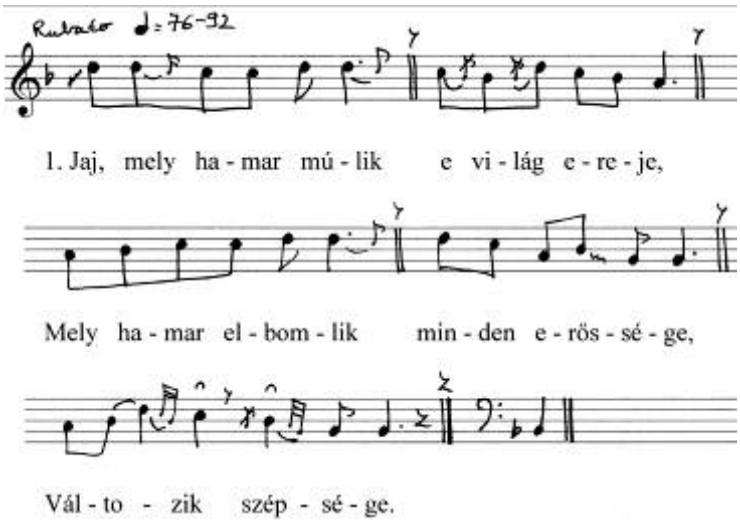

49. kotta: AP 9845*c*.[206]

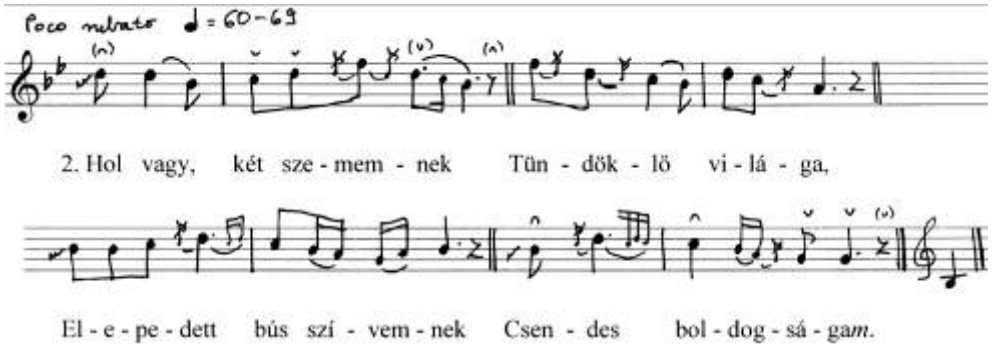

50. kotta: ZTI MD 150/5.[207]

*

A *Sok rendbéli próbák vannak* kezdetű éneket a Kájoni Cantionale első két kiadásában találjuk, 1719-ben egy kicsit változtatnak a 18 versszakos szövegen.[208] Szintén a XVIII. századig olvasható nótautalásaként további négy halottas ének, valamint egy zsoltárparafrázis.[209]

206. Istensegíts (Bukovina) – Halásztelek (Pest), Gáspár Simon Antal (sz. 1895.). Gy.: Domokos Mária, Németh István 1976. január 13., lej.: Kővári Réka. Publ.: Kővári 2007a. 95.
207. Klézse (Moldva), Botezát György Illésné Bezsán Viktória (sz. 1959.). Gy.: Kővári Réka, Harangozó Imre 2004. november 1., lej.: Kővári Réka. Publ.: Harangozó–Kővári 2005. 77–78., CD 15., Kővári 2007a. 96., elemzése: Kővári 2007b. 496.
208. Kájoni 1676. 657. o. (Domokos 1979. 743. sz.), 1719. 557. o.
209. *Sok nyavalya e világon* (Kájoni 1676. 591. o. [Domokos 1979. 692. sz.], 1719. 503. o. felirata: Psalmus XXX. In te Domine speravi etc.), *Emlékezem, én uraim, e csalárd világról* (1676. 650. o. [Domokos 1979. 739. sz.], 1719. 551. o. felirata: Régi ének), *Ha gondolod, élő ember* (Kájoni 1676. 665. o. [Domokos 1979. 750. sz.], 1719. 564. o.), *Jer, mi szóljunk* (1676. 704. o. [Domokos

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 082_2)[210] szerepel Illyés Halottas könyvében. Attól csupán a középső sor dallama tér el: a cezúra az alaphang helyett a kvart, míg a sor kadenciája a szekund helyett az alaphang alatti hetedik fok.

A népzenei gyűjtésekben[211] ez a dallam — az előzőhöz hasonlóan — Udvarhely megyéből és Bukovinából adatolt, a Cantionale-beli halottasokkal, valamint egy további halotti szöveggel (*A mennyország egy angyallal ma meggazdagodott*). Csupán egyetlen adatunk van a szintén Kájoni-féle zsoltárparafrázis szövegével (51. kotta) Gáspár Simon Antaltól, aki különben az énekeskönyvben szereplő valamennyi szöveggel énekelte. Az erdélyi változatok a Deák–Szentes kézirat kezdő sorának szeptimre való felhajlását hozzák, míg Bukovinában ez hiányzik.

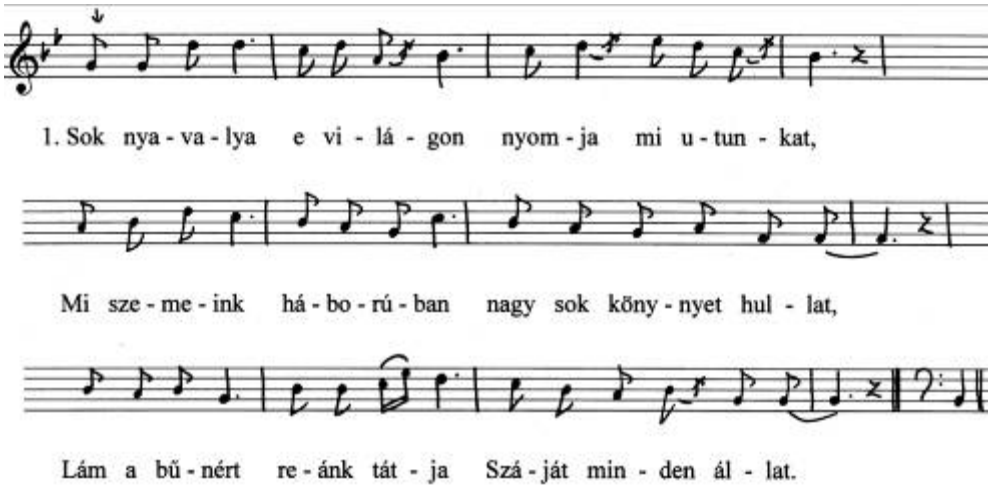

51. kotta: NM Mg 134/32.[212]

*

Az *Ember, emlékezzél a szomorú halálról* kezdetű ének a Kájoni Cantionale első két kiadásában szerepel, változatlanul.[213] Ad notam utalással két, szintén halottas ének kapcsolódik hozzá, ugyancsak az 1676-os és 1719-es kiadásokban.[214]

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 082_3)[215] az ezzel egykorú Nagyenyedi Halottas könyv változatával rokon, de ahhoz képest melodiája íveltebb, nagyobb ambitust jár be (a második sorban lefelé, a harmadik sorban

1979. 781. sz.], 1719. 595. o.), *Figyelmetes keresztények* (1676. 716. o. [Domokos 1979. 788. sz.], 1719. 609. o.).

210. Deák–Szentes kézirat 82. o. RMDT I. 225., Kővári 2007d. 47–48.

211. Népzenei típusrend: 13.074.0/1–2. MNdTK I. III/165., SzDR I. 88–89., II. 42–43. o.

212. Istensegíts (Bukovina), Gáspár Simon Antal (sz. 1895.). A felvétel a Néprajzi Múzeumban készült, 1967. május 18., lej.: Tóth Margit.

213. Kájoni 1676. 660. o. (Domokos 1979. 745. sz.), 1719. 559. o. felirata: Más régi ének.

214. *Kelj fel bűneidből* (Kájoni 1676. 656. o. [Domokos 1979. 742. sz.], 1719. 556. o.), *Ím látod, a halál* (1676. 661. o. [Domokos 1979. 747. sz.], 1719. 561. o.).

215. Deák–Szentes kézirat 82. o. RMDT I. 73.

10.18132/LFZE.2008.2

felfelé), s az énekeskönyv b3 (b3) b3-as kadenciáját változatosabbá teszi, b3 (VII) b6-ra változtatja.

A népzenei gyűjtések[216] a vizsgált területen csak a leggazdagabb dalanyagú lövétei és bukovinai énekesnél találták meg. Habár Gáspár Simon Antal a Cantionalében szereplő valamennyi szöveggel énekelte, az ő változata kicsit messzebb áll a kéziratétól: annak harmadik sora indításával a hatodik fokon kezdi az éneket, a főkadenciában nem megy az alaphang alá, leszállított második fokot használ itt is, a harmadik sorban erőteljesen hangsúlyozza a hatodik fokot (kadenciája b3 (1) b6), vagyis az egész dallamot fríg modusban értelmezi. A XVIII. századi csíki kézirat dallamalakját a lövétei feljegyzés követi híven, csupán a sorok kezdőhangjai térnek el, és a főkadenciát kvintugrással alakítja ki (52. kotta). Mindkét területen azonban egységesen eltérnek abban, hogy a második sor első felében nem érintik a harmadik fokot.

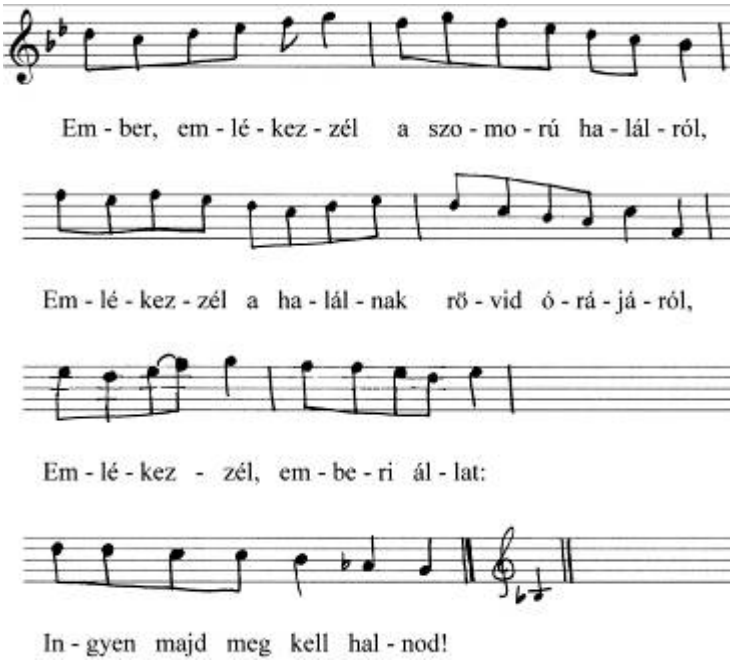

52. kotta: LSz 11010.[217]

*

Az *Ó életünk végórája* kezdetű ének a Kájoni Cantionale mindegyik kiadásában megtalálható. Szövege 1805-ben lényegesen megváltozik, majd 1921-ben további apróbb változtatásokat látunk.[218] Csak a XX. századi kíséretes kántorkönyvben

216. Népzenei típusrend: 13.074.1/0. SzDR I. 48–49., II. 22. o.
217. Lövéte (Udvarhely), Tókos Péterné Orbán Rozália (62 év). Gy.: Forrai Magdolna 1962. július. A harmadik sor első három hangja feltehetően a helyszíni lejegyzéskor, vagy a másolat készítésekor csúszhatott le szekunddal, közlésünkben javítottuk.
218. Kájoni 1676. 669. o. (Domokos 1979. 753. sz.), 1719. 568. o., 1805. 334. o., 1921. 429. sz.

10.18132/LFZE.2008.2

szerepel ez a dallam más szöveggel is.[219] Egy XVIII. századi csíksomlyói passióban megjelenik dallama a színpadon.[220]

A Deák–Szentes kéziratban található dallam (melléklet 083_1)[221] menetét követi a Cantionale negyedik kiadásának variánsa (melynél Baka nem jelzi, hogy honnan való, 53. kotta). A két változat között ennek ellenére viszonylag sok hangeltérés van. A XVIII. századi dallamalak több sorkezdő hajlításával és nagy hangközök kerülésével simulékonyabbnak, jobban kidolgozottabbnak tűnik, míg a XX. századi énekeskönyvi forma második sorának vezetőhangos zárásával népénektörténetünk utolsó évszázadainak stílusát idézi.

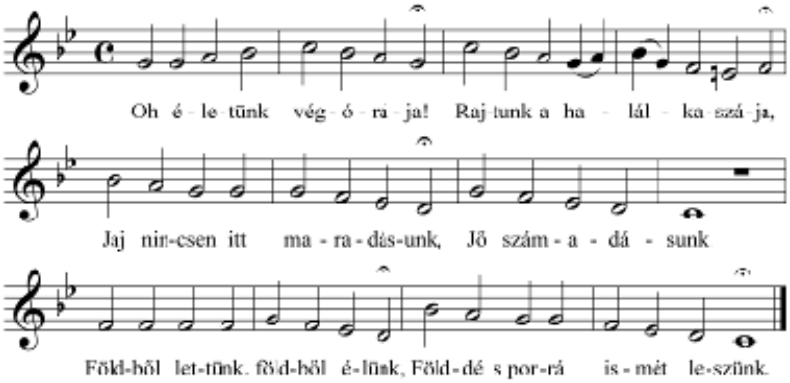

53. kotta: Kájoni 1921. 429. sz.

A népzenei gyűjtésekben böjti és halottas szövegekkel találkozunk e világi, balladaszövegeket is hordozó típusban.[222] A tárgyalt dallamunk négysoros formában is él (például *Lehullott a Jézus vére* szöveggel), melyhez csak a magyar nyelverület keleti részén kapcsolódik kétsoros refrén. A szakirodalom kiegészítéseként — az újabb gyűjtése(in)k és a szöveg–dallam kapcsolatok alapján — azt tudjuk mondani, hogy a majdnem egyenlő számarányban, mindenütt élő négy- és hatsoros alak között a refrénes forma az *Ó életünk végórája* szöveghez kapcsolódik (55. kotta), és kevesebb szöveget hordoz. Bukovina erőteljes hagyományőrzésének köszönhető, hogy ott a dallam mindkét formáját használják — melyek már Kodály 1914-es gyűjtésében előkerültek —, több szöveggel (54. kotta).

219. *A te híveidnek lelkéért* (Kájoni 1921. 413. sz.).
220. Az RMDE XVIII. század 6/2. kötetének előkészületei során az általam tanulmányozott 1742-es passiójátékban egy 9 strófás ének szerepel, *Siratjuk Ádám esetét* kezdettel (scena octava: Chorus. Nota: *O életűnk vég orája lelkűnknek*).
221. Deák–Szentes kézirat 83. o. RMDT II. 64.
222. Népzenei típusrend: 18.184.0/1–2. MNdTK I. II/21., SzDR I. 128–131., II. 63–64. o., Dobszay 1973. 65., Kővári 2007a. 90–93.

10.18132/LFZE.2008.2

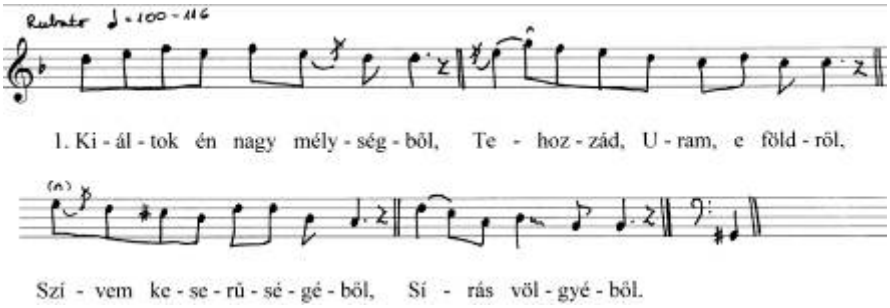

54. kotta: AP 9828*b*.[223]

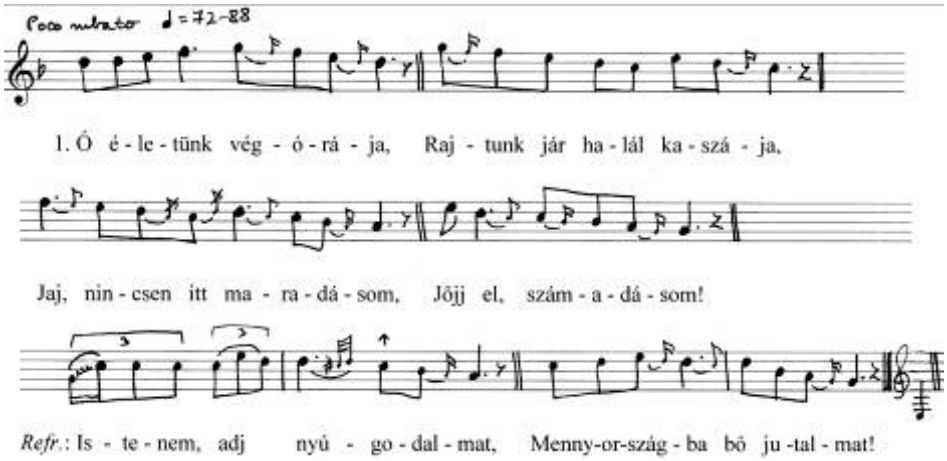

55. kotta: ZTI MD 148/20.[224]

*

A *Mit bízik e világ* kezdetű ének a Kájoni Cantionale első három kiadásában szerepel, a harmadikban átköltve, egy strófával rövidebben. Népszerű latin eredetijét (*Cur mundus militat*) azonban csak 1719-ig olvashatjuk, szinte változatlanul.[225] Nótautalásával hat éneknél találkozunk.[226] Ezek között az egyiknél (*Földi nyomorúság*) 1805-ben alternatív nótajelzésként feltűnik az *Ó édes Megváltóm* kezdetű ének, amihez ugyanitt több halottas kapcsolódik.[227] Ez a

223. Istensegíts (Bukovina) – Halásztelek (Pest), Gáspár Simon Antal (sz. 1895.). Gy.: Domokos Mária, Németh István 1975. december 5., lej.: Kővári Réka. Publ.: Kővári 2007a. 92.

224. Pusztina (Moldva), Pusztianu Imre Jánosné Laczkó György Anna (sz. 1934.). Gy.: Kővári Réka, Harangozó Imre 2004. október 31., lej.: Kővári Réka. Publ.: Kővári 2007a. 93.

225. Kájoni 1676. 686. o. (Domokos 1979. 767. sz.), 1719. 583. o. (felirata: Hymnus B. Jacoponi de vanitate mundi) (latin); 1676. 687. o. (Domokos 1979. 768. sz.), 1719. 583. o. (mindkettőben felirata: Cur mundus millitat etc.), 1805. 326. o. (felirata: Az Úr vételekor, vagy más részében is a halotti misének. A világ mulandóságáról, Nota: tulajdon) (magyar).

226. *Sokat írtak bölcsek* (Kájoni 1676. 654. o. [Domokos 1979. 741. sz.], 1719. 554. o.), *Ó keserves jajszó* (1676. 713. o. [Domokos 1979. 786. sz.], 1719. 602. o., 1805. 335. o., 1921. 428. sz., *l.* Deák–Szentes kézirat 85. o.), *Szegény gyarló ember* (1676. 742. o. [Domokos 1979. 800. sz.], 1719. 603. o.), *Ó éppen váratlan napja siralomnak* (1805. 345. o. felirata: Polgári tisztségben lévő, vagy más jeles férfi temetésére), *Földi nyomorúság, mely itten keserít* (1805. 360. o. felirata: Olyan férfi vagy asszony temetésére, aki hosszas betegséget szenvedett, Nota: Ó édes Megváltóm, vagy Mit bízik e világ), *Tavaszkor, mint látjuk, füvek virágoznak* (1805. 364. o.).

227. Ad notam *Ó édes Megváltóm* (Kájoni 1805. 335. o.): *Keresztfán kínt vallott* (Kájoni 1676. 675. o. [Domokos 1979. 759. sz.], 1719. 572. o. mindkettőben Nota: Bűnnek az ő zsoldja, 1805. 336. o.), *Véled-e, ó ember, hogy mindig fogsz élni* (1805. 83. o.), *Úristen, megvalljuk, hogy sokat vétettünk* (1805. 303. o. felirata: Döghalál idején, 1921. 381. sz. felirata: Döghalál idején, jelzete:

10.18132/LFZE.2008.2

szöveg viszont — a Cantionale első két kiadásának nótajelzete miatt — a Deák–Szentes kézirat egy másik dallamára mutat, melyről alább külön is szó esik (*Szomorú a halál*, Deák–Szentes kézirat 85. o.).

A Deák–Szentes kéziratban (melléklet 083_3) magyarul szereplő dallamot[228] a Cantus Catholici alakjával összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy a kézirat az utolsó fél sort nem ismétli meg, dallamosabb motívumokat használ, a harmadik sor közepén levő nagy ugrást hajlítással egyhíti és kisebbíti, módosításai (a szext felemelése, a kvart zárlati módosítása) ellenére is simulékonyabb melódiát eredményez.

A dallamot megtaláljuk a néphagyományban.[229] Szendrei–Dobszay–Rajeczky sejtését, illetőleg várakozását, miszerint szlavóniai és nyugati adatolásán kívül további gyűjtések igazolhatnák szélesebb elterjedtségét, továbbra is nyitott kérdés. Egyetlen, Jézusnak a Getszemáni kertben való szenvedéséről szóló, virrasztóban énekelt adatunk van a Délvidékre áttelepült bukovinaiak egyik legnagyobb központjából (56. kotta). Ez nagy vonalaiban és kadenciájában követi a kézirat dallamát, egyébként a sorok magas kezdése és a zárósor hármashangzat-felbontása a leglényegesebb — talán újabb zenei ízlést mutató — eltérés.

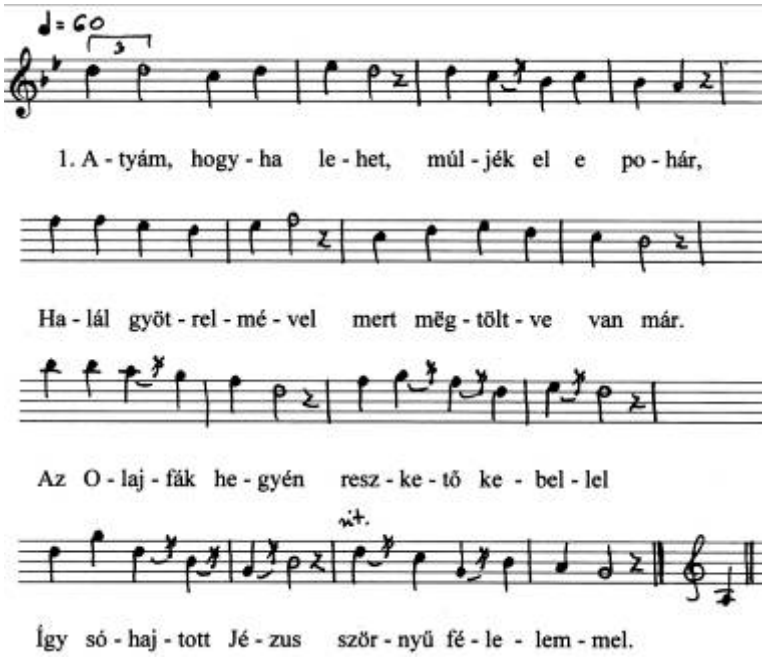

56. kotta: AP 7105*b*.[230]

Testté lett szent Ige [más dallam!]), *Hisszük, hogy van oly hely* (1805. 327. o. felirata: A purgatórium valóságáról), *Krisztusnak hívei, kik ide gyűltetek* (1805. 341. o.).

228. Deák–Szentes kézirat 83. o. RMDT I. 189.

229. Népzenei típusrend: 12.045.0/0. SzDR I. 82–83., II. 39–40. o.

230. Istensegíts (Bukovina) – Székelykeve (Temes), hét asszony (41–72 év). Gy.: Kiss Lajos 1969. március 2–3., lej.: Kiss Lajos.

10.18132/LFZE.2008.2

*

A *Dies irae* halotti szekvenciát 1805-ig olvashatjuk változatlanul a Kájoni Cantionale kiadásaiban (a harmadik kiadásnak a mellékletében, a Ceremóniás könyvben szerepel). Magyar fordítása mindegyik kiadásban megvan, a harmadikban átfogalmazzák (liturgikus helyét hosszúsága miatt a felajánlásra is kiterjesztik), a negyedikben újra átköltik, sőt 2–2 strófát egybetéve hatsoros versszakokba szedik.[231] Nótautalással csak 1805-ben kapcsolódik hozzá egy halottas.[232]

A Deák–Szentes kéziratban (melléklet 084_1) latin szöveggel szerepel.[233] Az 1921-es énekeskönyvben levő dallam első fele a megismételt kezdősor két felcserélt hangját leszámítva azonos a kézirattal. A Cantionale korábbi kiadásainak páros versszakait ennek tercváltónak nevezhető variánsára énekelteti. (57. kotta)

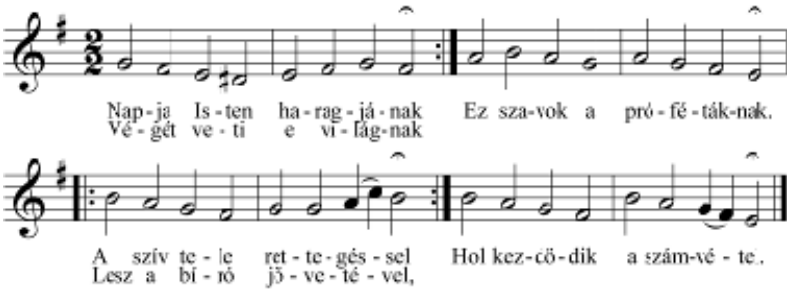

57. kotta: Kájoni 1921. 403. sz.

A népzenei gyűjtésekben[234] a kézirat dallamát hangról hangra csak a vizsgált területen találjuk, többféle halottas szöveggel (magasra menő formában másutt). (Sőt, egy udvarhelyi adatközlő maga említette, hogy három fordítása él a *Dies irae* szekvenciának. Ezt a kézirattal szinte azonosan éneklik). Jellegzetes eltérésnek mindenütt a kezdősor végigvitt szekundmozgását (*l, t, d t,*), és a zárósor első felében általában már érintett második fokot vehetjük. Moldvában több változattal találkozunk: a megismételt sor negyedik hangja leugorhat V-re, vagy négyhangos díszítéssel ezen a hangon indul az ének. De kezdődhet az alaphangon való

231. Kájoni 1676. 688. o. (Domokos 1979. 769. sz.), 1719. 584. o., 1805. Cer. 9. o. (latin); 1676. 689. o. (Domokos 1979. 770. sz.), 1719. 585. o., 1805. 323. o. (felirata: Halottakért való szentmise alatt, A Lecke éneklése után és az Offertorium alatt), 1921. 403. sz. (magyar: *Az nap nagy haragnak napja, Az nap harag napja leszen* illetőleg *Napja Isten haragjának*).

232. *Paradicsom örömében* (Kájoni 1805. 365. o. Kisdedek temetésére).
Továbbá a második kiadásban egy, az eltérő sorszám miatt téves nótautalás: *Mindnyájan, kik jelen vagytok* (Kájoni 1676. 722. o. [Domokos 1979. 791. sz.] Nota: Mennyből jövök most hozzátok, 1719. 614. o.).

233. Deák–Szentes kézirat 84. o. RMDT II. 15., Dobszay 1995. 46. (ÉE 689. sz.). Az ének különböző dallamaira és a néphagyományban élő változataira *l.* Richter 2006. Ő azt feltételezi,hogy háromszéki gyűjtésünk egy újabbkori, énekeskönyvi tanulás eredménye, „mivel Erdély egész területéről eddig máshonnan nem sikerült dokumentálni a dallamot”. A XIX. század végén született bukovinai énekestől származó adat — melyet ő is említ — mégis inkább a hagyomány folyamatosságára utal.

234. Népzenei típusrend: 18.573.0/0. MNdTK I. IV/310., SzDR I. 108–111., II. 51–52. o.

10.18132/LFZE.2008.2

recitálással és leugrással is, és a záróhangon való szövegmondás miatt elmaradhat az ötödik fokra való lehajlás. Még a Baka-féle hatsoros formát is megtaláljuk (58. kotta), sőt archaikus imádságot is énekelnek Moldvában erre, második felének kétsorossá tételével. Ezen felül van egy adatunk egy háromsoros dúr hexachord variánsra Bukovinából, s a történeti énekeskönyvek különböző dallamalakjainak köszönhetően a Cantionale negyedik kiadásának második, magas járású önállósodására — mely nem más, mint Kájoni János Organo Missalejának 5 (5) kadenciás dallama — Bukovinából, illetve gyűjtésünkben Kézdiszékről, ahol hajlítással a hatodik fokot érintik.

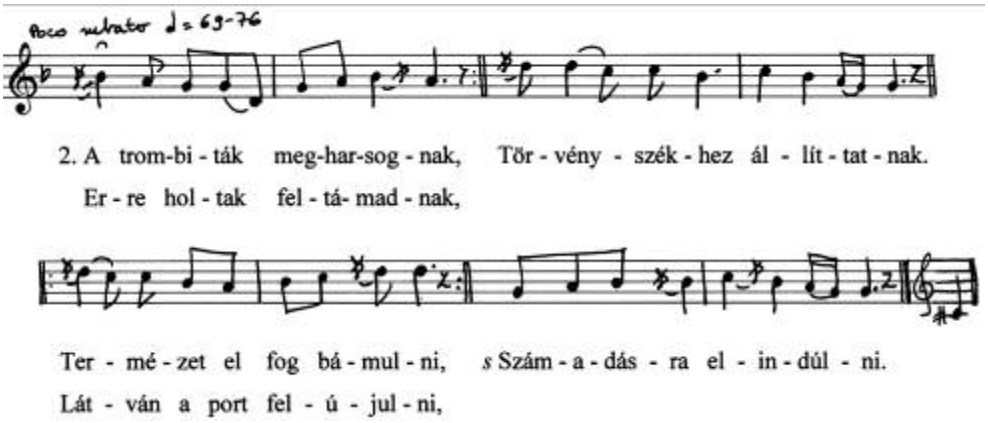

58. kotta: ZTI MD 150/19.[235]

*

A *Bizonytalan voltát világ állapotjának* kezdetű ének a Kájoni Cantionale első két kiadásában szerepel, egymáshoz képest apróbb eltéréssel.[236] Nótautalással egy halottas ének kapcsolódik hozzá.[237]

A Deák–Szentes kéziratban (melléklet 084_3) olvasható forma[238] rokon kéziratunk egy másik, *Mennybéli nagy Isten, hozzád kiáltunk* kezdetű énekével (melléklet 076_2.). E háromsorossá rövidült ének eltérései a halottashoz viszonyítva a következők: kvint ugrással kezd, a második sor nem éri el az oktávot, a zárósor viszont magasabban indul, és a szekundon megáll. Halottas énekünk a vele egykorú Nagyenyedi Halottas könyv változatától pedig csupán az első két sor közepén, valamint a harmadik–negyedik sor találkozásánál tér el.

235. Klézse (Moldva), Botezát György Illésné Bezsán Viktóris (sz. 1959.). Gy.: Kővári Réka, Harangozó Imre 2004. november 1., lej.: Kővári Réka. Publ.: Harangozó–Kővári 2005. 86–88.
236. Kájoni 1676. 702. o. (Domokos 1979. 779. sz.), 1719. 593. o. felirata: Más régi ének.
237. *Serkenj fel álmodból, bűnös emberi nemzet* (Kájoni 1676. 700. o. [Domokos 1979. 777. sz.], 1719. 591. o.).
238. Deák–Szentes kézirat 84. o. RMDT II. 313. o., *l.* még RMDT I. 100.

10.18132/LFZE.2008.2

A népzenei gyűjtésekben[239] a Deák–Szentes kézirat e két rokon dallama egy dallamtípusba tartozik. A *Bizonytalan voltát* szöveghez kapcsolódó négysoros dallam Udvarhelyen a kézirattal szinte egyezően, míg Bukovinában a szekundon megállva fríg hangnemben él (59. kotta). Kodály már 1914-ben fonográfra vette, Gáspár Simon Antal pedig 11 szöveggel énekelte, köztük olyan halottast és zsoltárparafrázisokat, melyek nem szerepelnek a Kájoni Cantionale egyik kiadásában sem, ellenben Illyés énekeskönyvében igen.[240] A háromsoros változat csak Udvarhelyről került elő (60. kotta). A kézirathoz képest leginkább az utolsó sor tér el: a Deák–Szentes kézirat írója egy szekunddal mélyebben írta le a zárósort. Felvetődik a kérdés, hogy elírásról lehet szó.

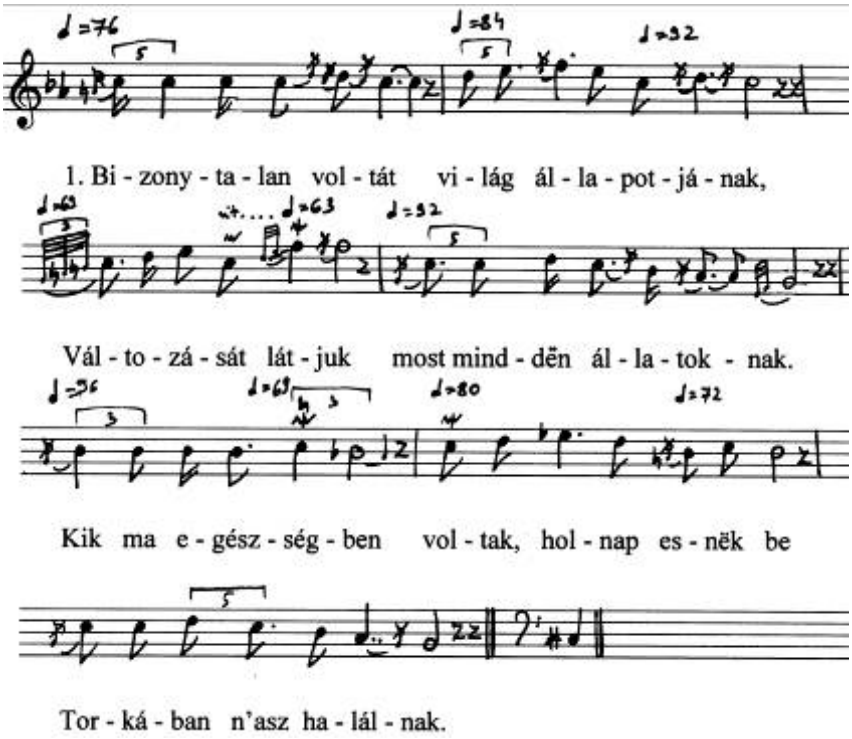

59. kotta: Gr 136B/b.[241]

239. Népzenei típusrend: 13.002.0/1–2. MNdTK I. II/5., SzDR I. 94–95., II. 45. o., Dobszay 1973. 52–53., 57., Dobszay 1983. 129.

240. Ilyen a *Megszabadultam már én a testi haláltól* kezdetű halottas, valamint a *Régen az ó törvényben, Mózesnek könyvében* és az *Ó én két szemeim, ti az Úrra nézzetek* kezdetű, a 8. és a 26. zsoltár parafrázisa. (Néhány énekszöveg forrását még nem találtuk meg.) Egy másik, a 2. zsoltár átköltése ugyan szerepel a Cantionalében, egy másik, szintén Balassi-strófás nótautalással (Kájoni 1676. 572. o. [Domokos 1979. 677. sz.] Nota: Bocsásd meg, Úristen), azonban Gáspár Simon Antal az Illyés-féle szöveggel énekelte.

241. Istensegíts (Bukovina) – Závod (Tolna), Molnár Ambrus (44 év). Gy.: 1950. április 25., lej.: Rajeczky Benjamin.

10.18132/LFZE.2008.2

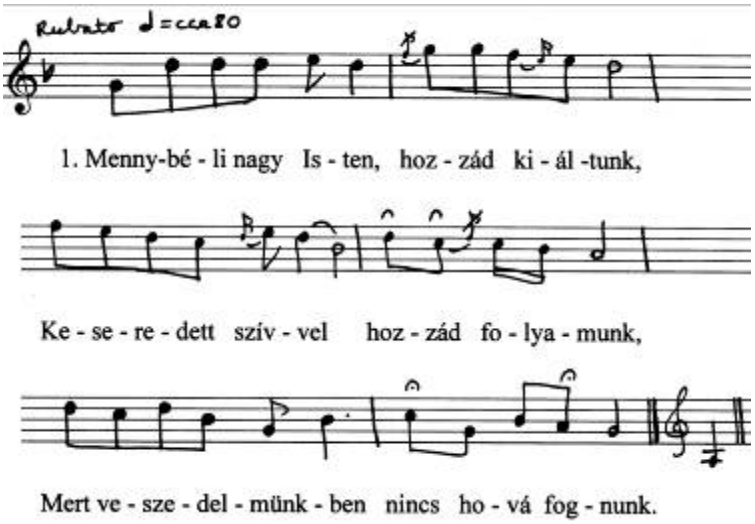

60. kotta: AP 4495*b*.[242]

*

A *Seregeknek szent Istene* kezdetű ének 1805-ig szerepel a Kájoni Cantionalében. 1719-ben csak egy szó változik, míg a harmadik kiadásban már nagyobb mértékben átköltik, strófáinak száma csökken, valamint az énekeskönyv szerkesztője dallamára mint tulajdonra hivatkozik.[243] Nótautalások között csak az 1805-ös kiadásban találjuk két, szintén halottas éneknél.[244]

A Deák–Szentes kézirat dallamát (melléklet 084_4)[245] megtaláljuk protestáns énekeskönyvekben. A református halottasoktól annyiban különbözik, hogy a fő- és végső kadenciát nem alulról, a vezetőhanggal alakítja ki, így azok a második sorban nem érik el a kvintet; kéziratunk a kvintet a harmadik sorban — kétszer is érintve — úgy erősíti, hogy két, hasonló motívumot használ, míg a protestáns források ezen a helyen egyetlen, folyamatos melódiát.

A népzenei gyűjtésekben[246] a vizsgált területen (a nyelvterület más pontjaitól eltérően) szinte mindenütt b3 (1) 2-es kadenciaképlettel él. Alig variálódik: az indítás különbözhet (Moldvában például érintheti az V. fokot), de szép számmal látjuk a gyűjtésekben a kéziratbeli alakot, amelytől még a következő sorkezdet tér el. Háromszéken csak az *Ó mily szép az ártatlanság* kezdetű szöveggel énekelték (61. kotta), mely itt a gyermek-halottat vivő úton, másutt virrasztóban hangzott fel. Gáspár Simon Antal a *Seregeknek* szépen díszített dallama mellett a *Bűnbánóknak*

242. Lövéte (Udvarhely), Tókos Péterné Orbán Rozália (63 év). Gy.: Vikár László 1962. december.
243. Kájoni 1676. 703. o. (Domokos 1979. 780. sz.), 1719. 595. o., 1805. 340. o.
244. *Ó mily szép az ártatlanság* (Kájoni 1805. 367. o. felirata: Egy kisdednek koporsóba vagy sírba tételekor), és közvetlen utána: *Élj örökre fogyhatatlan örömben* (1805. 367. o. felirata: Más azon időre és azon nótára).
245. Deák–Szentes kézirat 84. o. RMDT II. 295., Dobszay 1995. 88–89. (ÉE 342. sz.), Kővári 2007d. 48–49.
246. Népzenei típusrend: 18.431.0/0. MNdTK I. III/174., SzDR I. 86–87., II. 41. o.

10.18132/LFZE.2008.2

menedéke közismert — kimért, díszítetlen — dallamán énekelt még egy halottast, *Gyarló világ, romlandóság* kezdettel, mely szintén ebbe a dallamtípusba tartozik.

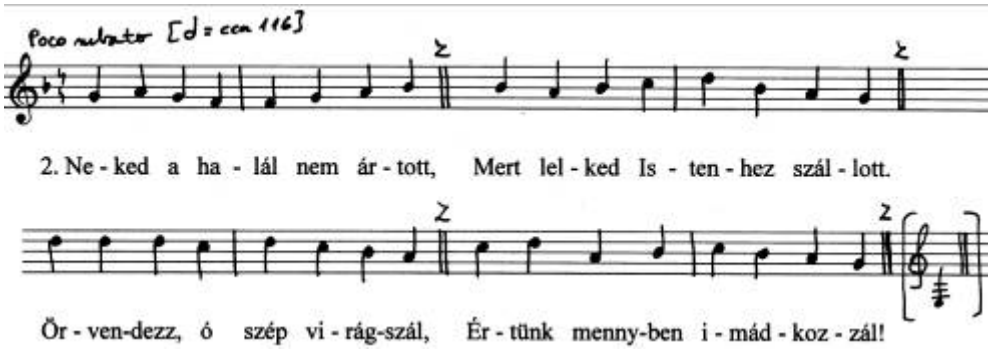

61. kotta: Mg 6669/12.[247]

*

A *Szomorú a halál a gyarló embernek* kezdetű halottas 1719-ig olvasható a Kájoni Cantionalében.[248] A 34 strófás ének a második kiadásban mindössze három sor erejéig változik, egy versszakcserén felül. Nem saját, hanem a *Bűnnek az ő zsoldja* kezdetű ének dallamára volt éneklendő, amelyhez további hat halottas ének szövege kapcsolódik.[249] De e három részre osztott ének utolsó 11 strófája *Ó édes*

247. Kézdiszentkereszt (Háromszék), Kovács Ferencné Vaszi Mária (sz. 1901.). Gy.: Kővári Réka, Németh István 1997. augusztus 4., lej.: Kővári Réka.

248. Kájoni 1676. 707. o. (Domokos 1979. 783. sz.), 1719. 598. o. mindkettőben felirata: Más azon nótára, 1805. 335. o. Ó édes Megváltóm, felirat: Más, Nota: tulajdon.

249. *Bűnnek az ő zsoldja* (Kájoni 1676. 680. o. [Domokos 1979. 764. sz.], 1719. 577. o. felirata: Más régi ének).
Ad notam Bűnnek az ő zsoldja: *A Krisztus Jézusnak vérével nyert népek* (1676. 660. o. [Domokos 1979. 746. sz.] Nota: Hálaadásunkban, 1719. 560. o.), *Keresztfán kínt vallott kegyelem kútfeje* (1676. 675. o. [Domokos 1979. 759. sz.], 1719. 572. o., 1805. 336. o. Nota: Ó édes Megváltóm), *Véletlen embernek utolsó órája* (1676. 682. o. [Domokos 1979. 765. sz.] Nota: Bűnnek az ő zsoldja vagy Hálaadásunkban, 1719. 578. o. Nota: Keresztfán kínt vallott), *Kegyes buzgóságtól viseltetett népség* (1676. 705. o. [Domokos 1979. 782. sz.], 1719. 596. o.), *Krisztushoz készülök, szerelmes szüleim* (1676. 713. o. [Domokos 1979. 787. sz.], 1719. 606. o. felirat: Gyermekek temetésére való énekek), *Krisztusnak hívei, kik most jelen vagytok* (1676. 723. o. [Domokos 1979. 792. sz.], 1719. 615. o.).
Két éneknél — ahogy láttuk — bekapcsolódik egy másik ének (a ma is közismert *Semmit ne bánkódjál, Krisztus szent serege* kezdetű genfi zsoltár) dallama (*l.* Deák–Szentes kézirat 75. o.): *Hálaadásunkban rólad emlékezünk* (1676. 541. o. [Domokos 1979. 643. sz.], 1719. 465. o. mindkettőben felirata: Más szép ének). (RMDT I. 15., Dobszay 1995. 72.)
Ad notam Hálaadásunkban: *Hatalmas mennyei királyi székemből* (1676. 159. o. [Domokos 1979. 199. sz.]), 1719. 114. o. mindkettőben felirata: Más szép ének), *Ó örökké való egység és háromság* (1719. 286. o. [Domokos 1979. 331. sz.], 1719. 222. o. mindkettőben Nota: Hálaadásunkban, 1805. 179. o. Nota: Mikor Máriához [*l.* Deák–Szentes kézirat 15. o.] vagy Ó édes Istenem), *A Paradicsomnak dicső kútforrása* (1676. 432. o. [Domokos 1979. 505. sz.], 1719. 365. o.), *Dicsőséges Isten, mindeneknek ura* (1676. 436. o. [Domokos 1979. 510. sz.], 1719. 369. o. mindkettőbenfelirata: Szent Mátyás apostolról), *Szent Fülöp, Szent Jakab, Krisztus tanítványi* (1676. 437. o. [Domokos 1979. 511. sz.], 1719. 370. o., 1805. 262. o. Nota: tulajdon vagy Mikor Máriához), *Szerelmes Szent Atyánk, életnek kútfeje* (1676. 439. o. [Domokos 1979. 512. sz.], Szent Jakab apostol szent emlékezete 1719. 371. o., A mai Szent Jakab, Zebedeus fia 1805. 259. Nota: Ó édes Istenem vagy Mikor Máriához), *Örök, mindenható irgalmasság Atyja* (1676. 450. o. [Domokos 1979. 529. sz.], 1719. 381. o. mindkettőben felirata: Szent Lőrinc napjára), *Hatalmas Úristen, szerelmes királyunk* (1676. 474. o. [Domokos 1979. 559. sz.], 1719. 408. o. mindkettőben felirata: Szent István királyról), *Virum admirabilem, novum jubar Solis* (1676. 475. o. [Domokos 1979. 560. sz.], 1719. 409. o. mindkettőben felirata: Hymnus de Sancto Ignatio),

10.18132/LFZE.2008.2

Megváltóm, ne nézd bűneimet kezdettel az 1805-ös kiadásban — hét szakaszra lerövidülve és apróbb átfogalmazásokkal — önállósult. Ezt ugyanitt további öt ének *ad notam* jelzéseként találjuk.[250] Tehát 14 énekszöveg kapcsolódik szorosan össze. Ha pedig hozzávesszük a Kájoni Cantionale első két kiadása alapján ide kapcsolódó (*l.* 249. lj.) *Hálaadásunkban* szövegeit is (Deák–Szentes kézirat 75. o.), akkor az énekszövegek száma további 18-cal gyarapodik. Ehhez aztán még — a *Keresztfán kínt vallott* ének miatt — a fentebb tárgyalt *Mit bízik e világ* (Deák–Szentes kézirat 83. o.) énekei is felsorakoznak. A csíksomlyói misztériumjátékokban szintén használatos az *Ó édes Megváltóm* dallama.[251] Ez a példa is mutatja, milyen bonyolult dallam-szöveg kapcsolódásai lehetnek egy-egy halottas éneknek.

A Deák–Szentes kézirat *Szomorú a halál a gyarló embernek* szöveggel hozza a dallamot (melléklet 085_1).[252] Az 1805-ös kiadás és a Baka-féle kántorkönyv egyik közös szövegénél (*Úristen, megvalljuk*, *l.* 250. lj.) a nótautalás ugyan az *Ó édes Megváltóm*, de az orgonáskönyvben egy másik, újabb, $AABA_v$ szerkezetű dallam szerepel. Viszont az Illyés 1693-as Halottas könyvében szereplő dallamhoz viszonyítva azt látjuk, hogy a Deák–Szentes kézirat variánsa átmenőhangokkal és díszítésekkel gazdagítja a teljesen szillabikus énekeskönyvi formát (főként a középső sorok végén), valamint a kezdősor közepi kvint ugrást terccel (hajlítással) lágyítja.

Dicsőséges Isten, életnek kútfeje (1676. 496. o. [Domokos 1979. 582. sz.], 1719. 430. o. mindkettőben felirata: Más azonról [De Sancta Maria Magdolna], 1719-ben nincs nótautalása), *Atya Úristennek szerelmes Szent Fia* (1676. 497. o. [Domokos 1979. 584. sz.], 1719. 430. o. mindkettőben felirata: Szent Erzsébet asszonyról), *Népeknek szól Isten, kicsinyded seregem* (1676. 520. o. [Domokos 1979. 616. sz.], 1719. 449. o.), *Áldott az Úristen örökké mennyégben* (1676. 530. o. [Domokos 1979. 627. sz.], 1719. 458. o.), *Mennyei felségnek Ura és Istene* (1676. 551. o. [Domokos 1979. 656. sz.], 1719. 475. o.), *Irgalmazz, Úristen, immáron énnékem* (1676. 610. o. [Domokos 1979. 705. sz.], 1719. 517. o. mindkettőben felirata: Psalmus LVI. Miserere mei Deus, miserere mei, quoniam in te etc.), *Sok jótéteményén nagyon csodálkozván* (1676. 615. o. [Domokos 1979. 709. sz.], 1719. 520. o. mindkettőben felirata: Psalmus LXIV. Te decet hymnus Deus etc.), *A jó hitű ember szelíd e világon* (1676. 622. o. [Domokos 1979. 715. sz.], 1719. 527. o. mindkettőben felirata: Psalmus LXXXV. Inclina Domine aurem tuam).

250. *Véled-e, ó ember, hogy mindig fogsz élni* (1805. 83. o. felirata: A halálról [Más. Azonról]), *Úristen, megvalljuk, hogy sokat vétettünk* (1805. 303. o. felirata: Döghalál idején, 1921. 381. sz.), *Hisszük, hogy van oly hely, melyben tisztíttatnak* (1805. 327. o. felirata: A Purgatórium valóságáról), *Krisztusnak hívei, kik ide gyűltetek* (1805. 341. o. felirata: Midőn a holttest koporsóba vagy sírba tétetik [Más azon időre]), *Keresztfán kínt vallott* (Kájoni 1676. 675. o. [Domokos 1979. 759. sz.], 1719. 572. o. Nota: Bűnnek az ő zsoldja, 1805. 336. o.), *Földi nyomorúság, mely itten keserít* (1805. 360. o. felirata: Olyan férfi vagy asszony temetésére, akik hosszas betegséget szenvedett. Nota: Ó édes Megváltóm vagy Mit bízik e világ).

251. Az RMDE XVIII. század 6/2. kötetének előkészületei során az általam tanulmányozott 1742-es passiójátékban egy 6 strófás ének szerepel, *Boldogtalan sorsa az ifiuságnak* kezdettel (scena tertia: Chorus repente demittuntur genii Mundi proclivitate ad Vitia ostendit. Kota *Oh edes meg váltom ne nézd*).

252. Deák–Szentes kézirat 85. o. RMDT II. 129., Dobszay 1995. 74. (ÉE 341. sz.).

10.18132/LFZE.2008.2

A népzenei gyűjtésekben[253] a Székelyföldön alig, de Bukovinában szép számmal jelen levő dallamot már Kodály rögzítette (62. kotta). Az utolsó sor módosításaival elvétve más bukovinai énekeseknél is találkozunk. Kodály is megjegyzi, hogy Sebestyén József népkántor változón énekelte, néha *C* hangzott. Gáspár Simon Antal 19 szöveggel énekelte, elbeszélése szerint Istensegítsen a kántori „búcsúztató" volt ez a dallam.[254] Moldvában egyöntetűen a szextről, vagy annak megtámasztó hangjaként értelmezett kvartról indítják, és egy adatban hozzákapcsolódik a virrasztókban használatos, *Isten nyugíssa meg, mi mindnyájan mondjuk* kezdetű kétsoros refrén. A dallam különböző változatcsoportjai közül a vizsgált területen a két és fél sorra rövidült forma él Bukovinában, szintén halottasként, *Jaj, mely hamar múlik világ dicsősége* kezdettel, töredékes példák pedig vannak még Csíkból.

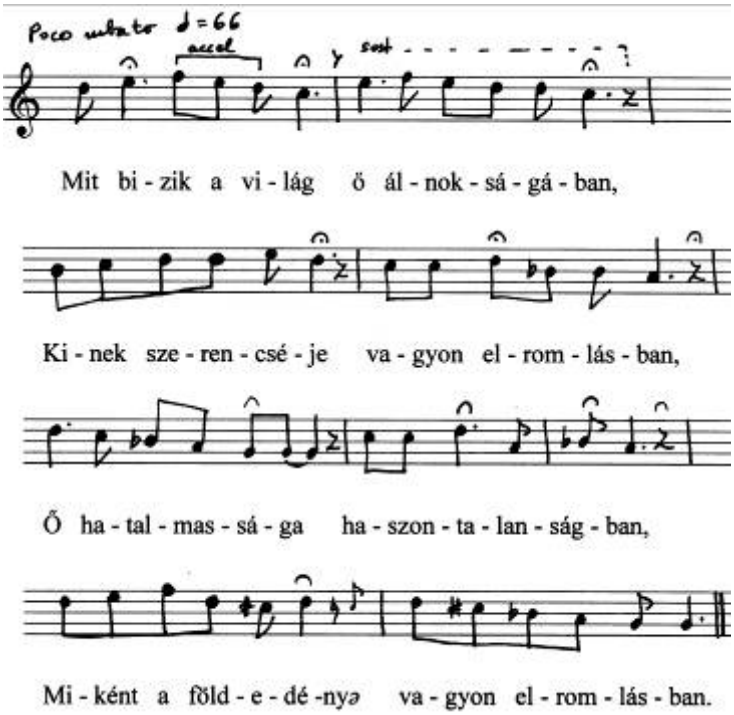

62. kotta: KF 234*b*.[255]

*

Az *Ó keserves jajszó* kezdetű ének a Kájoni Cantionale valamennyi kiadásában megtalálható. Strófaszáma ugyan mindvégig változatlan, de a harmadik, majd a negyedik kiadásban más–más átköltéssel találjuk. Az 1805-ös kiadásban az addig

253. Népzenei típusrend: 12.012.0/1–4. MNdTK I. II/3., SzDR I. 78–81., II. 38–39. o.
254. Ezért fizetni kellett a kántornak. Domokos M. 2001. 385.
255. Andrásfalva (Bukovina), Sebestyén József (60 év) népkántor. Gy.: Kodály Zoltán 1914. április 14. lej.: Kodály Zoltán. A 2004-es jászberényi csángó fesztiválon az egyik legkiválóbb klézsei énekestől, Kotyor Balán Mihályné Bálint Erzsébettől (sz. 1942.) magunk is gyűjtöttük, a moldvai variánsokra jellemző szexten való indítással.

10.18132/LFZE.2008.2

kétsoros refrén egysorossá válik („E' szent rendelése, Istennek végzése"), de 1921-ben újra visszatér a korábbi évszázadokban megszokott *Ó fájdalom* kezdetű, félstrófányi refrén.[256] 1719-ig a *Mit bízik e világ* dallamára éneklendő, 1805-ben tulajdon nótája van. Nótautalással dallamjelzetéhez, s csupán az első két kiadásban kapcsolódik más ének is hozzá.[257]

A Deák–Szentes kéziratban található ének (melléklet 085_2) a Cantionale 12, 12, 10, 10-es szótagszámú szövegét az utolsó két sor közepén szóismétléssel 12-essé változtatja.[258] Valószínűleg javítja Kájoni szövegét, hiszen ő is 12 szótagos éneket jelöl meg nótautalásként. Kéziratunk mindkét dallamot — tehát a Cantionale *ad notam* énekét is — tartalmazza (melléklet 083_3). Ezeket összevetve a legfőbb különbség hangnemi: a *Mit bízik e világ* megáll a második fokon, így az dúr helyett moll lesz. Az első sor gyakorlatilag azonos, az *Ó keserves jajszó* sorismétlésétől kezdve azonban már csak néhány motívum, illetve dallammenet mutat rokonságot. A Kájoni Cantionale negyedik kiadásának dallama viszont már újabb stílusú, mely megtartja kéziratunk sorismétlését, de tovább egyszerűsíti a formát azzal, hogy egyetlen, szekundokban lefelé mozgó motívumot használ mindegyik sor lezárására. (63. kotta)

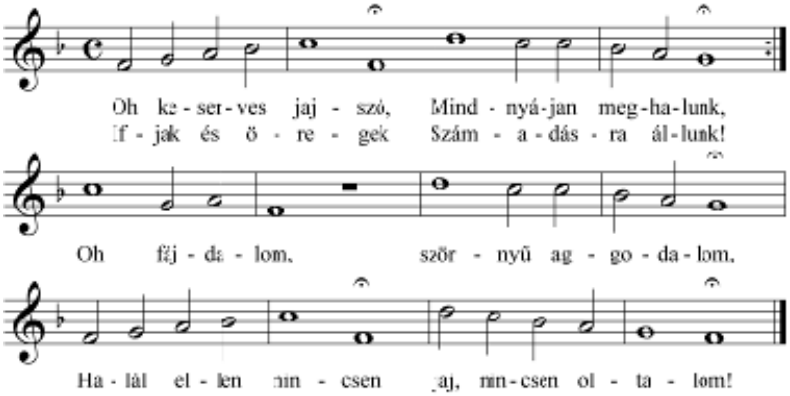

63. kotta: Kájoni 1921. 428. sz.

A népzenei gyűjtésekben mind a Deák–Szentes kézirat,[259] mind pedig a Kájoni Cantionale 1921-es kiadásának dallamalakját[260] megtaláljuk. A kézirat dallama Udvarhely megyei és bukovinai gyűjtésekben köszön vissza szép számmal, és csupán a zárósor módosított hangját kerülik ki a szextre vagy kvintre való felugrással (64. kotta). Az adatok azt mutatják, hogy ez a dallam vette át a *Szomorú*

256. Kájoni 1676. 713. o. (Domokos 1979. 786. sz.), 1719. 602. o., 1805. 335. o., 1921. 428. sz.
257. *l.* kéziratunk fentebb tárgyalt énekénél (*Mit bízik e világ*, Deák–Szentes kézirat 83. o.).
258. Deák–Szentes kézirat 85. o. RMDT II. 302.
259. Népzenei típusrend: 12.062.0/0. MNdTK I. III/34., SzDR I. 204–205., II. 92. o.
260. Népzenei típusrend: 12.092.0/0. MNdTK I. IV/288. Szendrei és Dobszay szerint a Deák–Szentes kéziratban is olvasható dallamból (RMDT II. 302.) származhat.

10.18132/LFZE.2008.2

a halál és a *Mit bízik e világ – Ó édes Megváltóm* énekek nótautalásaival kapcsolódó halottas szövegek egy részét, és virrasztóban folyamatosan énekelték. A Baka-féle kántorkönyv dallama (63. kotta) viszont a vizsgált területen mindenütt ismert, és (egy siklódi adatot nem számítva) alig változik: Andrásfalván (Hertelendyfalván) a harmadik sor második felében a szexten recitálva a kvinten zárnak, Moldvában a 2 (1) 2-es kadenciájú dallam 2-es sorzárlatát az alaphang érintésével alakítják ki.

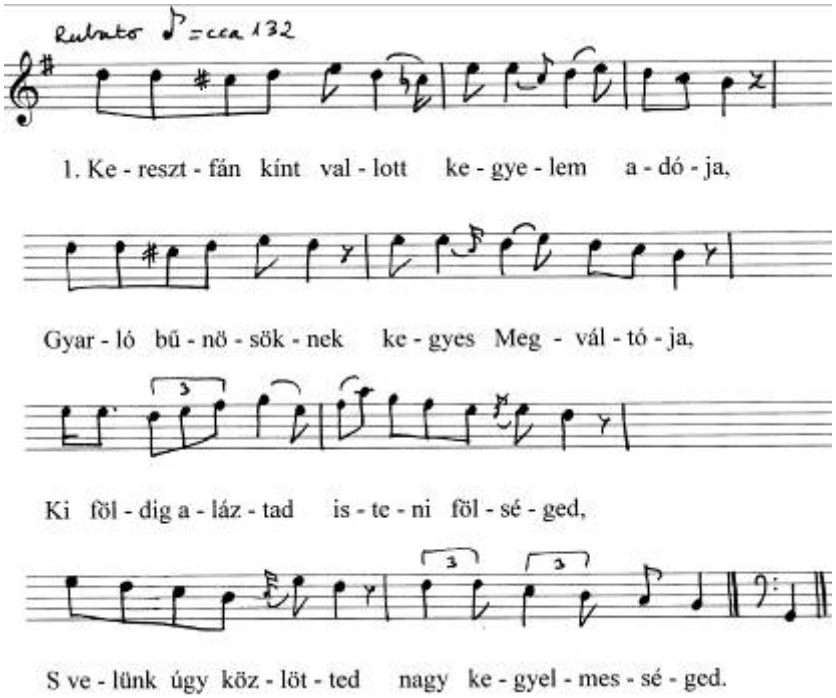

64. kotta: AP 11606*b*.[261]

*

Az *Est messor cognomento mors* kezdetű ének és magyar fordítása, a *Kaszás e földön az halál* egyazon dallamra való utalással szerepel a Kájoni Cantionale első két kiadásában. A magyar szöveget jócskán megkurtítva, átfogalmazva, és már tulajdon dallamjelzettel találjuk a harmadik kiadásban.[262] Nótautalással 1719-ig egy latin, 1805-ben pedig három magyar nyelvű halottas kapcsolódik e dallamhoz.[263]

261. Kápolnásfalu (Udvarhely), Benedek Mihály (87 év). Gy.: Ullmann Péter 1979. szeptember 19., lej.: Ullmann Péter. Az adatközlő szerint az *Ó édes Megváltóm* kezdetű ének után következett a virrasztóban, „mert így volt szokásba, mert a dallam ugyana vót".

262. Kájoni 1676. 719. o. (Domokos 1979. 789. sz.), 1719. 611. o. (felirata: Halott énekek. Messis mortualis, Nota: Lucesce stellis amicta, latin), 1676. 720. o. (Domokos 1979. 790. sz.), 1719. 612. o. (felirata: Est messor mors, Nota eadem), 1805. 356. o. (felirata: Növendék szűznek temetésére, Nota tulajdon, magyar).

263. Ad notam Est messor: *Lucesce stellis amicta* (Kájoni 1676. 368. o. [Domokos 1979. 431. sz.], 1719. 297. o.).

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kéziratban mindkét nyelven szereplő dallamok (melléklet 085_3 és 086_1) jelentősen eltérnek egymástól.[264] Nem csupán hangnemük (a latin moll, a magyar dúr, mixolíd színezettel), de motivikájuk, dallamvezetésük, a sorok egymáshoz viszonyított iránya, s a kadencia is más.

A népzenei gyűjtések[265] a latin nyelvű változathoz igen hasonló alakban találták életben a dallamot, de csak Udvarhely megyében (65. kotta), valamint Bukovinában. Utóbbi helyen csupán Gáspár Simon Antaltól van adatunk, aki kissé átalakította a dallamot, mikor annak második sorát elhagyva az elsőt megismételte; a harmadik sorban viszont ő hozta pontosan a kézirat dallamát (66. kotta).

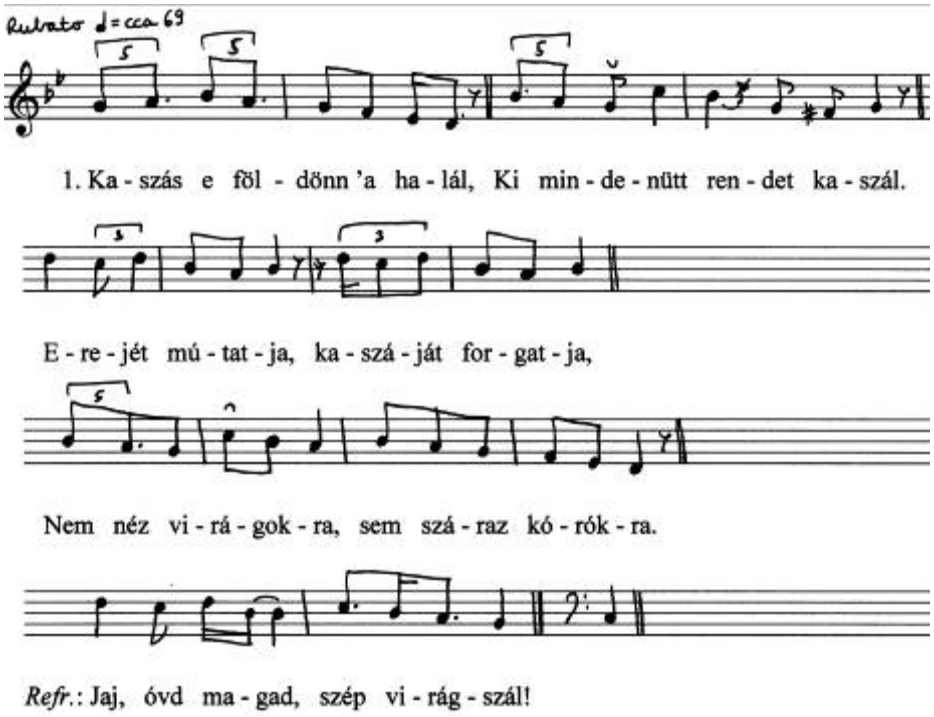

65. kotta: AP 11601*d*.[266]

Ad notam Kaszás e földön: *Ki itt fekszik gyászpompával* (1805. 342. o. felirata: Midőn a holt tetem a háznál vagy templomban sírba tétel végett felvétetik. Jeles személy temetésén.), *Csak áll az ég végezése* (1805. 347. o., felirata: Oly fő ember temetésére, aki valamely fő hivatalt példásan viselt), *Ember életét prédáló* (1805. 366. o., felirata: Kisdedeknek temetések idején, Más).

264. Deák–Szentes kézirat 85. (latin) és 86. o. (magyar). RMDT II. 164. (latin) és 62. sz. (magyar).

265. Népzenei típusrend: 18.435.0/0. MNdTK I. III/176., SzDR I. 182–183., II. 84. o., Rajeczky 1958., Kővári 2007a. 82–85.

266. Kápolnásfalu (Udvarhely), Benedek Mihály (87 év). Gy.: Ullmann Péter 1979. szeptember 18., lej.: Ullmann Péter. Publ.: Kővári 2007a. 84.

10.18132/LFZE.2008.2

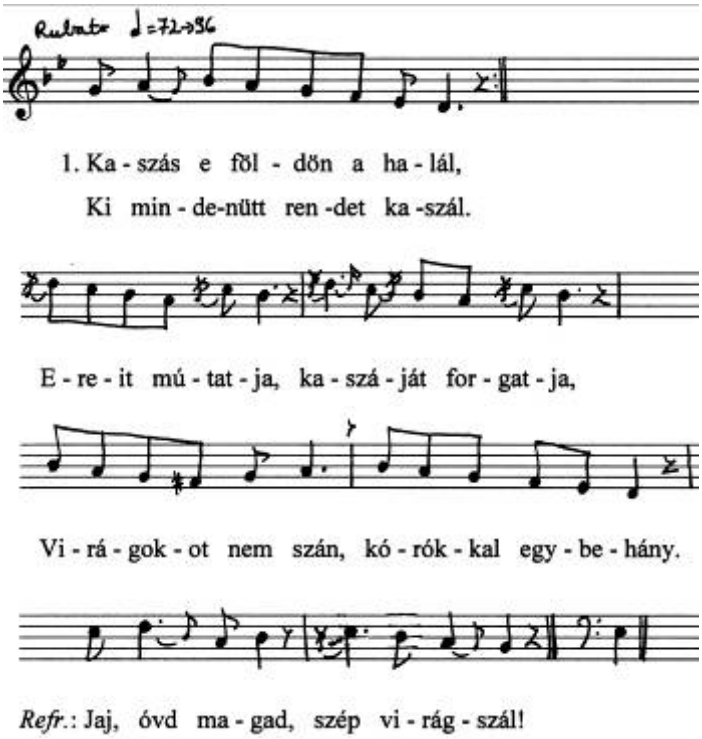

66. kotta: AP 9803*a–b*.[267]

*

Az *Eheu quid homines sumus?* kezdetű ének a Kájoni Cantionale 1719-es és 1805-ös kiadásában szerepel, utóbbiban lerövidítve. Ugyanitt magyar fordítását is megtaláljuk, *Ó emberi gyarló nemzetség* kezdettel.[268] A magyar nyelvű ének nótautalásával öt, többnyire halottas ének esetében találkozunk 1805-ben.[269] Az 1725. év nagypéntekén Csíksomlyón előadott passiójáték második jelenetének végén felhangzott e latin ének a discantisták ajkáról, erre utal a rendezői utasításba beírt incipitje.[270]

A Deák–Szentes kéziratban nem csupán a latin szövegű ének dallama olvasható (melléklet 086_2), hanem a kézirat függelékében az 1719-es Cantionaléból válogatott 7 szakasza is.[271] Az 1675-ös Cantus Catholici-beli változatról szólva (67.

267. Istensegíts (Bukovina) – Halásztelek (Pest), Gáspár Simon Antal (sz. 1895.). Gy.: Domokos Mária, Németh István 1975. november 11., lej.: Kővári Réka. Publ.: Kővári 2007a. 85.
268. Kájoni 1719. 623. o., 1805. 376. o. Nota: Propria (latin); 1805. 78. o. Nota: Eheu (magyar).
269. *Ó te világ, méz alatt méreg* (Kájoni 1805. 79. o.), *Testemet már földnek megadtam* (1805. 341. o.), *Ím látjátok, hogy változásom* (1805. 355. o.), *Szent dolog ti megjelenéstek* (1805. 361. o.), *Halálomon, keresztény hívek* (1805. 363. o.).
270. „Hic discantistae canunt: *Eheu* etc.” 1725. Scena Secunda. Az ének hatására e töredékes darab hiányzó harmadik jelenetében Aristippus a halálról többet akar megtudni („Már meg elegettem tü eneketekkel, / Lelkem ismereti nem nyuksik ezekkel, / Hanem papjainkhoz minnyajon mennyünk el, / Talam velünk ök hitethetik el.”). A misztériumjáték kiadása az RMDE XVIII. század 6/1. kötetben hamarosan várható. E sorozat 2. kötetének előkészületei során az általam tanulmányozott 1742-es passiójátékban egy 10 strófás magyar nyelvű ének szerepel ezen dallamra való utalással, *Ah, hallando Emberi nemzet* kezdettel (scena sexta: Chorus. Kota *Eheu quid homines sumus*).
271. Deák–Szentes kézirat 86. és 133. o. RMDT II. 98., Dobszay 1995. 127–128. (ÉE 345. sz.)

10.18132/LFZE.2008.2

kotta) Papp Géza megállapítja, hogy a Deák–Szentes kézirat kezdő kvart ugrása a német eredetiből került hozzánk, a dallam második felének zárlati különbségei viszont magyar fejleménynek tűnnek.

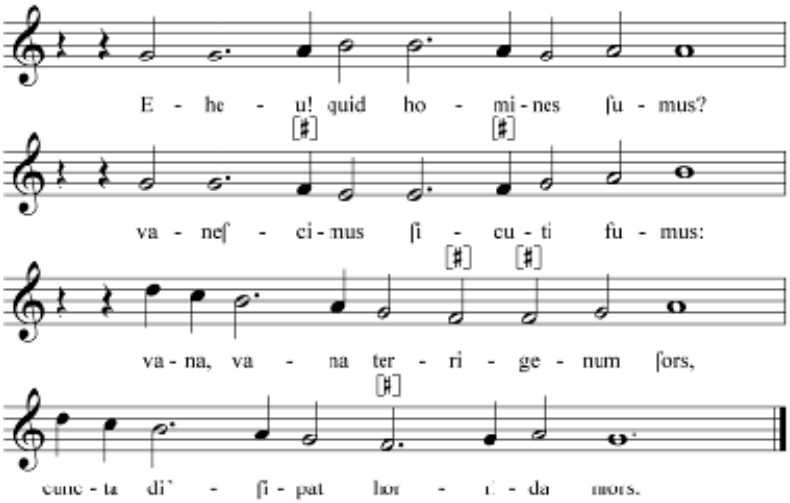

67. kotta: Cantus Catholici 1675. 77. (RMDT II. 98/I.)

A népzenei gyűjtések[272] azt tanúsítják, hogy Udvarhely széken a Deák–Szentes kézirattal szinte teljesen megegyezően énekelték. A megismételt első sor második felét az A-ról, s nem a H-ról indítja és járja körbe az A recitáló hangot, így a sor végén még egyszer jut idő a felső váltóhangra. A záróhangot pedig nem kisszekundos alsó váltóhanggal, hanem a H-ról való leereszkedéssel is elérheti, és több szótagú szöveget is énekelhet a dallamra (68. kotta). Székelyföldön zömmel Báthori András históriájával gyűjtötték (*Ó te tündér és csalárd világ*). Egy bukovinai változat az ambitust dúr hexachorddá, felfelé tágítja egy felső váltóhanggal a dallam második felében (69. kotta). Moldvából több adatunk is van, főként halottas szöveggel, hol az alaphangon recitáló kezdéssel, hol megtartva a Deák–Szentes kézirat felugró kvart indítását.

272. Népzenei típusrend: 19.030.0/1. MNdTK I. IV/305., SzDR I. 142–143., II. 68–69. o., Kővári 2007a. 85–90.

10.18132/LFZE.2008.2

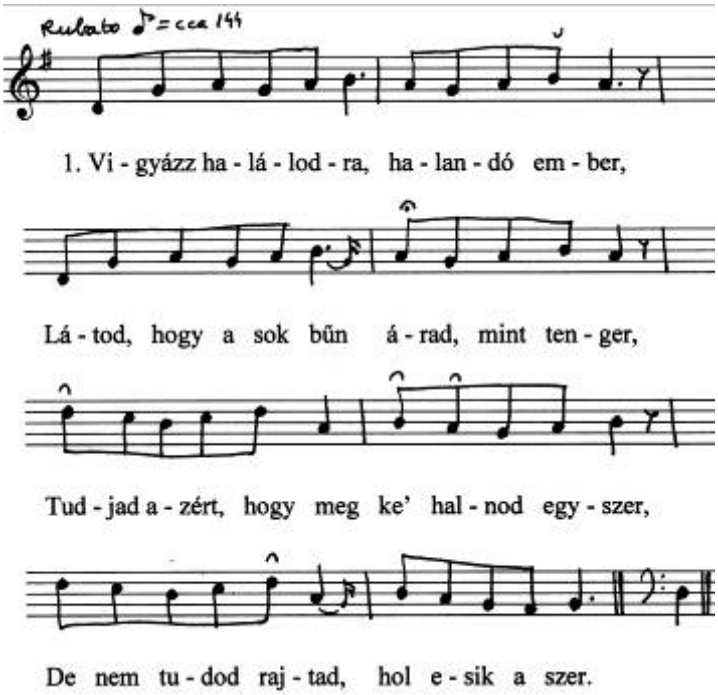

68. kotta: AP 11611*c*.[273]

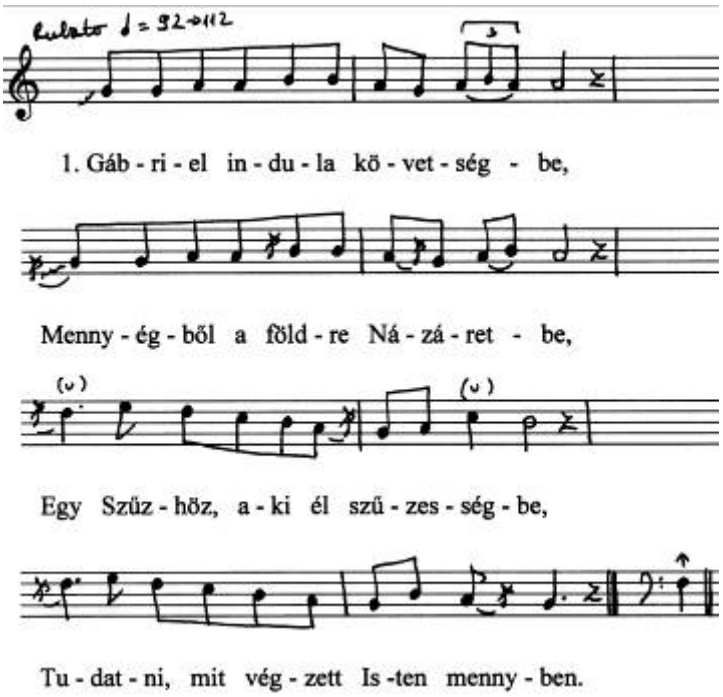

69. kotta: AP 9825*a*.[274]

*

273. Kápolnásfalu (Udvarhely), Benedek Mihály (87 év). Gy.: Ullmann Péter 1997. szeptember 19., lej.: Ullmann Péter. Publ.: Kővári 2007a. 89.
274. Istensegíts (Bukovina) – Halásztelek (Pest), Gáspár Simon Antal (sz. 1895.). Gy.: Domokos Mária, Németh István 1975. december 5., lej.: Kővári Réka. Publ.: Kővári 2007a. 90.

10.18132/LFZE.2008.2

A *Kérlek és intlek mostan tégedet* kezdetű éneket Kájoni Cantionaléjának első két kiadásában olvashatjuk, változatlan szöveggel.[275] Csupán az ugyanitt (szintén azonos szöveggel) szereplő nótajelzete kapcsolódik hozzá.[276]

A Deák–Szentes kéziratban olvasható dallamot (melléklet 086_3)[277] a Turóci Cantionalében és Debreceni énekeskönyvekben találjuk még meg, melyek közül a harmadik sor miatt ez utóbbihoz húz.

A vizsgált területen is előkerült a dallam, Kiss Lajos gyűjtéséből.[278] Bukovinában éneklik virrasztóban, bár dallamát egyszerűsítették (70. kotta). Az 5 (3) 3-as kadenciarend 4 (2) 1 lett, még a hosszú sorok belső tagoló pontjai is eltérést mutatnak, az A b+c_2 C C_v sorszerkezet pedig A A+b C C lett, ahol a C soroknak nincs motivikus kapcsolata (a harmadik tag variálódását leszámítva) a dallam első felével.

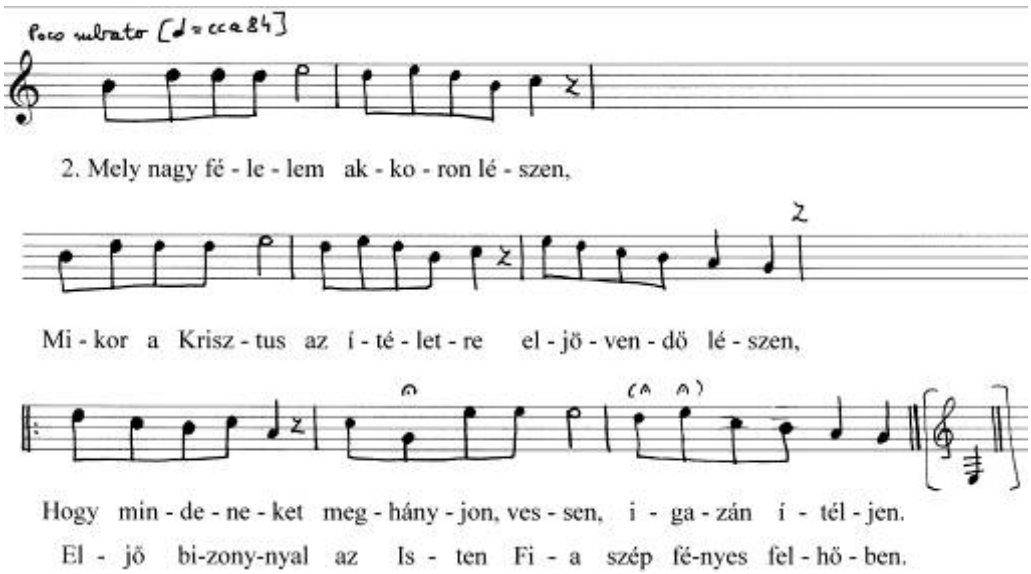

70. kotta: AP 5969*c*.[279]

*

Az *Ó mely félelem és rettegéssel* kezdetű, ugyancsak az ítéletnapról szóló ének a Kájoni Cantionale első három kiadásában szerepel. A 29 strófát 1805-ben 13-ra

275. Kájoni 1676. 725. o. (Domokos 1979. 793. sz.), 1719. 626. o., mindkettőben felirata: Judicium. Az ítéletről, Nota: Emlékezzél meg emberi állat.
276. *Emlékezzél meg, emberi állat* (Kájoni 1676. 662. o. [Domokos 1979. 748. sz.], 1719. 562. o., mindkettőben Nota: Kérlek és intlek).
277. Deák–Szentes kézirat 86. o. RMDT I. 110.
278. Népzenei típusrend: 16.211.0/0. MNdTK I. III/155, SzDR I. 54., II. 25. o.
279. Andrásfalva (Bukovina) – Hidas (Baranya), Vanka Simonné (74 év). Gy.: Kiss Lajos 1966., lej.: Kővári Réka.

10.18132/LFZE.2008.2

rövidítik és átfogalmazzák, dallama „tulajdon”.[280] Nótautalással csak 1719-ig kapcsolódik hozzá összesen nyolc egyéb ének, melyek zöme zsoltárparafrázis.[281]

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 087_1)[282] a Cantus Catholiciben is szerepel. Az egyforma melódia-alakok csupán a zárósorban térnek el egymástól: a XVII. századi énekeskönyv a kvartot jelöli ki fő hangközugrásként (a második–harmadik motívum találkozásánál), a csíki hagyomány XVIII. századi írott forrása ugyanitt a kvintet hangsúlyozza, ami pedig előkészíti a díszített fríg zárlatot.

A néphagyomány[283] Udvarhely megyében és Bukovinában ismeri. A dallam variálódásának földrajzi eloszlásáról korábban írtakat Ullmann Péter gyűjtésével cáfolni tudjuk (71. kotta), hiszen Udvarhelyen nem csupán az alaphangról felugró intonációval éneklik, hanem a Bukovinában általános, szexten induló kezdéssel is. A bukovinai székelyek köréből Kodály által hozott első adat is megegyezik kéziratunk dallamával, leszámítva a zárlati díszítést; Ullmann gyűjtésében pedig a középső sor kadenciáját VII-ről 1-re módosítja két énekese. A dallam ismertségét és virrasztó funkcióban való szerepét az is bizonyítja, hogy Gáspár Simon Antal tizenhárom (halottas és zsoltár-) szöveggel énekelte.

---

280. Kájoni 1676. 726. o. (Domokos 1979. 794. sz.), 1719. 627. o. felirata: Más szép ének, Nota: Háborúság Dávid királynak, 1805. 85. o. Nota: tulajdon.

281. *Háborúsága Dávid királynak* (Kájoni 1676. 605. o. [Domokos 1979. 702.], 1719. 512. o. felirata: Psalmus I. Miserere mei Deus, secundum etc.).
Ad notam Háborúsága: *Ne hagyj elesnem* (Kájoni 1676. 522, [Domokos 1979. 617. sz.], 1719. 450. o.), *Hallgassátok meg drága voltáról* (1676. 555. o. [Domokos 1979. 661. sz.], 1719. 641. o. felirata: Szent János látása), *Szent Dávid király bűnei ellen* (1676. 576. o. [Domokos 1979. 680. sz.] felirata: Psalmus VI. Domine ne in furore tuo etc.), *Megnyomorodván ellenségitől* (1676. 581. o. [Domokos 1979. 683. sz.] felirata: Azon Psalmus [IX.]), *Az Úristen áll minden bíráknak* (1676. 621. o. [Domokos 1979. 714. sz.], 1719. 526. o. felirata: Psalmus LXXXI. Deus stetit in Synagoga Deorum etc.), *Mikor Szent Dávid kegyetleneknek* (1719. 529. o. felirata: Psalmus XCIII. Deus ultionum Dominus etc.), *Irgalmasságot és ítéletet* (1719. 532. o. felirata: Psalmus C. Misericordiam et judic[ium] cantabo etc.).

282. Deák–Szentes kézirat 87. o. RMDT I. 196/I., Dobszay 1995. 80–81. (ÉE 72. sz. kapcsán, mely az RMDT I. 196/III. dallamának népi változata: SzDR I. 84–85., II. 40. o., csak szlavóniai gyűjtésből van adat)

283. Népzenei típusrend: 16.222.0/0. MNdTK I. III/167., SzDR I. 90–91., II. 43. o.

10.18132/LFZE.2008.2

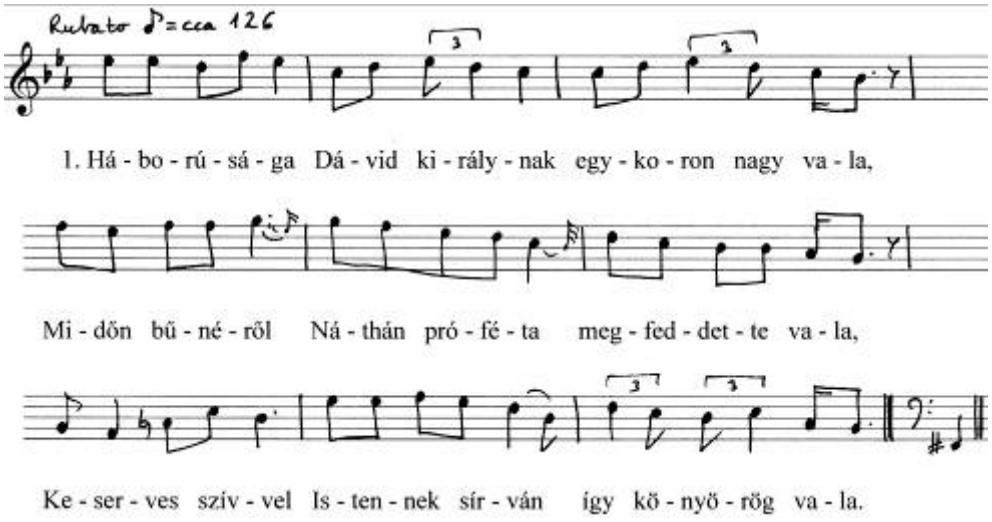

71. kotta: AP 11063*g*.[284]

*

Az *Ó búlátott, sok kínt vallott* kezdetű, pokolról szóló ének a Kájoni Cantionale első két kiadásában változatlanul olvasható, 1719-ben az ad notam jelzés kimarad. 1805-ben az addigi 36 strófa harmadára csökken, részben átköltik, és tulajdon dallamára énekeltetik.[285] Nótautalással nem kapcsolódik hozzá más ének.[286]

A Deák–Szentes kéziratban található dallam[287] (melléklet 087_2) eltér az 1675-ös Cantus Catholici vélhetően hibás alakjától. A megismételt kezdősor monotóniáját — azon a különbségen túl, hogy VII. fokon zár — kéziratunk két ponton megtöri: az első sort az alaphangról indítja, így egy hajlítás is helyet kap a felmenő kvint ambitusú motívumban; a második sor a tercről indulva ezt a kvint terjedelmű felfelé törekvő dallammenetet mintegy ismétli, s ezáltal a szeptimet elérve az ambitust kitágítja. A harmadik sor gyakorlatilag a terc körülírása, és csak az utolsó sorban lép be a hangnemet, vagyis a végső zárlatot fríggé változtató hang.

A népzenei gyűjtésekben[288] a Székelyföldről, azon belül Udvarhely és Csík megyéből került elő a Deák–Szentes kézirat dallama, legkorábban Molnár Antal 1911-es gyűjtésével. Itt szubtonikális kadenciával, de fríg zárlat nélkül találjuk, míg Bukovinában fríg végződéssel énekelték (72. kotta), elsőként Kodálynak. Moldvából csupán két változatunk van, és azok is eltérnek egymástól. Az

284. Kápolnásfalu (Udvarhely), Benedek Mihály (87 év). Gy.: Ullmann Péter 1979. szeptember 18., lej.. Ullmann Péter.
285. Kájoni 1676. 729. o. (Domokos 1979. 795. sz. felirata: Infernus. Pokol. A gazdag siralma, Nota: Reménységem nincs már nékem etc.), 1719. 630. o. (felirata: Infernus. Pokol. A gazdag siralma), 1805. 88. o. (vízkereszt utáni évközi idő ill. böjtelő időszakára, felirata: Más. A dúsgazdag kínjairól, Nota: tulajdon).
286. Érdekesség, hogy az ének 1676-os nótautalásának dallama és maga az énekszöveg nem ismeretes. (RMDT II. 122. j., 520. o.)
287. Deák–Szentes kézirat 87. o. RMDT II. 122.
288. Népzenei típusrend: 12.066.0/0. MNdTK I. III/164., SzDR I. 154–155., II. 73. o.

10.18132/LFZE.2008.2

ugyanabból az évből, de különböző gyűjtőtől és énekestől származó felvétel egyikén egy idősebb asszony a 17 strófa alatt a megismételt első sorban többnyire felugrott a szeptim hangra, és a végső zárlatot frígesítette, míg középkorú asszonytársa egyiket sem tette.

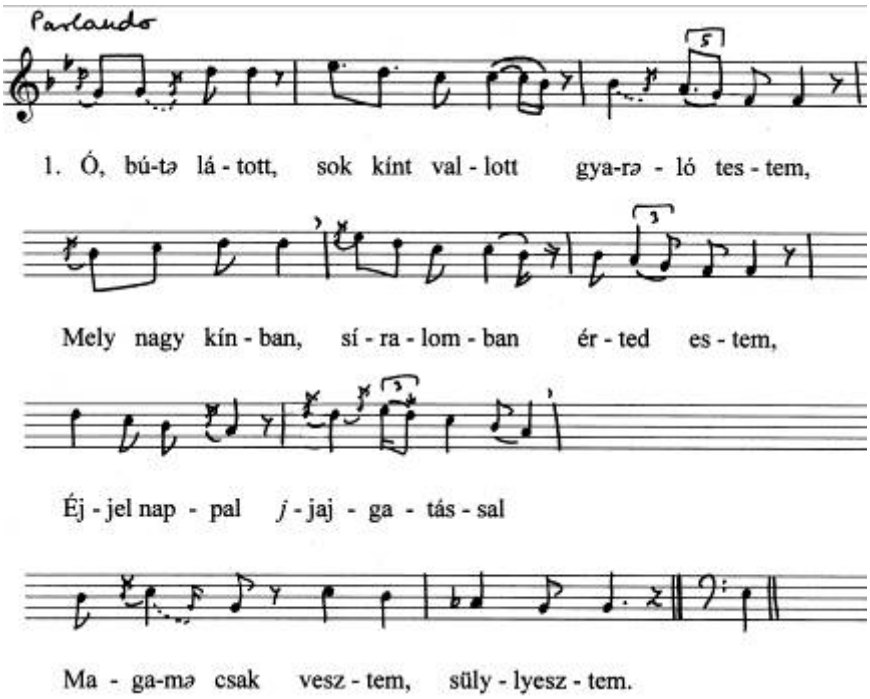

72. kotta: AP 4882*d*.[289]

*

A Magnificat latinul 1805-ig olvasható a Kájoni Cantionalében, a harmadik kiadásnak a Ceremóniás könyve hozza. Magyar fordítása azonban csak a második kiadásban jelenik meg, és talán ez az egyetlen olyan ének, mely semmit sem változott a későbbi megjelenésekkor, csupán 1805-ben kiírták a korábban rövidített kisdoxológiát (a latinban is). Ugyanekkor azonban már olvasható a *Magasztalja, magasztalja az én lelkem az Urat, az én lelkem az Urat* szövegű, saját dallamra énekelt átalakítása, mely az első verset valódi refrénként, antifónaként énekelteti minden vers (!) után, így viszont a vesperás canticumának ezen változata elszakad a liturgikus gyakorlattól. A saját dallamra énekelt átalakítás — a második félvers ismétlésének elhagyásával — szerepel a Cantionale XX. századi kiadásában.[290] Nótautalások között nem olvasható.

289. Józseffalva (Bukovina) – Bátaszék (Tolna), Borbáth Jeromos (1892.). Gy.: Kiss Lajos 1963. november 25., lej.: Kiss Lajos.

290. Kájoni 1676. 751. o. (Domokos 1979. 808. sz.), 1719. 649. o. mindkettőben felirata: Canticum Beatae Mariae Virginis, 1805. Cer. 16. előtte: Antifona tulajdon lévén minden Vasárnapra egy vagy két szó abból a Magnificat előtt mondatik, s azután énekeltetik, felirata: Boldogságos Szűz éneke Sz. Lukácsnál az első részben (latin); 1719. 650. o. felirata: Magnificat magyarul, 1805.

10.18132/LFZE.2008.2

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 088_2)[291] is már antifónaként értelmezi a Magnificat első sorát, melyre nem csupán az *R)* kiírása a bizonyíték az eredetileg második vers elé, hanem a dallam eltérése is: a zsoltártónusban egyedül az intonáció használ egy kéthangos hajlítást, az antifónában két- és háromhangos díszítéssel is találkozunk; a főrész végét nem a tónus alaphangján, hanem tenorján zárja le, gyakorlatilag a mediációval. Az ének megvan a Baka-féle orgonáskönyvben, ahol az antifóna megismételt első szava szekund helyett tercen áll meg, a vége viszont már a hangnem alaphangjára érkezik. A verzusok melódiája szinte azonos, bár a kéziratot dallamosabb variánsnak érezzük: a középzárlatot kvartugrással és diézises alsó váltóhanggal alakítja ki a nyomtatott énekeskönyv, így nem éri el a szextet, a második félversben pedig a kvintet sem.

A népzenei gyűjtésekben[292] a Cantionale negyedik kiadásának dallamváltozatára ismerünk, előfordul, hogy a második szövegsort megismétlik. De gyűjtöttük Háromszéken a Deák–Szentes kézirat dallamkezdetével is (szekundig ereszkedő négy hang, 73. kotta), mely aztán az orgonáskönyv változatával folytatódott. A vizsgált területeken mindenütt ismerik, és alig variálják. Moldvában és Udvarhely megyében díszítik,[293] és felbukkan a kézirat zsoltártónusának magasabbra menő mediációja is. Általában női halott — egyes falvakban Rózsafüzér társulati tag — mellett végzett virrasztóban, azaz imádkozón, Háromszéken az ún. koporsóbatételen éneklik (emiatt egyes adatközlők egyenesen halotti éneknek tartják).

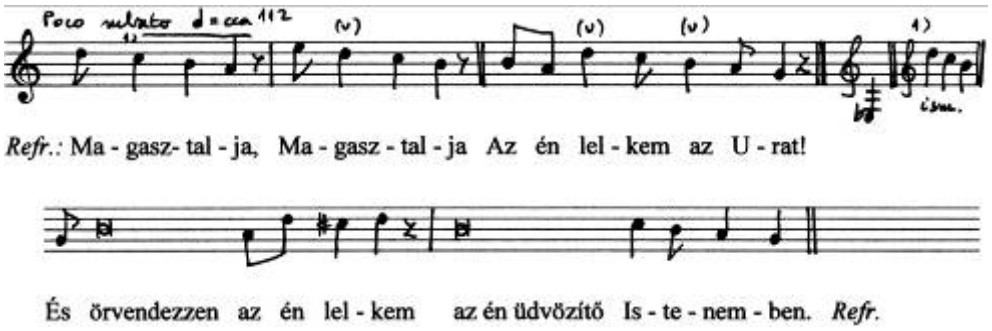

73. kotta: ZTI MD 142/57.[294]

243. o. felirata: Boldogságos Szűz éneke Sz. Lukácsnál az első részben, Nota: különféle, 1805. Cer. 16. o. felirata: Magyarul, utána: Magnificat után a tulajdon Antifóna egészen elmondatik (magyar); 1805. 244. o. felirata: Azon ének más, tulajdon nótára, utána: Így minden Vers után kettőztetik a néptől, 1921. 195. sz. felirata: A bold. Szűz Mária éneke (*Magasztalja, magasztalja*).

291. Deák–Szentes kézirat 88. o.

292. Népzenei típusrend recitatív függeléke.

293. A moldvai ornamentikára *l.* például Kővári 2006b. 107–108.

294. Gyimesközéplok–Antalokpataka (Csík), Bilibók Györgyné Molnár (Busulán) Berta (sz. 1929.). Gyűjt.: Kővári Réka, Rudasné Bajcsay Márta 2004. június 5., lej.: Kővári Réka.

10.18132/LFZE.2008.2

5. Néhány megjegyzés

Bemutattuk a Deák–Szentes kézirat templomon kívüli alkalmakkor, illetőleg azon kívül is használatos időszaki, azaz az adventi-karácsonyi, valamint a halottas énekeit. Terjedelmi okok miatt nem részletezhettük például a néphagyományban hasonlóan ismert és kedvelt nagyböjti, Mária- vagy oltáriszentségi énekeket. Azonban egy tényre újra szükségesnek látjuk felhívni a figyelmet. Az *ad notam* jelzésekkel ellátott énekeskönyvek, így a Kájoni Cantionale nótajelzetei sokszor egymásra, illetve néhány más, rokon, de alkalmanként csupán azonos versformájú énekek dallamára utalnak. Az egymást követő kiadásokban pedig azzal is találkozhattunk, hogy a harmadik Cantionale egy új ének dallamára énekelteti a korábbi századokban szintén használt szövegeket, akár úgy is, hogy sorokat, félsorokat ismételtet illetve von össze, vagy rövid refrént tesz az énekhez vagy sorhoz, avagy négysorosból háromsoros éneket csinál.

Az előbbi jelenségre egyetlen, a korábbiakban is tárgyalt példát hozunk — de más oldalról közelítve. Egy genfi zsoltár, a *Hálaadásunkban rólad emlékezünk* dallama (melléklet 075_1) — melynek kottája a ma használatos református énekeskönyvben a *Semmit ne bánkódjál, Krisztus szent serege* kezdetű éneknél szerepel — számos ének szövegét hordozza a Kájoni Cantionalében. Viszont annak egyes kiadásaiban eltérő, más ének dallamára is találunk utalást. A genfi zsoltár dallamának általános zenei jellemzői a következők: 6+6-os osztású 12-es szótagszám, 5 (2) 5 kadencia, dór hangsor egy pienhanggal. Az 1805-ös kiadás egyik énekénél a korábbi nótautalás helyett a *Mikor Máriához az Isten angyala* kezdetű énekkel találkozunk, melynek strófaszerkezete ugyan azonos a *Hálaadásunk*éval, de dallama más: b3 (5) b3 kadenciájú, eol hangnemű (melléklet 015_1).[295] Egy másik éneknél pedig 1719-ben a *Bűnnek az ő zsoldja* dallamára való utalást olvashatjuk, melynek szótagszámán túl hangsora is azonos, de kadenciája más: 4 (2) 2 (melléklet 085_1).[296] Utóbbi kapcsolatról a Cantionale egy harmadik énekénél azt tapasztaljuk, hogy igen szoros volt.[297] Ezek alapján biztosan állíthatjuk, hogy a XVII. században még éltek olyan dallamok, melyeknek egymással való rokonságát az énekeskönyvek nótautalásai is jelzik, de később ezek

295. *Ó örökké való egység és háromság* (Kájoni 1676. 286. o. [Domokos 1979. 331. sz.], 1719. 222. o., 1805. 179. o. Nota: Ó édes Istenem vagy Mikor Máriához). A

296. *A Krisztus Jézusnak vérével nyert népek* (Kájoni 1676. 660. o. [Domokos 1979. 746. sz.], 1719. 560. o. Nota: Bűnnek az ő zsoldja).

297. *Véletlen embernek utolsó órája* (Kájoni 1676. 682. o. [Domokos 1979. 765. sz.] Nota: Bűnnek az ő zsoldja vagy Hálaadásunkban, 1719. 578. o. Nota: Keresztfán kínt vallott). Utóbbi jelzetnek viszont mind 1676-ban, mind 1719-ben nótautalása a Bűnnek az ő zsoldja kezdetű ének.

10.18132/LFZE.2008.2

vagy az egyik éneket helyezték előtérbe, vagy pedig egy újabbat, amely azonban arra az időre már ismertté, kedveltté és széles körben elterjedtté vált.

*

A karácsonyi ünnepkör szokásainak erős megtartó erejére hozunk egy példát. Az *In natali Domini* kezdetű középkori kanciót a Kájoni Cantionale első két kiadásában olvashatjuk egy félsornyi változtatással, míg magyar fordítását *Születésén Istennek* kezdettel 1805-ben is, de akkor az egy strófával rövidebb énekben mindössze másfél szakasz azonos a korábbi szöveggel.[298] Az *ad notam* jelzetek között nem szerepel.

A Deák–Szentes kézirat dallama (melléklet 025_1)[299] egyetlen, feltehetően ki nem írt módosítást leszámítva teljesen egyezik a Cantus Catholici alakjával.

A népzenei gyűjtésekben ez a dallam nem jelenik meg, de a szöveg egy másik, szintén régi dallamon, egységesen jelentkezik a vizsgált területen.[300] Ezt, a néphagyományban használt dallamot[301] azonban egy másik szöveggel találjuk a Deák–Szentes kéziratban (melléklet 074_2).[302] A néphagyományban főként a *Születésén Istennek* (74. kotta) kezdettel él, kisebbrészt *Örülj, emberi nemzet* szövegkezdettel, Bukovinában pedig — ahol egyedül Kodály gyűjtéséből ismert — *Keljetek fel, pásztorok* kezdettel. Utóbbi szöveggel Háromszéken is találkozunk, ahol a dallam első felét megváltoztatják, AABA szerkezetűvé alakítják, azonban az utolsó két sor felidézi a kézirat dallamát (75. kotta).

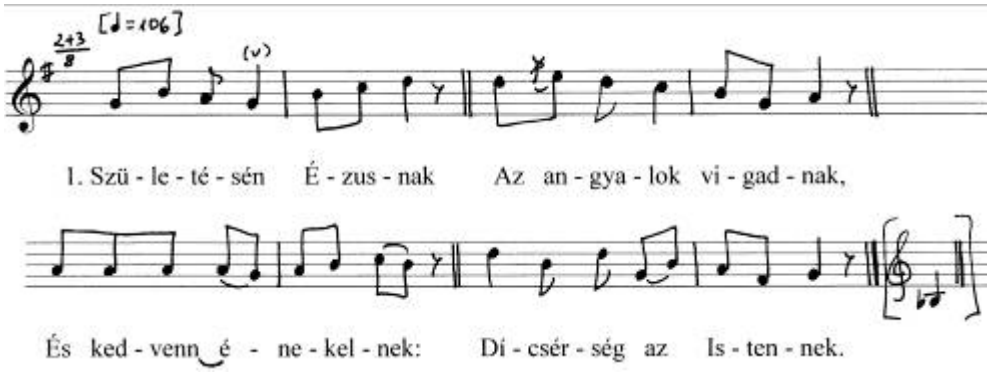

74. kotta: CD 438 5510b:9/12:53.[303]

298. Kájoni 1676. 43. o. (Domokos 1979. 66. sz.) felirata: Más ének, 1719. 62. o. felirata: Alius (latin); 1676. 44. o. (Domokos 1979. 67. sz.), 1719. 63. o. mindkettőben felirata: In natali Domini, Nota eadem, 1805. 63. o. Nota: tulajdon (magyar).
299. Deák–Szentes kézirat 25. o. RMDT II. 209., Dobszay 1995. 64–65.
300. Népzenei típusrend: 17.116.0/0. MNdTK I. III/39., SzDR I. 240–241., II. 109–110. o.
301. Deák–Szentes kézirat 74. o. RMDT I. 93., II. 69.
302. *Mondjatok dicséretet, keresztények, az Úristennek* (Kájoni 1676. 534. o. [Domokos 1979. 635. sz.], 1719. 461. o., mindkettőben felirata: Más, nótajelzete nincs; a szöveg szinte változatlan).
303. Klézse (Moldva), Balán Györgyné Kotyor Máris (47 év). Gy.: Harangozó Imre 1990. november, lej.: Domokos Mária. A 2004-es jászberényi csángó fesztiválon Klézse mai vezető énekesétől, Kotyor Balán Mihályné Bálint Erzsébettől (sz. 1942.) magunk is gyűjtöttük. Háromszéken viszont

10.18132/LFZE.2008.2

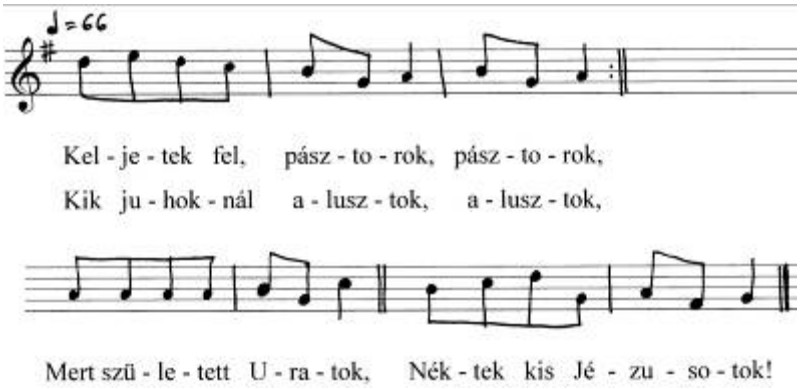

75. kotta: LSz 28145/2.[304]

*

Felmerülhet a kérdés, miért foglalkozunk olyan sokat az énekek szövegeivel: az egyes énekek tárgyalásánál miért szerepeltettünk — ha csak jelzésszerűen is — összehasonlító szövegelemzést, miért közöltük főszövegben számszerűen és soroltuk fel jegyzetben az énekeskönyvek nótautalásai szerint összetartozó énekszövegeket. Véleményünk szerint azonban mindez fontos és elengedhetetlen, kikerülhetetlen feladat volt — több okból is. Egyrészt mivel a tárgyalt Deák–Szentes kézirat dallamainak nagy részéhez a Cantionale több — sokszor több tucat — énekszövege kapcsolódik. Másrészt azért, mert magába a kéziratba is rengeteg ének szövegincipitjét írták be a XVIII. században a szabadon maradt helyekre, az *ad notam* jelzéssel együtt. Harmadrészt azért, mert — habár a szakirodalom is felsorolja a nótautalás révén egymáshoz köthető énekszövegeket —, néhány esetben (főként a Kájoni saját énekeskönyvében nem, de a Cantionale későbbi kiadásaiban felbukkanó énekeknél, továbbá 1676-ban is szereplő szövegek esetében a harmadik és/vagy negyedik kiadás akár megváltozott kezdősorú énekeinél) egyes énekszövegek hozzákapcsolása a tárgyalt dallamhoz kutatásunk eredményeként itt jelenik meg először. Negyedrészt azért, mert a népzenei gyűjtések tanúsága szerint többször nem azzal a szöveggel terjedt el vagy maradt fenn a néphagyományban az adott dallam, amivel a Deák–Szentes kéziratban olvasható; több ízben a nyelv sem azonos (a kézirat latin szövegű dallamát vagy annak magyar fordításával, vagy nótautalással oda kapcsolódó egyéb, természetesen magyar nyelvű énekkel gyűjtötték fel). Végül pedig — és talán legszűkebb tárgyunkat tekintve ez a legfontosabb — Kájoni János, illetőleg a későbbi szerkesztők által átfogalmazott énekszövegek összehasonlítása alapján

a XX. század végén egyedül a kézdiszéki falvakban csak kántorúrnak emlegetett Dávid Györgytől (sz. 1932. Bordos [Maros]) hallottuk.

304. Kézdialmás (Háromszék), Tamás József (89 év). Gy.: Forrai Magdolna 1959. július 24.

10.18132/LFZE.2008.2

teljes bizonyossággal meg tudjuk állapítani, hogy az énekes birtokában mely kiadású Cantionalé volt, illetve melyik évszázad példányából másolhatta ki a szövegeket saját kéziratos énekeskönyvének készítésekor.

10.18132/LFZE.2008.2

Összefoglalás

Csíksomlyónak és a csíki ferenceseknek az egész Székelyföld és Moldva egyházi és vallásos életére gyakorolt befolyása évszázadokon átívelő folyamat. Napjainkban is hatalmas összefogó erő a csíksomlyói Szűzanya kultusza,[1] illetőleg az évszázadok óta hagyományos rendtartás szerint megünnepelt pünkösdi búcsú.[2] Ha nem lenne a katolikus magyarság évenkénti pünkösdi összejövetele Somlyó hegyén, nem lenne szükség énekvezetőkre, akik pedig — a sok, ponyvakiadványokban terjesztett új ének ellenére — még ma is őrzik a régi énekeket. Fontosnak tartjuk ennek említését, habár dolgozatunkban nem tárgyaltuk a Mária-énekeket, kivéve a halott melletti virrasztásokban használatos újszövetségi canticumot, Mária hálaénekét.[3] A hagyományos énekek és szokások megőrzésének egyik fontos alkalma a halott melletti, több estén át tartó éneklés és imádkozás. Ennek is van közösséget összetartó ereje, a továbbhagyományozás pedig — ha nem is mindenütt, de — megoldott. A hagyomány továbbadásának vagy éppen újratanulásának legjelentősebb ideje azonban a karácsonyi ünnepkör, s azon belül is a betlehemezés és a jeles névnapok köszöntései, „megéneklései".

Mindezekhez az időszakokhoz és eseményekhez bőséges énekanyag olvasható Kájoni János Cantionale Catholicumában. A tapasztalat azt mutatja, hogy az általunk vizsgált székelyföldi (bukovinai) és moldvai területeken lehet még találni a Kájoni Cantionale valamelyik kiadásából. Természetesen az 1676-os, első kiadás példányaiból már nem, bár róluk Kodály, Domokos Pál Péter híradása alapján azt jegyezte fel, hogy Moldvában a XX. század első felében még használták.[4] Ennek azonban mind a szövegvizsgálatok, mind Gegő Eleknek 1838-ban megjelent moldvai beszámolója ellentmond, mivel „A' moldvai magyar helységek t.i. a' csiksomlyói (Erdélyben a' székely földön) könyvnyomtató-intézetben b. e. Kájoni Jánosnak Andrási Rafael által nyomtatott énekes könyvét szokták régi idők óta használni".[5] Vagyis az 1805-ös kiadást, mely ezek szerint 30 év alatt közismert lett Moldvában. Ugyanezen kiadás példányairól tudunk a Székelyföldön is, és elvétve mindkét területen találni az 1719-es kiadás példányaiból.[6] Ez utóbbit használták — a történelmi események ismeretében nyilvánvaló módon — Bukovinában.

1. A „Babba Máriá"-ról *l.* Daczó 2002.
2. Például háromszéki falvaknak Somlyóra vonuló rendjét egy XVIII. század első feléből való dokumentum írja le, *l.* Sávai 1997a. 477. A csíksomlyói búcsú nagy irodalmához *l.* Székely 1995.
3. Deák–Szentes kézirat 88. o.
4. Kővári 2007e.
5. Gegő 1987. 58.
6. Tánczos Vilmos és Csoma Gergely szíves szóbeli közlése.

10.18132/LFZE.2008.2

A Kájoni Cantionale kiadásaihoz a zenetörténeti és a népzenei kutatás másként viszonyul. A dallamtörténet (RMDT II.) az énekszövegek és -dallamok továbbélését vizsgálva az 1676-os és az 1719-es kiadások mellett az 1921-es, kottás énekeskönyvet veszi figyelembe, az 1805-ös Cantionaléról azonban nem tesz említést. A népzenei szakirodalom a dallamok népi változatairól szólva pedig elsősorban a Cantionale 1719-es és 1805-ös kiadásaira hivatkozik. Dolgozatunkban igyekeztünk valamennyi kiadás szövegváltozatait figyelemmel kísérni.

Domokos Pál Péter így ír: „A katolikus vallásban megmaradt székelység között több kántor látva az új vallás kántorainak énekeskönyvekkel való ellátottságát, maga is énekgyűjtéshez és azok szövegeinek feljegyzéséhez fogott”.[7] Így születtek olyan énekeskönyvek még Kájoni nagyszabású, nyomtatott Cantionaléja előtt, mint például a Kézdiszéken működő Czerei János kottás, vagy az Udvarhely és Csík megyékben szolgáló Petri András szöveges énekeskönyve.[8] A Cantionaléval Kájoni egy összefoglaló, nagy gyűjteményt akart létrehozni, amelyben a körülmények miatt dallamok nem jelenhettek meg. Ezek leírására közel egy évszázaddal később, már az énekeskönyv második, átdolgozott kiadását követően került sor, szintén kántorok jóvoltából.

Csíksomlyó nevével a kántorképzés ugyancsak összefügg. A polihisztor Kájoni idejében és az azt követő századokban is még természetes volt, hogy a szellemi tudás birtokosa az egyház, vizsgált területünkön tehát a csíksomlyói ferences kolostor. Iskolájukba mindenünnen jártak tanulni, és a kántorokat még a XIX. században is ott képezték.[9]

A Deák–Szentes kézirat elsődleges jelentősége és fontossága az, hogy a Kájoni Cantionale szövegeihez tartozó dallamokat is tartalmaz. A somlyói kántorok által leírt dallamai alig variáltan élnek a székelyföldi és moldvai néphagyományban. De nem csupán ebben rejlik a népénektörténetben betöltött páratlan érdeme és szerepe. Azért is jelentős, mert számos dallamát a néphagyomány a mai napig használja, sőt van olyan éneke (*Ím midőn mindeneket*), amelynek dallama történeti forrásokban sehol másutt nincs lejegyezve.

Dallamai közül láttunk továbbá nem is keveset, amelyek csak itt, ezen az erősen hagyományőrző és vallásos régióban maradtak meg. Erre példák a *Mittitur ad Virginem* és a *Dies est laetitiae* kezdetű énekek. A vizsgált területen belül csak a

7. Domokos 1979. 64.
8. Domokos 1979. 64–70.
9. Egy 1859-ből való dokumentum (Simon Jukundián, az iskola tanárának feljegyzése) szerint háromszéki kántortanító diákok szállásbérrel tartoznak. Sávai 1997a. 767.

10.18132/LFZE.2008.2

Székelyföldön él például a *Siralomnak oka* vagy az *Ez nap nékünk dicséretes nap*, csak Bukovinában az *Ó szép fényes kis csillag*, e két területen — vagyis Moldvából továbbra sincs adatunk — az *Ave Maria, gratia plena*, a *Jer, dicsérjük e mai napon*, vagy a *Sok rendbéli próbák vannak* és az *Ó mely félelem és rettegéssel* kezdetű énekekre. Láttunk olyan, mindenütt ismert éneket, melyet a Deák–Szentes kézirat dallamával egyezően csupán Bukovinában (*Ó fényességes szép hajnal*) énekeltek. Jellegzetes hangnemi eltérések is előfordulnak, például az *Ó bú látott, sok kínt vallott* kezdetű éneknél. Az elsődlegesen a népénekkincs felkutatása céljából végzett népzenei gyűjtések fontosságát hangsúlyozzák azok az énekek, amelyeknek meglétéről egyetlen gyűjtésből tudunk: Forrai Magdolnától (ilyen például a *Küldé az Úr szent arkangyalát* vagy a *Magnum nomen Domini* kezdetű ének).

Az énekesek és kántorok ma is becsben tartják a kézirat szövegforrásának, a Cantionalénak bármelyik kiadását, azt féltve őrzik, és — ha többnyire a templomban már nem is, de a közösségi alkalmakkor, népszokásokban és virrasztókban — használják.

Dolgozatunk legfőbb célkitűzését — egyéb, fent említett újdonságai mellett — tehát elértük: a két-három évtizeddel korábbi szakirodalom adatait az újabb és legújabb gyűjtésekkel kiegészítettük, ahol lehetett, ott ezekből a gyűjtésekből származó lejegyzésekkel szemléltettük, és — ha azt a kibővített anyag megkívánta — módosítottuk. Az értekezés készítése idején megindult együttműködés az irodalomtörténeti kutatással hozhat újabb eredményeket a következő években, amikor a tervek szerint sorra jelennek majd meg a csíksomlyói ferences passiójátékok szövegei, mellékelve az írott vagy szóbeli hagyomány által fenntartott dallamokat. A népzenei, azon belül pedig a népénekekre irányuló gyűjtések fentebb vázolt sajátságai miatt sem tekinthetjük munkánkat végállomásnak. Még számtalan gyűjtésre, lejegyzésre, adatra, összehasonlító szöveg- és dallamkutatásra van szükség ahhoz, hogy teljesen számba tudjuk venni a Kájoni Cantionale énekszövegeinek a Deák–Szentes kézirat dallamain felhangzó életét.

A dolgozatunk mellékletében közölt Deák–Szentes kézirat kritikai kiadása a következő feladat. Jelen munkánk ennek mintegy előtanulmánya. Elvégzendő még ugyanis a fellelhető másolatok hangról hangra, betűről betűre történő elemző összehasonlítása. Ez azért is kívánatos, mert a kéziratnak éppen a halottas fejezete kallódik.

10.18132/LFZE.2008.2

Végezetül elmondhatjuk, hogy szerette és szereti a vallásos ember az Istent és a szenteket dicsérő, valamint a halottas énekeket, melyek éneklésével nem elégedett meg a liturgiában, hanem profánná tette, beépítette szokásaiba, vagy ősi népszokásait megszentelte velük. De szívesen hallgatta azokat az iskolák színjátszó köreinek előadásában a színpadon, esetleg dramatizált misztériumjátékként a nagypénteki keresztúti ájtatosság keretében. Ezért — hála Istennek — nem pusztába kiáltó szavak voltak a Kájoni Cantionale valamennyi kiadása szerkesztőinek azok használóihoz intézett mondatai (*l.* dolgozatunk elején az ajánlást).

10.18132/LFZE.2008.2

Bibliográfia

Források

Csíkcsobotfalvi kézirat (OSzK Ms. mus. 1211.)

Deák–Szentes kézirat Csíksomlyó, 1741–1774. (OSzK Ms. mus. 4374.)

Erdélyi Gr. Erdélyi Graduale (Z 18.)

Gyulafehérvári Gr. Gyulafehérvári Graduale (Ms. IX. 57.)

Kájoni 1676. Kájoni János: Cantionale Catholicum. Csíksomlyó, 1676. (OSzK FM2/028. Két további hiányos példány: OSzK RMK I. 1188.)

Kájoni 1719. Cantionale Catholicum. Második kiadás. Szerk. Balás Ágoston. Csíksomlyó, 1719. (OSzK M294.639.)

Kájoni 1805. A' Keresztény Katholikusok Egyházi Énekes Könyve. Harmadik kiadás. Szerk. Andrási Rafael. Csíksomlyó, 1805, 1806. (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszék Könyvtára 318., Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Tudományos Könyvtár 41118.)

Kájoni 1805. Cer. K[atholikus]. Kántorok Tzeremoniás Könyve. Szerk. Andrási Rafael. Csíksomlyó, 1805, 1806. (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszék Könyvtára 318., Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Tudományos Könyvtár 41118., OSzK Lit. 205.)

Kájoni 1921. Erdélyegyházmegyei énekeskönyv a róm[ai]. kath[olikus]. kántorok, a nép és ifjuság használatára. Régibb és ujabb énekeskönyvek-, a kántorok és a nép ajkán élő hagyományos énekekből összeállitotta és orgonakisérettel ellátta Baka János csikszentmártoni ny[ugalmazott]. kántortanitó. Gyergyószentmiklós, [1921.].

Nyitrai Gr. Nyitrai Graduale (Z 51.)

Patai Gr. Patai Graduale (Z 211.)

Saád Saád Jakab Henrik Deák–Szentes kéziratról készített

10.18132/LFZE.2008.2

másolatának impúruma, 1932–1936.

Szántó Gr. Szántó Graduale (Z 238-I.)

Szepesi Gr. Szepesi Graduale (Z 50.)

Újhelyi Gr. Újhelyi Pálos Graduale (Z 238-II.)

Ulászló Gr. Ulászló Graduale (Z 233.)

Felhasznált irodalom

Adriányi 1975. Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae IV.) Aurora Könyvek, München, 1975.

Bálint 1991. Bálint Sándor: *Egy magyar szentember*. Orosz István önéletrajza. Reprint kiadás. Utószót írta Barna Gábor. Szolnok, 1991.

Bárdos 1990. Bárdos Kornél (szerk.): *Magyarország zenetörténete II. 1541–1686.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

Barna 1998. Barna Gábor: Bálint Sándor „Egy magyar szentember”-e (Egyéniségkutatás a magyar vallási néprajzban). In *Szentemberek — a vallásos élet szervező egyéniségei*. Szerk. Barna Gábor. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis 1.) Néprajzi Tanszék, Szeged – Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1998. 26–36.

Bartha 1936. Bartha Dénes: *Erdély zenetörténete*. (Különlenyomat a Történeti Erdély kötetből. Szerk. Asztalos Miklós. 595–644.) A Jancsó Benedek Társaság Kiadványai 38., 1936.

Benda 1989. *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*. Documenta Hungarorum in Moldavia 1467–1706. Szerk. Benda Kálmán. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1989., 2003[2].

Benedek 2000. Benedek Fidél: *Csíksomlyó* – Tanulmányok. (Szent Bonaventura – Új sorozat 22.) Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta Sas Péter. A kísérőtanulmányt írta, a bibliográfiát összeállította Pap Leonárd OFM. Szent István királyról elnevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány, Kolozsvár, 2000.

Benedek 2005. Benedek Fidél: *Ferences kolostorok*. Tanulmányok. Sajtó alá rendezte, előszót írta Sas Péter. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

Berlász 1988. Berlász Melinda: Veress Sándor moldvai gyűjtőnaplója. *Zenetudományi Dolgozatok.* MTA Zenetudományi Intézet,

10.18132/LFZE.2008.2

Budapest, 1988. 169–182.

Csomasz Tóth 2003. *Hagyomány és haladás*. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulójára. Cantio Bt., Budapest, 2003.

Daczó 2002. Daczó Árpád: *Csíksomlyó titka*. Mária-tisztelet a néphagyományban. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.

DAU *Dicsérjétek az Urat*. Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel, erdélyi változatokkal. Gyulafehérvári római katolikus főegyházmegye, Gyulafehérvár, 1993.

Diamandi – Papp 1993. Saviana Diamandi – Ágnes Papp (kiad., bevezető tanulmány): *Codex Caioni* (Musicalia Danubiana 14.) Bukarest, 1993.

Dobszay 1971. Dobszay László: Dies est leticie. *Studia Musicologica* XX/3–4 (1971) 387–410.

Dobszay 1973. Dobszay László: Comparative Research into an „Old Style" of Hungarian Folk Music. *Studia Musicologica* tom. XV. (1973) 15–78.

Dobszay 1974. Dobszay László: Die Umgestaltung von Barockmelodien in der ungarischen Volkspraxis. *Studia Musicologica* tom. XVI. (1974) 15–23.

Dobszay 1983. Dobszay László: *A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzenénkben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

Dobszay 1995. Dobszay László: *A magyar népének I.* Veszprém, 1995.

Dobszay 1997. Dobszay László (szerk.): *Gregorián énekek és balladák a csángóknál*. Hungaroton , 1997. (audio CD)

Dobszay 2003. Dobszay László: *Corpus Antiphonarium. Európai örökség és hazai alakítás.* Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

Dobszay 2005. Dobszay László: A genfi zsoltárok használati értéke. *Magyar Egyházzene* XII/2–3 (2004/2005) 159–170.

Dobszay – Németh 1997. Dobszay László – Németh István (szerk.): *A magyar népének népzenei felvételeken*. Magyar Egyházzenei Társaság, 1997. (8 db audio kazetta)

Domokos 1929a. Domokos Pál Péter: A csíkcsobotfalvi Kájoni-kézirat. *Zenei Szemle* XIII/1 (1929) 25–30.

Domokos 1929b. Domokos Pál Péter: A csíkcsobotfalvi kézirat. *Irodalomtörténeti Közlemények* XIX/2 (1929) 209–214.

10.18132/LFZE.2008.2

Domokos 1941. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Csíksomlyó, 1941.

Domokos 1979. Domokos Pál Péter: *„...édes Hazámnak akartam szolgálni...”*. Szent István Társulat, Budapest, 1979.

Domokos 1986. Domokos Pál Péter: Énektanítás Csíksomlyón a 18. század elején. In *„Mert ezt Isten hagyta...”* Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk. Tüskés Gábor. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 395–417.

Domokos M. 1996. Domokos Mária (közread.): Domokos Pál Péter és Forrai Gregoria levelezése. *Magyar Egyházzene* IV/1 (1996/1997) 91–100.

Domokos M. 1998. Domokos Mária: Zöld Péter moldvai jelentései. *Ethnographia* CIX/1. (1998) 267–284.

Domokos M. 2001. Domokos Mária: Gáspár Simon Antal halottas énekei. In *Lélek, halál, túlvilág.* Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről II.) Szerk. Pócs Éva. Balassi Kiadó, Budapest, 2001. 383–395.

Domokos M. 2002a. Domokos Mária: Pál Péter Domokos. In *Hungarian Heritage* Volume 3 Numbers 1–2. European Folklore Institute, Budapest, 2002. 69–71.

Domokos M. 2002b. Domokos Mária: Zoltán Kallós. In *Hungarian Heritage* Volume 3 Numbers 1–2. European Folklore Institute, Budapest, 2002. 72–74.

Domokos M. 2004. Domokos Mária: Csíki énekeskönyvek. Egy könyvsorozat kézirata és dokumentumai Domokos Pál Péter hagyatékában. *A Csíki Székely Múzeum évkönyve 2004.* Csíkszereda, 2004. 123–146.

Domokos M. – Németh 2004. Domokos Mária – Németh István (szerk.): *Magyar Népzenei Antológia VII.* Moldva és Bukovina. (A bevezető tanulmányt írta Domokos Mária.) Hungaroton–MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 2004. (4 db audio-CD)

EÉ *Evangélikus Énekeskönyv*. A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyház énekeskönyve. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1997[9].

10.18132/LFZE.2008.2

ÉE *Éneklő Egyház*. Római Katolikus Népénektár — liturgikus énekekkel és imádságokkal. Szent István Társulat, Budapest, 1986[2].

Fekete könyv Kájoni János: *Fekete könyv*. Az erdélyi kusztódia története 1684. Domokos Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta, a Kusztódia történetét fordította Madas Edit. Az okleveleket fordította Szovák Kornél. (Adattár XVI–XVII. Századi szellemi mozgalmaink történetéhez 31.) Scriptum Kft., Szeged, 1991.

Ferenczi 1988. Ferenczi Ilona (szerk.): *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635*. (Musicalia Danubiana 9.) MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1988.

Forrai 1972. Forrai Magdolna: Egy ismeretlen Kájoni-kézirat. *Magyar Könyvszemle.* LXXXVIII/1–2 (1972) 91–93.

Galla 2005. Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae Series I. Collectanea Vaticana Hungariae Classis I. Vol. 2.) Sajtó alá rendezte Fazekas István. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoport, Budapest–Róma, 2005.

Gáspár 1986. Gáspár Simon Antal: *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegíts*. Facsimile kiadás. Válogatás és kísérő tanulmány Forrai Ibolya. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

Gegő 1987. Gegő Elek: *A' moldvai magyar telepekről*. Buda, 1838. Reprint kiadás. Utószót írta Zsoldos Attila. Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1987.

Gr. Str. *Graduale Strigoniense XV/XVI. sz*. (Musicalia Danubiana 12.) Kiad., bevezető tanulmány Szendrei Janka. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1990.

György 1930. György József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Kolozsvár, 1930.

Halász 1996. Halász Péter (összeáll.): *A moldvai magyarság bibliográfiája*. (Csángó füzetek 1.) Lakatos Demeter Egyesület, Budapest, 1996.

10.18132/LFZE.2008.2

Harangozó–Kővári 2005. Harangozó Imre – Kővári Réka: *Etelközi fohászok*. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincstárából. Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2005. (audio CD melléklettel)

Harmat 1944. Harmat Artúr: Hazai katolikus egyházi zenénk ezer éve. In *A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben*. Sok képpel, rajzzal és kottapéldával. Szerk. Batizi László. Dr. Pintér Jenőné kiadása, Budapest, 1944. 224–301.

Hermann 1973. Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.) Aurora Könyvek, München, 1973.

Hoppál 2006. Hoppál Péter: A szabédi graduál (1632). *Magyar Zene* XLIV/1 (2006) 39–52.

Hubert 2006. H. Hubert Gabriella: Zsoltárénekek és zsoltáréneklés a XVI–XVII. században. *Magyar Egyházzene* XIII/3 (2005/2006) 223–230.

Illyés–Pozsony–Tánczos 2006. Illyés Sándor – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos (szerk.): *A moldvai csángók bibliográfiája*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006.

Jáki 2002. Jáki Sándor Teodóz: *Csángókról, igaz tudósítások*. ValóVilág Alapítvány, Budapest, 2002.

Jénáki 1914. Jénáki Ferenc: *Kájoni János Énekes Könyve és forrásai*. Kolozsvár, 1914.

Kallós 2005. Kallós Zoltán (gy., szerk.): *Uram, irgalmazz nékünk*. Moldvai magyar szentes énekek és imádságok. (Az 1992-ben LP-n megjelent anyag újbóli kiadása.) Fonó Budai Zeneház, Budapest, 2005. (audio CD)

Kodály 1952. Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. A példatárt szerk. Vargyas Lajos. Zeneműkiadó, Budapest, 1952.

Kovács 2003. Kovács Andrea: Az officium defunctorum eredete és szövegei. *Magyar Egyházzene* X/4 (2002/2003) 353–377.

Kővári 1998. Kővári Réka: *Kézdiszéki gyűjtések*. Témavezető: Dobszay Ágnes. Budapest, ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Ének-zene Tanszék Szakdolgozat, 1998.

10.18132/LFZE.2008.2

Kővári 2001. Kővári Réka: A kézdialmási betlehem-játék. *Magyar Egyházzene* VIII/1 (2000/2001) 31–48.

Kővári 2006a. Kővári Réka: Gregorián énekek a Kájoni Cantionale kiadásaiban. In *„Inter sollicitudines”*. Tudományos ülésszak X. Pius pápa egyházzenei motu propriójának 100 éves évfordulóján, Budapest, 2003. december. MTA–TKI – Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport és a Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest, 2006. 283–294.

Kővári 2006b. Kővári Réka: A Kájoni Cantionale énekei a moldvai csángók között. In *A népének mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme*. Jáki Sándor Teodóz OSB, a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület hetvenöt esztendős elnöke tiszteletére rendezett tudományos ülés előadásai 2004. május 11. (Csángó Füzetek 5.) Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, Budapest, 2006. (megj. 2007.) 103–113.

Kővári 2006c. Kővári Réka: Énekek az 1721–1739 között előadott csíksomlyói misztériumjátékokban. Előadás a Partiumi Keresztény Egyetem, az Erdélyi Múzeum–Egyesület és az MTA Irodalomtudományi Intézet által Nagyváradon rendezett nemzetközi konferencián, 2006. augusztus 28–31. (megjelenés előtt)

Kővári 2007a. Kővári Réka: Zenetörténet és népzene – Egy XVIII. századi csíki ferences kézirat dallamai a népzenei gyűjtésekben. In *Mozart – Liszt – Bartók* – tanulmánykötet. SzTE JGyTFK Ének-zene Tanszék, Szeged, 2007. 80–98.

Kővári 2007b. Kővári Réka: Interdiszciplináris kapcsolatok népzenekutatói szemmel. Az Etelközi fohászok és a Ferences iskoladrámák (1.) c. kiadványok zenei munkálatairól. In *Diszciplínák határain innen és túl. Fiatal kutatók fóruma 2. – 2006.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2007. 491–509.

Kővári 2007c. Kővári Réka: A Kájoni Cantionale énekei. Forrai Magdolna Gregoria nyomában a háromszéki Szentföldön. In S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. Konferencia Sepsiszentgyörgyön 2005 szeptember.* Sepsiszentgyörgy – Veszprém, 2007. II. kötet 93–112. (CD-ROM melléklettel)

10.18132/LFZE.2008.2

Kővári 2007d. Kővári Réka: Egy XVIII. századi csíki ferences kézirat dallamai a népzenei gyűjtésekben – két halottas ének. *Marosvidék*. Kulturális folyóirat. VIII/1 (2007) 45–49.

Kővári 2007e. Kővári Réka: Népénekek Kodály székelyföldi és bukovinai gyűjtésében. Előadás a Magyar Kodály Társaság által Kodály születésének 125. évfordulójára Budapesten rendezett nemzetközi konferencián, 2007. március 19–21. (megjelenés előtt)

László 1994. *„Már elmenyek az örömbe."* László Márton – Pintyer Feri Marcika Halottaskönyve 1919. Szerk. és a tanulmányt írta Fábián Margit. Bonyhádi Székely Kör – Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1994.

Marton 1993. Marton József: *Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig*. (Disszertáció. Studia Theologica Budapestinensia 5.) Sorozatszerk. Erdő Péter. Márton Áron Kiadó, Budapest, 1993.

Marton 1996. Marton József (szerk.): *Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján*. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 1996.

Medgyesy-Schmikli 2006. Medgyesy-Schmikli Norbert: *A csíksomlyói misztériumdrámák forrásai és ferences lelkiségtörténeti háttere.* Témavezető: Kilián István. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem PhD disszertáció, 2006.

Miss. Not. *Missale Notatum Strigoniense 1341 előtt*, Pozsony. (Musicalia Danubiana 1.) Kiad. Janka Szendrei – Richard Rybarič. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1982.

MKL III. *Magyar Katolikus Lexikon* III. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1997.

MKL IV. *Magyar Katolikus Lexikon* IV. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1998.

MKL VI. *Magyar Katolikus Lexikon* VI. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 2001.

Mondin 2001. Battista Mondin: *Pápák enciklopédiája*. Szent István Társulat, Budapest, 2001.

MNdTK I. *A Magyar Népdaltípusok Katalógusa* – stílusok szerint rendezve – I. A Bevezetés, 2. és 4. fejezet Dobszay László, az 1. és 3. fejezet Szendrei Janka munkája. MTA Zenetudományi Intézet,

10.18132/LFZE.2008.2

Budapest, 1988.

Muckenhaupt 1999. Muckenhaupt Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei.* Könyvleletek 1980–1985. Balassi – Polis Kiadó, Budapest – Kolozsvár, 1999.

Muckenhaupt 2001. *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely 1676–2001.* Emlékkiállítás a Csíki Székely Múzeumban 2001. december 15. – 2003. november 30. [meghosszabbítva 2004. nyaráig] A kiállítást rendezte és a katalógust írta Muckenhaupt Erzsébet. Csíkszereda, 2001.

Nagy 1998. Nagy Mózes: *A dücsőséges örök mindenható Szent Háromság*. Nagyszombat, 1700. Hasonmás kiadás Sávai János tanulmányával. (Documenta Missionaria Hungariam et Regionem sub ditione Turcica existentem spectantia II./IIA.) Szegedi Hittudományi Főiskola, Szeged, 1998.

Nemes 1999. Nemes György: *Az egyháztörténet vázlatos áttekintése*. Munkatársak: Mészáros Gábor, Nagy Attila, Nemes Rita. Jegyzet az Egri Hittudományi Főiskola Váci Levelező Tagozatának hallgatói számára. Vác, 1999.

Papp 1942. Papp Géza: *A magyar katolikus egyházi népének kezdetei*. (OMCE-szerdák 2. füzet) Előadta 1942. január 14-én. OMCE, Budapest, 1942.

Papp 1946. Papp Géza: Egy karácsonyi énekünk életrajzához. *Énekszó* XIV/75. (1946/47) 5–7.

Papp 1967a. Papp Géza: Le psautier de Genève dans la Hongrie du XVIIe siècle. *Studia Musicologica* IX/3–4 (1967) 281–299.

Papp 1967b. Papp Géza: Przyczynki do związków muzyki polskiej z węgierską w XVII wieku. In *Studia Hieronymo Feicht septuagenario dedicata.* Kraków, 1967. 235–251.

Papp 1988. Papp Géza: Egy elveszettnek hitt kéziratos énekeskönyv. *Magyar Zene* XXIX/4 (1988) 379–394.

Pátria 2001. *Pátria magyar népzenei gramofonfelvételek.* Új kiadás (a népmesei lemezek kivételével). Fonó Records Ltd., 2001. (3 CD-ROM)

Pávai 2005. Pávai István: *Zene, vallás, identitás a moldvai magyar népéletben.* Tanulmányok, interjúk. Hagyományok Háza,

10.18132/LFZE.2008.2

Budapest, 2005.

Pozsony 1994. Pozsony Ferenc: *Szeret vize martján*. Moldvai csángómagyar népköltészet. A klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc. Kolozsvár, 1994.

Pozsony 2005. Pozsony Ferenc: *A moldvai csángó magyarok*. Gondolat Kiadó–Európai Folklór Intézet, Budapest, 2005.

RÉ *Énekeskönyv Magyar Reformátusok használatára*. Magyarországi Református Egyház, Budapest, 1997.

Rajeczky 1958. Rajeczky Benjamin: „Kaszás e földön a halál…" *Néprajzi Közlemények* III/1–2. (1958) 26–30.

Richter 2003. Richter Pál: *A ferences rend dallamkészlete a XVII. században a Kárpát-medencében.* Témavezető: Ferenczi Ilona. Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem PhD disszertáció, 2003. (Német nyelvű kiadása, magyar és német nyelvű előszóval: Richter Pál: Der Melodienbestand des Franziskanerordens im Karpatenbecken im 17. Jh. [Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria. Series E Numerus 2. Magyar Ferences Források.] Magyarok Nagyasszonyáról Nevezett Ferences Rendtartomány, Budapest, 2007.)

Richter 2005. Richter Pál (közread.): *Kájoni János: Organo Missale 1667*. (A csíksomlyói ferences kolostor kincsei 3.) Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

Richter 2006. Richter Pál: Napja Isten haragjának — Egy temetési ének írásos emlékei és néphagyományban élő változatai. *A Csíki Székely Múzeum évkönyve 2005.* Csíkszereda, 2006. 259–275.

Rimely 1860. Rimely Károly: *Historia Collegium Pazmaneum*. Bécs, 1860.

RMDE XVIII. 6/1. *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 6. Ferences iskoladrámák 1.* Sorozatszerk. és szerk. Demeter Júlia – Kilián István – Pintér Márta Zsuzsanna. (megjelenés előtt)

RMDE XVIII. 6/2. *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század 6. Ferences iskoladrámák 2.* Sorozatszerk. és szerk. Demeter Júlia – Kilián István – Pintér Márta Zsuzsanna. (előkészületben)

RMDT I. *Régi Magyar Dallamok Tára I.* Csomasz Tóth Kálmán: A XVI. század magyar dallamai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958.

10.18132/LFZE.2008.2

RMDT II. *Régi Magyar Dallamok Tára II*. Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

RMIL II. *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés II. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991.

Sávai 1997a. Sávai János (gyűjt., és közread): *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára I–II. Dokumentumok a csíksomlyói és a kantai iskola történetéhez*. (Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról I/II–III. Documenta Missionaria Hungariam et Regionem sub ditione Turcica existentem spectantia I/II–III.) Szegedi Hittudományi Főiskola, Szeged, 1997.

Sávai 1997b. Sávai János: *Missziók, mesterek, licenciátusok*. Missiones, Magistri, licenciati. (Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról II. Tanulmányok I. Documenta Missionaria Hungariam et Regionem sub ditione Turcica existentem spectantia II. Studia I.) Szegedi Hittudományi Főiskola, Szeged, 1997.

Sávai 1997c. Sávai János: *A csíksomlyói és a kantai iskola története*. Historia scholae Csikiensis et Kantensis. (Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról II. Tanulmányok II. Documenta Missionaria Hungariam et Regionem sub ditione Turcica existentem spectantia II. Studia II.) Szegedi Hittudományi Főiskola, Szeged, 1997.

Schram 1958. Schram Ferenc: Adalékok betlehemes-játékaink dallamainak eredetéhez. In *Zenetudományi Tanulmányok Kodály Zoltán 75. születésnapjára*. Szerk. Szabolcsi Bence, Bartha Dénes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957. 461–501.

Seres – Szabó 1991. Seres András – Szabó Csaba: *Csángómagyar daloskönyv*. Moldva 1972–1988. Héttorony Kiadó, Budapest, 1991.

Szabolcsi 1961. Szabolcsi Bence: A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje (1929.) In uő. *A magyar zene évszázadai.* II. XVII–XIX. század. (Magyar Zenetudomány 2. Szerk. Bónis Ferenc) Zeneműkiadó, Budapest, 1961. 5–119.

10.18132/LFZE.2008.2

Szabolcsi 1979. Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve*. (Szabolcsi Bence művei 2. Szerk. Bónis Ferenc) Budapest, 1947., 1979[3].

Szalay 1988. Szalay Olga: A moldvai dialektus néhány sajátossága Veress Sándor gyűjtése alapján. *Zenetudományi Dolgozatok.* MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1988. 183–202.

Szalay 2003. Szalay Olga: A Kájoni-Cantionale strófikus doxológiái. In *„Oh, boldogságos Háromság”* Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis. 12.) Szerk. Barna Gábor. Paulus Hungarus–Kairosz Kiadó, Szeged, 2003. 217–234.

Szántó 1987. Szántó Konrád: *A katolikus egyház története I.* Ecclesia, Budapest, 1987[2].

Szántó 1988. Szántó Konrád: *A katolikus egyház története II.* Ecclesia, Budapest, 1988[2].

SzDR Szendrei Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjamin: *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I–II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

Szendrei 1981. Szendrei Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai.* (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 1.) MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1981.

Szendrei 1993. Szendrei Janka (szerk.): *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben.* MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1993. (audio kazetta kottás kísérőfüzettel)

Szendrei 1999. Szendrei Janka: *Középkori hangjegyírások Magyarországon. A magyar notáció története – Német neumaírások Magyarországon.* (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 4.) MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1983[1]., 1999[2].

Szendrei 2000. Szendrei Janka: *A himnusz*. (Egyházzenei Füzetek I/9.) Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Egyházzenei Tanszék – Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest, 2000.

Szendrei – Dobszay – Vargyas 1973. Szendrei Janka – Dobszay László – Vargyas Lajos: Balladáink kapcsolatai a népénekkel. *Ethnographia* LXXXIV/4 (1973) 430–461.

10.18132/LFZE.2008.2

Székely 1995. Székely László: *Csíki áhítat*. A csíki székelyek vallási néprajza. Szent István Társulat, Budapest, é.n. [1995.]

SzVU *Szent Vagy, Uram!* Orgonakönyv. Ősi és újabb egyházi énekkincsünk tára. Szerk. Harmath Artúr és Sík Sándor. Budapest, 1931.

Tánczos 1996. Tánczos Vilmos: Deákok moldvai magyar falvakban. In *Keletnek megnyílt kapuja*. Néprajzi esszék. (Ariadne Könyvek) KOM-PRESS Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1996. 190–222.

Tánczos 2006. Tánczos Vilmos: Erdély János (1891–1983) bogdánfalvi szentember és népénekei. In *A népének mint a hagyományos vallásgyakorlat egyik legfontosabb eleme*. Jáki Sándor Teodóz OSB, a Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület hetvenöt esztendős elnöke tiszteletére rendezett tudományos ülés előadásai 2004. május 11. (Csángó Füzetek 5.) Lakatos Demeter Csángómagyar Kulturális Egyesület, Budapest, 2006. (megj. 2007.) 61–82.

Tomisa 2002. Tomisa Ilona (szerk.): *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek. 16-17. század.* (Milleniumi magyar történelem. Források.) Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Tóth 1988. Tóth István György: Diákok (licenciátusok) a moldvai csángó magyar művelődésben a XVII. században. In *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században.* A Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága által 1987. november 10–11-én Pázmány Péter halálának 350. évfordulójára rendezett tudományos konferencia anyaga. Szerk. Zombori István. Szeged, 1988. 139–147.

Tóth 1994. Tóth István György (szerk.): *Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről (1627–1707)*. Relationes Missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707). (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1.) Római Magyar Akadémia – Ráday Gyűjtemény – MTA Történettudományi Intézet, Róma–Budapest, 1994.

Tóth 1998. Tóth István György: Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (Szalinai István bosnyák ferences jelentése 1638-ból). *Történelmi Szemle* (Az MTA Történettudományi Intézetének

10.18132/LFZE.2008.2

Értesítője) XL/1–2. (1998) 61–85.

Tóth 1999. Tóth István György: Koszovóból vagy Mezopotámiából? Missziós püspökök a magyarországi török hódoltságban. *Történelmi Szemle* (Az MTA Történettudományi Intézetének Értesítője) XLI/3–4. (1999) 279–329.

Tóth 2004. Tóth István György (szerk.): *Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyről (16–17. század)*. (Milleniumi Magyar Történelem. Források) Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Török 1992. Török József: *A magyar egyház ezer éve*. Rövid egyháztörténelem. Agapé, Újvidék, 1992.

Török 2000. Török József: *A katolikus egyház és liturgia Magyarországon* (A kezdetektől a 19. század végéig). A Magyar Műveltség 1100 éve. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2000.

Török 2002a. Török József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*. Mikes Kiadó, Budapest, 2002.

Török 2002b. Török József: *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete*. Mikes Kiadó, Budapest, 2002.

Török 2003. Török József: *A tizenharmadik század magyar egyháztörténete*. Mikes Kiadó, Budapest, 2003.

Török 2004. Török József: *A tizennegyedik század magyar egyháztörténete*. Mikes Kiadó, Budapest, 2004.

Török 2006. Török József: *A tizenötödik század magyar egyháztörténete*. Mikes Kiadó, Budapest, 2006.

Ullmann 1982. Ullmann Péter: Kéziratosság a 20. században. *Magyar Zene* XXIII/2 (1982) 168–179.

Ullmann 1986. Ullmann Péter: Halottvirrasztás egy mai erdélyi faluban. In *„Mert ezt Isten hagyta...”* Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk. Tüskés Gábor. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 481–495.

Veress 1989. Veress Sándor: *Moldvai gyűjtés*. Szerk. Berlász Melinda és Szalay Olga. (Magyar Népköltési Gyűjtemény Új folyam XVI.) Magyar Néprajzi Társaság – Múzsák Kiadó, Budapest, 1989.

10.18132/LFZE.2008.2

Függelék

1. Erdélyi püspökök névsora[1]

Székhely: Gyulafehérvár

Alapította: Szent István király 1003–1009

Bööl (Böld, Bőd, Buldus)	1009(?)–1046
Frank (Franco) (?)	1075–1081
Simon	1111–1113
Villarius	1113(?)
Felicianus	1124–1127
Baranus	1139
Valter (Gualterus)	1156–1157
Vilcina (Vulcina)	1166–1169
Pál	1181–1185
Adorján (Adrianus)	1187–1202 1190(?)–1201
Péter	1203
Vilmos (Villermus)	1204–1221
Rajnald (Regináld)	1222–1241/40
Artolf (Aistulf)	1244–1245
Gál (Gallus)	1246–1269/70
Monoszló nembeli Péter	1270–1307
Benedek	1309–1319/20
Rimaszécsi Szécsi András	1320–1356
Rimaszécsi Szécsi Domokos	1357/56–1368
Demeter	1368–1376
Goblin (Goblinus)	1376/77–1386
Ónodi Czudar Imre	1386/87–1389
Széphegyi (Széphelyi) Knoll (Knöll) Péter	1389–1391
Jánoki Demeter	1391/92–1395
Maternus	1395–1399
Miklós	1400–1401
Upori István	1401–1402
Laki János	1402–1403
Upori István	1403–1419
Pálóczy György	1419–1423
Csanádi Balázs	1424–1427
Váraskeszi Lépes György	1427–1442
De la Bischino (Labiszyn-i) Máté	1443/44–1461
Zápolyai (Szapolyai) Miklós	1461/62–1468
Veronai (Rangoni) Gábor OFM	1472–1475
Vingárdi Geréb László	1475–1501
Kálmáncsehi Domonkos	1501/02–1502/03
Bácskai (Bacskay) Miklós	1503–1504
Bethlenfalvi Thurzó Zsigmond	1504–1505/06
Foix János (kinevezett adminisztrátor, bordeaux-i érsek)	1506–1508

1. Szőke 1988. 120–122., Török 2002a. 203., 2002b. 202., 2003. 206., 2004. 210., 2006. 210. alapján, kiegészítve a Gyulafehérvár, Udvardy, Wikipédia internetes oldalakkal. A bizonytalan, illetve a különböző forrásokban másként szereplő évszámokat beszíneztük.

10.18132/LFZE.2008.2

Perényi Ferenc	1508–1513
Kisvárdai Várday Ferenc	1513/14–1524
Felsőszelestei Gosztonyi János	1524–1527
Gerendi Miklós	1528–1540
Statileo János	1528–1542
Felvinczy János**[2]	1542
János**	1544
Vernecey Miklós**	1547
Bogantius Miklós**	
Vocantius Dániel**	
Medgyesi Székely Ferenc	1551–1553
Pécsi Bornemissza Pál*[3]	1553–1556/79
Napragyi (Napragi) Demeter*	1596/97–1601/05
Csíkmadéfalvi Szentandrási István OFM*	1618–1630
Hosszútóthy László*	1632/31–1634/33
Simándi István*	1634–1653
Pálfalvay János*	1653–1656
Szentgyörgyi Ferenc*	1656–1663/60
Szegedi Ferenc*	1662/60–1663
Tolnai (Tolvay, Tolnay, Folnay) Ferenc*	1663–1666
Szenttamási Máté*	1667–1676
Mokcsai Mokchay András*	1676–1679
Sebestyén András*	1679–1683
Kada István*	1685–1695
Csíkszentgyörgyi Illyés András*	1696–1712
Csíkkarcfalvi báró Mártonffy György	1713–1721
Mednyei és Megyesi báró Mednyánszky László	1722–1724
Csíkszentmártoni báró Antalffy János	1724–1728
Alsómecencéfi báró Sorger Gergely	1729–1739
Zetényi báró Klobusiczky Ferenc dr.	1741–1748
Szalai báró Sztojka Zsigmond Antal dr.	1749–1759
Németújvári gróf Batthyány József dr.	1759–1760
báró Bajtay József Antal OSchP	1760–1772
Manzador Piusz OBarn	1772–1774
Zay-ugrócz és kollegrádi gróf Kollonich (Kollonitz) László	1775–1780
Németújvári gróf Batthyány Ignác	1780–1798
Csíkmindszenti Mártonfi József SJ	1799–1815
Rudnay Sándor	1815–1819
Négyesi báró Szepessy Ignác	1820–1827
Kovács Miklós	1827–1852
Haynald Lajos	1852–1863
Fogarassy Mihály	1864–1882
Lönhart Ferenc	1882–1897
Székhelyi gróf Majláth Gusztáv Károly	1897–1938

2. A ** jellel megjelölt személyek a római Congregatio Consistorialis által megbízott címzetes erdélyi püspökök, akik nem mehettek Erdélybe.
3. A * jellel megjelölt személyek nem foglalhatták el a püspöki széket Gyulafehérvárott a protestáns fejedelmi rendek tiltó határozata és a püspökség birtokainak XVI. századi szekularizációja miatt. De Róma általi kinevezésük törvényes volt.

10.18132/LFZE.2008.2

Vorbuchner Adolf	1938
Márton Áron	1938–1980
Jakab Antal dr.	1980–1990
Bálint Lajos	1990–1993
Jakubinyi György dr.	1994–

2. Térkép

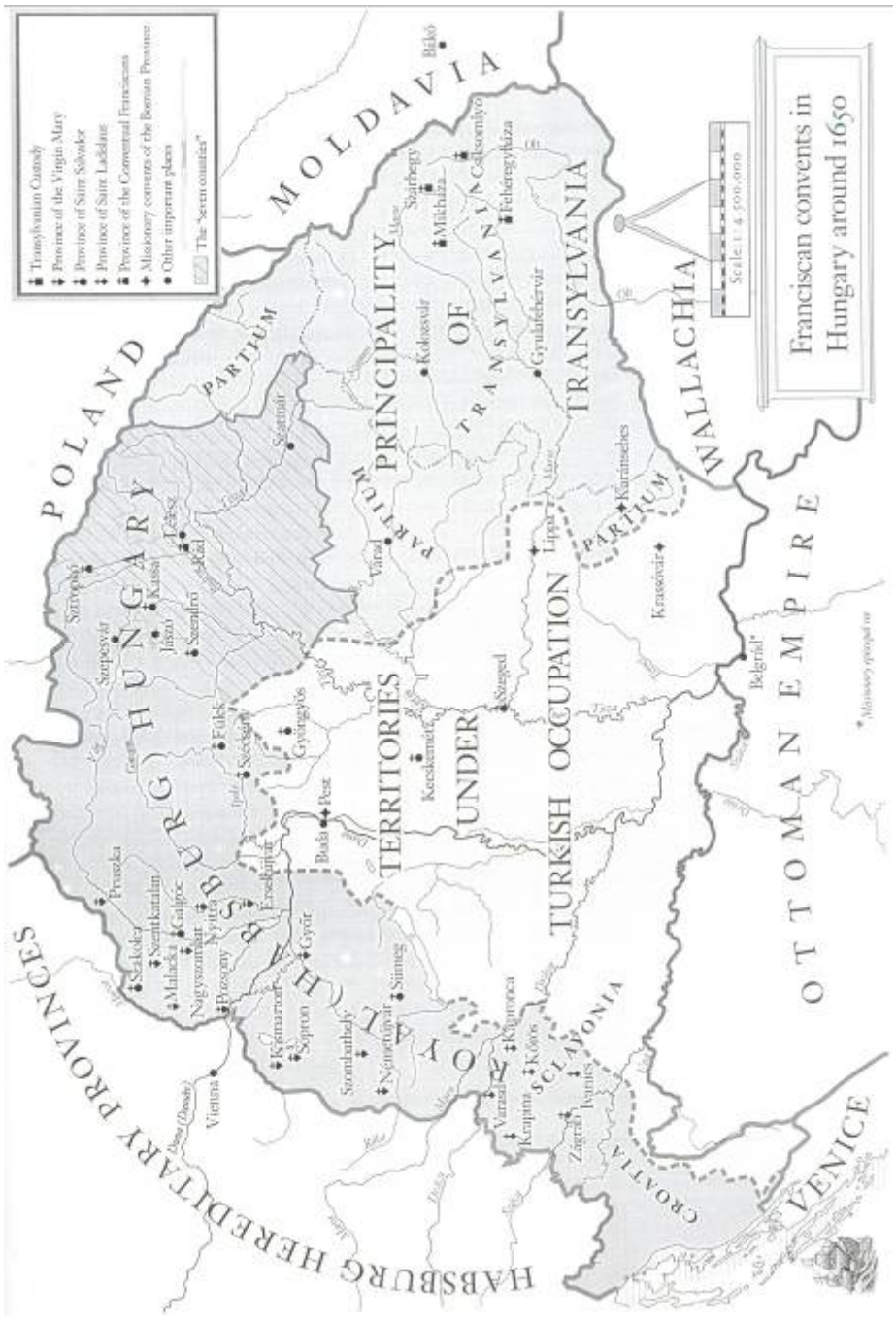

Ferences kolostorok Magyarországon 1650 körül. (Galla 2005. 396. után)

10.18132/LFZE.2008.2

3. Fényképek

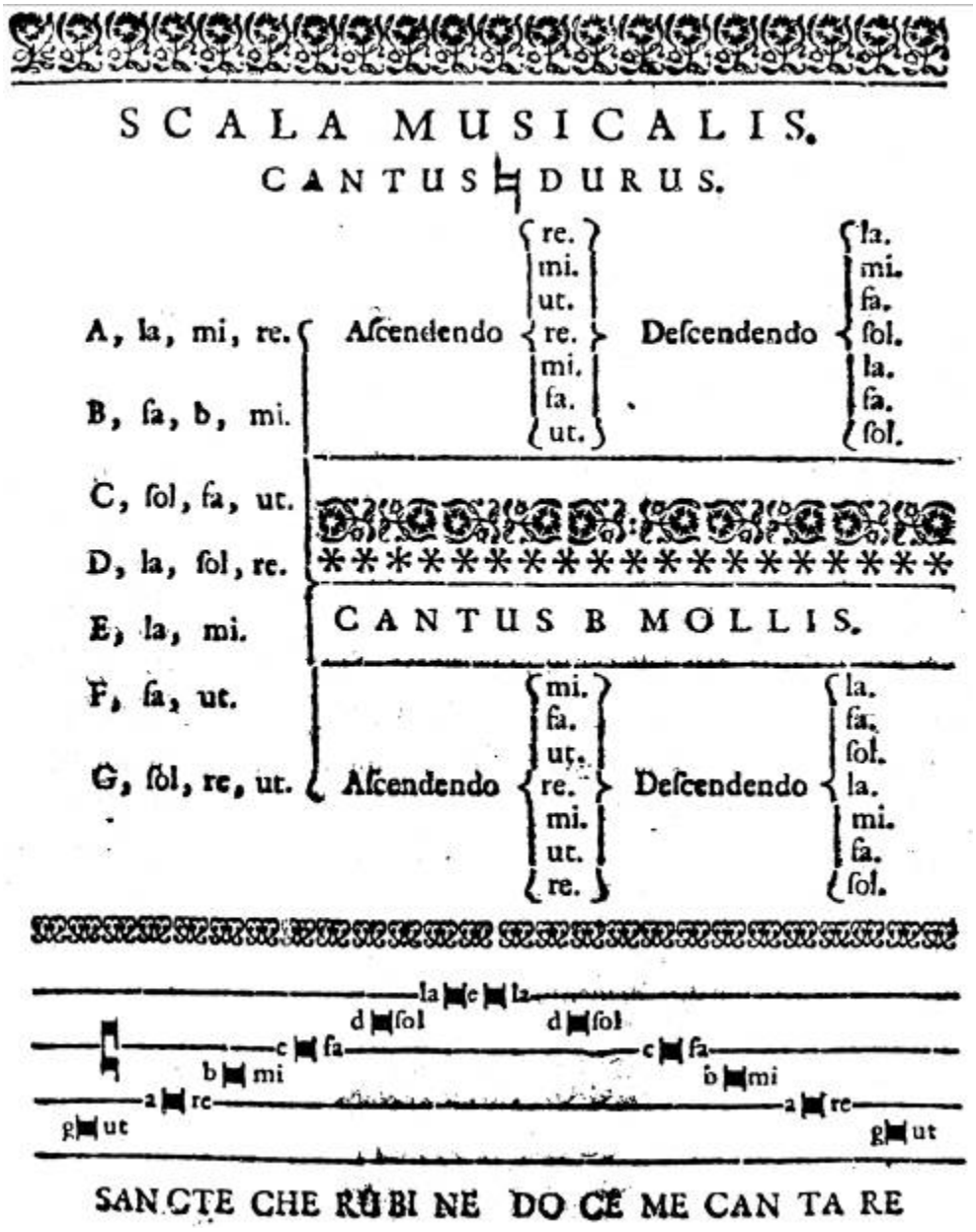

1. fénykép: Zenei hanglétra, Cantionale Catholicum 1719. (OSzK M294.639.)

10.18132/LFZE.2008.2

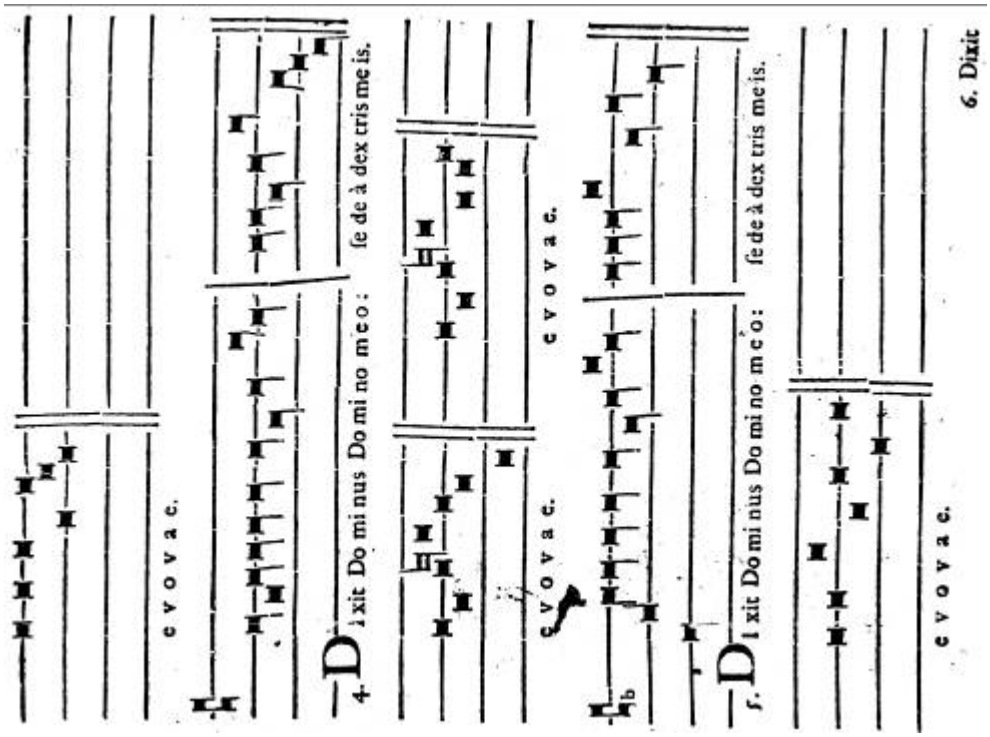

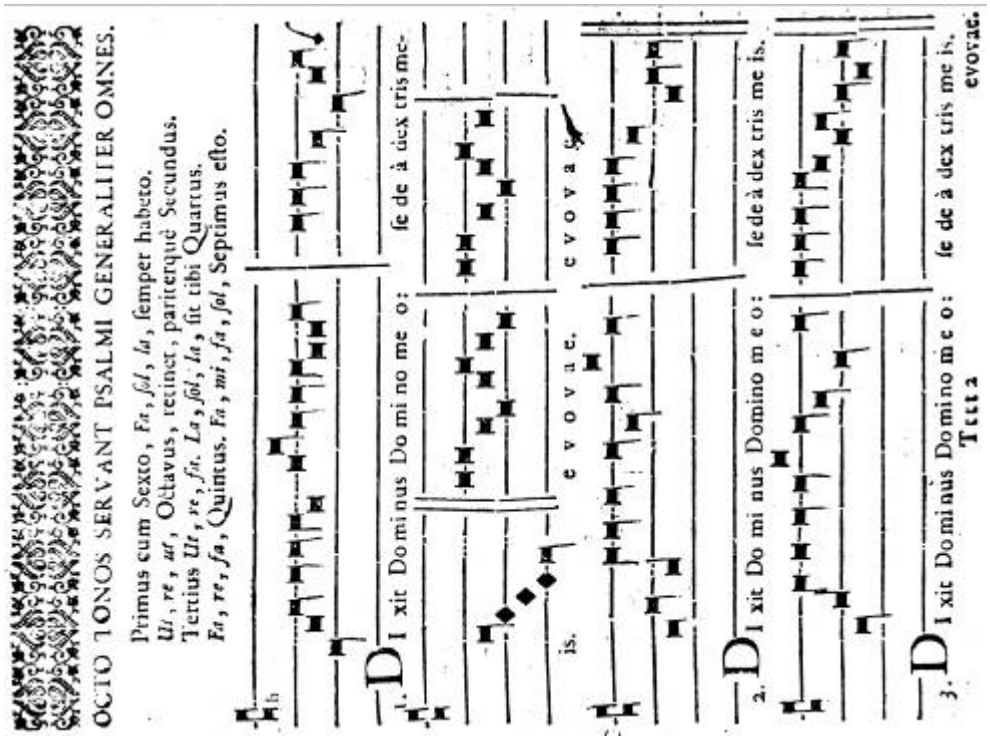

2–3. fénykép: Zsoltártónusok, Cantionale Catholicum 1719. (OSzK M294.639.)

10.18132/LFZE.2008.2

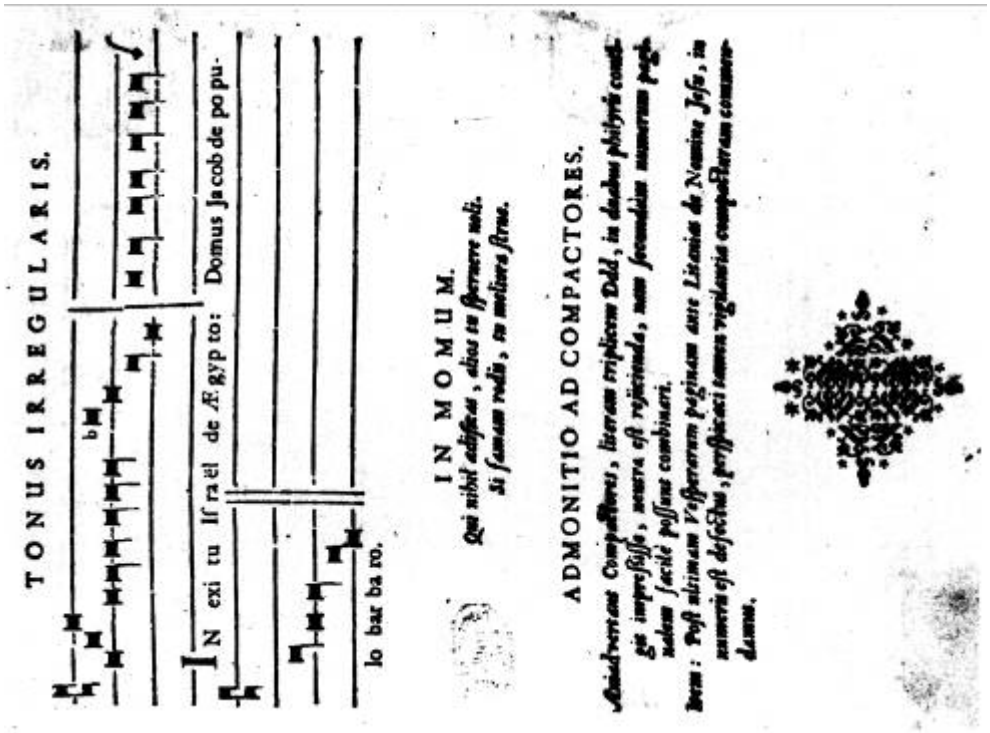

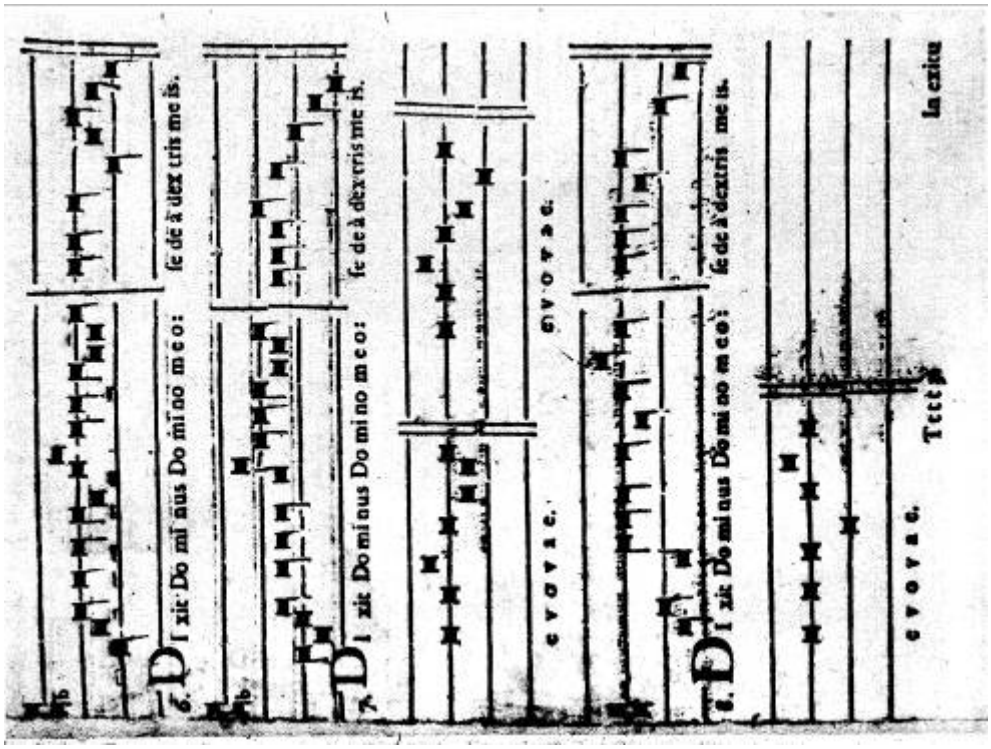

4–5. fénykép: Zsoltártónusok, Cantionale Catholicum 1719.

(Domokos 1986. 405–6.)

10.18132/LFZE.2008.2

6. fénykép: A gyergyószárhegyi ferences kolostor kriptája.[4]

4. A kriptát ottjártunkkor épp fertőtlenítették — a sírhelyeket felnyitották, a zárköveket és a csontokat tisztították —, ezért nyílt lehetőségünk néhány percig a kriptában tartózkodni. (A felvételen Kővári Réka beszél Kájoni Jánosról bajóti hajszolós — Katolikus Ifjúsági Vezetőképzős — tanítványainak.) Készítette: Illyés Levente, 2000. augusztus.

10.18132/LFZE.2008.2

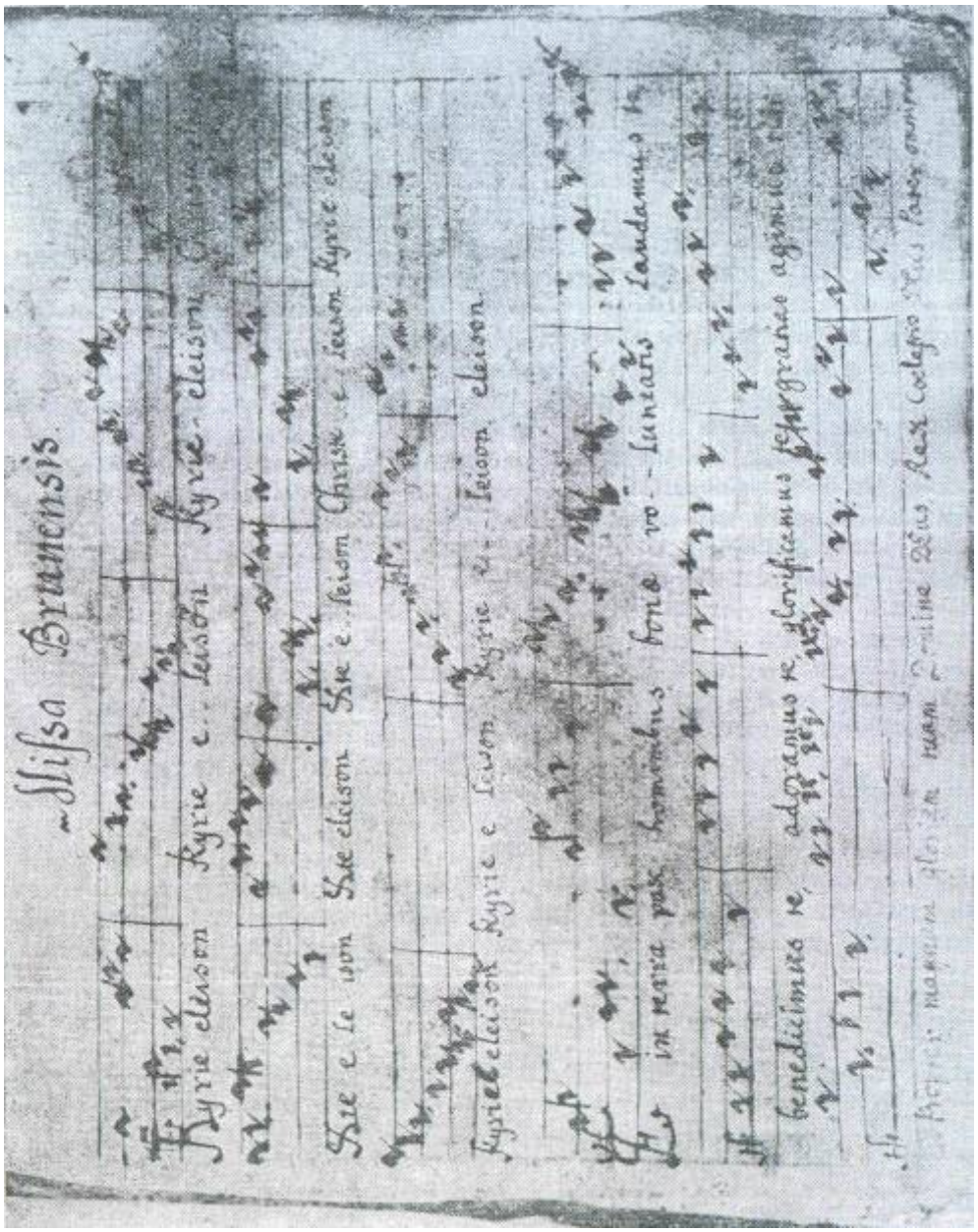

7. fénykép: A Deák–Szentes kézirat 1. oldala

(Papp 1988. 389.)

10.18132/LFZE.2008.2

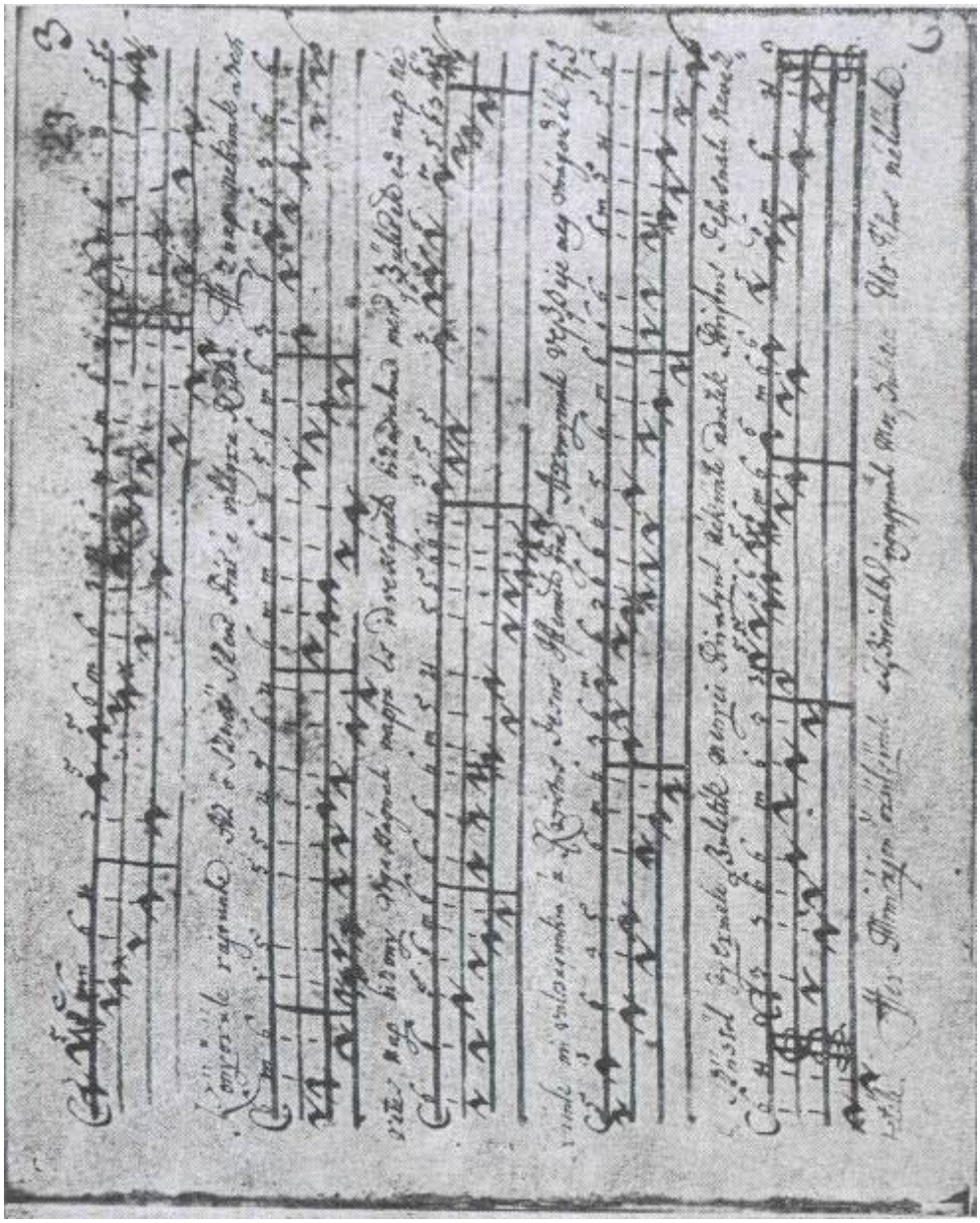

8. fénykép: A Deák–Szentes kézirat 23. oldala
(Domokos 1988. 390.)

10.18132/LFZE.2008.2

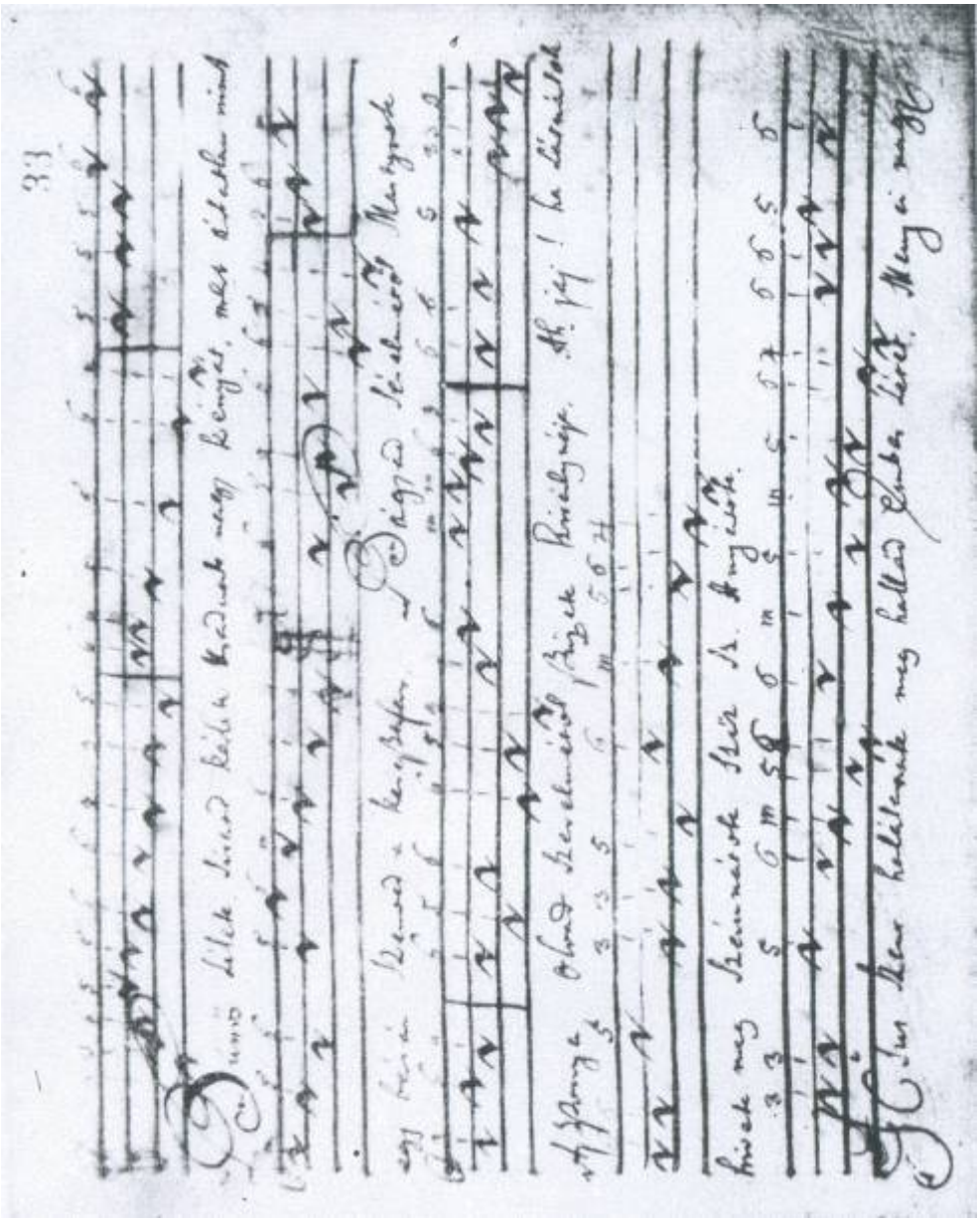

9. fénykép: A Deák–Szentes kézirat 33. oldala

(Bartha 1936. 52. tábla alsó kép, *l.* még Papp 1986. 407.)

10.18132/LFZE.2008.2

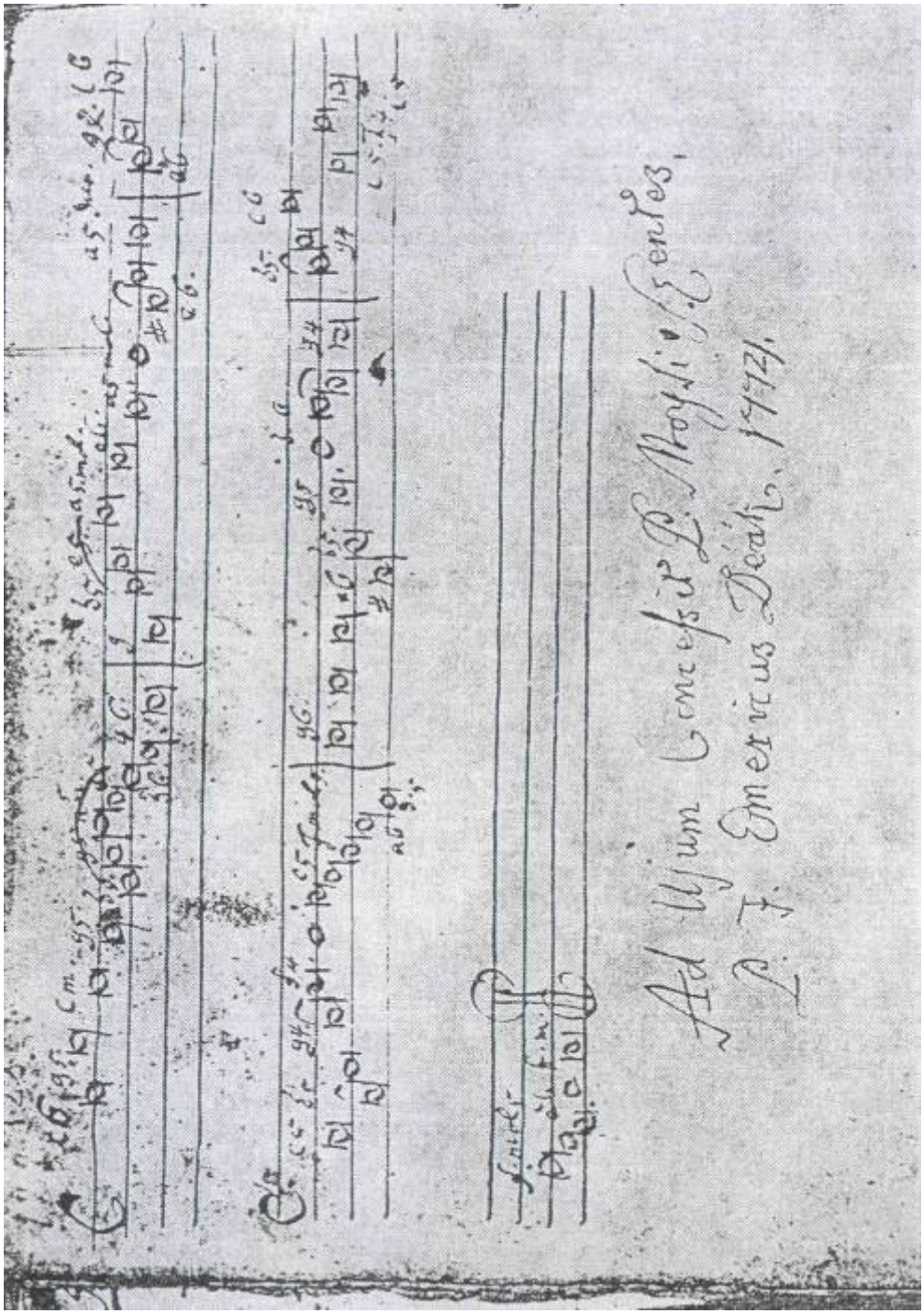

10. fénykép: A Deák–Szentes kézirat 122. oldala

(Papp 1988. 388.)

10.18132/LFZE.2008.2

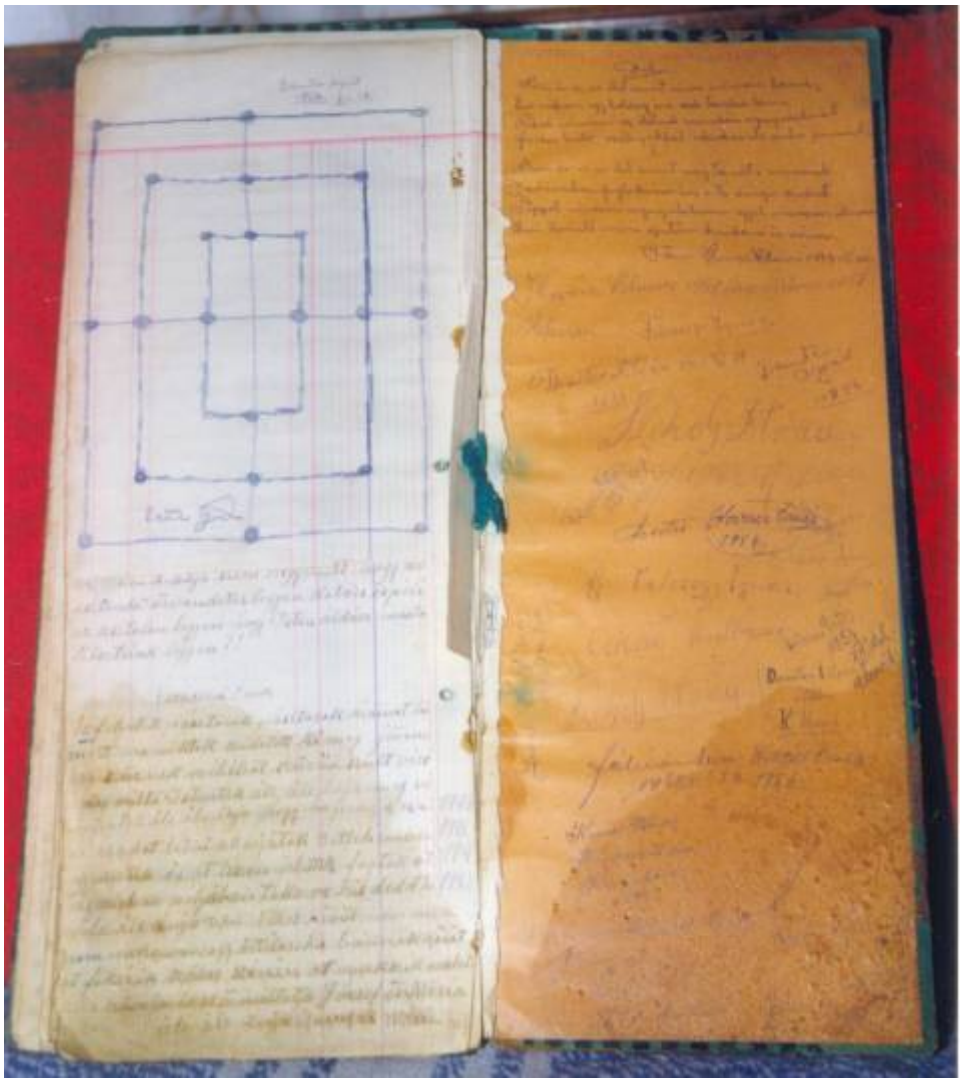

11. fénykép: A kézdialmási betlehemes füzetének utolsó oldala.[5]

5. Kovács Dénes (sz. 1926. Kézdialmás), a kézdialmási betlehemes vezetőjének füzete. Utolsó (fél) oldalán az adventben a betlehemes tanulására összejött férfiak egyik játéka, a malom rajza látható. Készítette: Kővári Réka, 1999. augusztus 12.